

**AFGANİSTAN'DA İRAN DESTEKLİ
DEVLET DIŞI AKTÖRLER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Rahmatullah ZİA

Kütahya- 2024

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**AFGANİSTAN'DA İRAN DESTEKLİ
DEVLET DIŞI AKTÖRLER**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

Hazırlayan:
Rahmatullah ZİA

Kütahya – 2024

Kabul ve Onay**KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ****LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana bilim dalında, 201991171026 öğrenci numaralı, Rahmatullah Zia'nın hazırlamış olduğu "AFGANİSTAN'DA İRAN DESTEKLİ DEVLET DIŞI AKTÖRLER" başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

17/01/2024

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ (Danışman)		
Doç. Dr. Cantürk CANER		
Dr. Öğr. Üyesi Volkan TURAN		

Onay

Doç. Dr. Eray ACAR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım, “*Afganistan’da İran Destekli Devlet Dışı Aktörler*” adlı çalışmamın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen tüm süreçte bilimsel ahlak ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tezin yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan ve dolaylı olarak her alıntıyı kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım kaynakların kaynakça kısmında gösterilenden oluştuğunu beyan ederim.

17/01/2024

Rahmatullah ZİA

Özgeemiş

Eğitim hayatında ilk, ortaokulu ve liseyi başkent Kabil Habibia lisesinde bitirdi.

2012 yılında Gawharshad Üniversitesinde Hukuk bölümüne başladı. 2016 yılında mezun oldu.

2016-2019 yıllarında Afganistan'ın İçişleri Bakanlığının, Ceza Evleri Genel Başkanlığında Hukuki Müşavir olarak çalıştı.

2019 yılında Türkiye'ye eğitim amacıyla gelerek Aksaray Üniversitesinde TÖMER'de Türkçe eğitimi aldı.

2019-2020 yılında İki dönemlik Bilimsel Hazırlık eğitimi aldı.

2020-2023 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitimi aldı.

ÖZET

AFGANİSTAN'DA İRAN DESTEKLİ DEVLET DIŞI AKTÖRLER

ZİA, Rahmatullah

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

Ocak, 2024, 101 sayfa

Bu çalışma; Afganistan'da İran destekli devlet dışı aktörler üzerinde analiz edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu bu çalışma; özellikle İran İslam Devrimi sonrası dönemdeki İran Devrim Muhafız ordusu ve Kudüs gücünün vekil savaşçıları Afganistan'daki İran'ın uzantılı milis güçlerini dikkate alarak bölgede İran'ın etki yaratması ve Afganistan'ın iç meselesinde söz sahibi olabilmesi için önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında yerli ve yabancı literatür çalışması yapılmış ve betimsel içerik analiz yönteminde yararlanılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda 1979 yılından itibaren İran İslam Devrimi amaçları doğrultusunda Şii ideolojiyi yaygınlaştırılması ve İran'ı bölgesel bir güç olarak özellikle Afganistan üzerinde söz sahibi olabilmesi için İran'ın dış politikasında din, dil, kültür gibi Afganistan ile birçok ortak değerleri kullandığı görülmüştür.

İran'ın, Afganistan'daki varlığının, ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyolojik anlamda istikrarsızlığa ve bataklığa sürüklediği tespit edilmiştir. Ancak 9/11 saldırıları sonrasında yeniden inşası için iki yüzlü politika ile hem yeniden kurulmuş olan devleti hem de devlet dışı aktör olarak Taliban terör örgütü her ne kadar ideolojik açıdan karşı olsada perde arkasında desteklemiştir. Aynı zamanda ülkede ideolojik açıdan Hazaralardan vekil savaşçıları oluşturarak etnik çatışmalara neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Aktör, Devlet Dışı, İdeoloji, İran

ABSTRACT**IRAN SUPPORTED NON-STATE ACTORS IN AFGHANISTAN****ZIA, Rahmatullah****Master's Thesis, Department of Political Science and International Relations****Supervisor: Asst. Prof. Barış ADIBELLİ****January 2024, 101 pages**

This study aims to analyze Iran-supported non-state actors in Afghanistan. This study in question; Particularly, the proxy fighters of the Iranian Revolutionary Guard army and the Quds force in the post-Iranian Islamic Revolution period are important for Iran to create influence in the region and have a say in Afghanistan's internal affairs, considering Iran's extension militia forces in Afghanistan. Within the scope of the study, local and foreign literature was studied, and descriptive content analysis method was used.

As a result of this study, it has been seen that since 1979, Iran has used many common elements with Afghanistan such as religion, language, and culture in its foreign policy to spread the Shia ideology in line with the aims of the Islamic Revolution and to make Iran a regional power, especially in Afghanistan. It has been determined that Iran's presence in Afghanistan has led the country into economic, political, and sociological instability and swamp. However, after the 9/11 attacks, with a good-natured policy for reconstruction, it supported both the re-established state and the Taliban terrorist organization as a non-state actor behind the scenes, even though it was ideologically opposed to it. It has also caused ethnic conflicts in the country by creating ideological proxy fighters from the Hazaras.

Keywords: Actor, Afghanistan, Ideology, Iran, Non-State

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans tez çalışma sürecinde bana yakın ilgisi ve desteği ile yol gösteren, tez araştırmamın her aşamasında beni yalnız bırakmayan, yapıcı ve teşvik edici eleştirileriyle katkıda bulunan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sayın Barış ADIBELLİ hocama saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Eğitim sürecinde bana akılcı yönlendirmeleriyle destek olan değerli hocalarıma çok teşekkür ediyorum. Ayrıca bu süreçte maddi ve manevi destek olan sevgilerini esirgemeyen çok kıymetli Ağabeylerime hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Bu eğitimim ve Tez yazım sürecinde benden desteklerini hiç eksik etmeyen ve benden hiçbir zaman karşılık beklemeden her daim yanımda olan çok kıymetli aileme, canım anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz şükran ve hürmetlerimi iletmeyi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN TARİH İÇERİSİNDE

1.1. AFGANİSTAN	4
1.1.1. Coğrafi Yapısı ve Stratejik Konumu.....	6
1.1.2. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı.....	8
1.1.3. Afganistan'da Etnitesi ve Kültürel Yapısı.....	8
1.1.4. Afganistan'da İslam Dini	12
1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN AFGANİSTAN'A MÜDAHALESİ	12
1.2.1. Dr. Najibullah Dönemi ve Mücahitlerin Zaferi.....	17
1.2.2. Afganistan'ın İslam Devleti	18
1.3. AFGANİSTAN'DA İÇ SAVAŞI VE DIŞ AKTÖRLERİN MÜDAHALESİ	19
1.3.1. İç Savaşta Taraf Olan İç Gruplar ve Aktörler	19
1.3.2. İç Savaşta Dış Aktörlerin Müdahalesi.....	20
1.3.3. ABD'nin Rolü	21
1.3.4. Pakistan'ın Rolü	22
1.3.5. İran'ın Rolü	24
1.3.6. Suudi Arabistan'ın ve Diğer Taraf Olan Ülkelerin Rolü	26
1.4. İÇ SAVAŞI SIRASINDA TALİBAN HAREKETİ (1994-2001).....	27
1.5. TALİBAN VE DESTEKÇİLERİNE KARŞI ULUSAL DİRENİŞ	29
1.6. 9/11 SALDIRILARI VE AFGANİSTAN'DA YENİ DÖNEM (2001-2021).....	30
1.6.1. Bonn Konferansı ve Cumhuriyet Dönemi (2001-2021).....	31
1.6.2. Barış Süreci ve Taliban'ın İkinci Dönemi	33

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN- AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

2.1. TARİHİ PERSPEKTİFTEN İRAN – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ.....	37
2.1.1. İran-Afganistan Kültürel İlişkileri.....	38

2.1.2. İran-Afganistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri.....	39
2.1.3. İran Jeopolitiğinde Afganistan Önemi	41
2.1.4. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan'ın Önemi	42
2.2. İRAN'IN Şİİ MİLİS OLUŞTURMA STRATEJİSİ	43
2.2.1. Fatimiyyun Tugayı	45
2.2.2. Taliban ile İran İlişkileri.....	46
2.3. İRAN'IN AFGANİSTAN'DA DIŞ AKTÖRLERLE REKABETÇİ YAKLAŞIMLARI.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'I BASKI ALTINADA TUTAN MESELESİ & İRAN İLE ORTAK SU HAVZASI

3.1. GÖÇÜ DEĞİŞMEYEN KAYNAK ÜLKESİ; AFGANİSTAN.....	52
3.1.1. Göç Tarihi ve Türleri	53
3.1.2. Afgan Göçmenlerin Durumu (1979-2023).....	53
3.1.3. İran'ın Göç Politikası	55
3.2. AFGANİSTAN'IN İRAN İLE ORTAK SU HAVZASI	57
3.2.1. Helmand Havzası	57
3.2.2. Kemal Han Barajı.....	57
3.2.3. İran ve Afganistan Arasındaki Su Sorunu.....	58
3.2.4. Afganistan ile İran Arasında Su Üzerinde Antlaşması	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DEVLET DIŞI AKTÖRLER Şİİ MİLİSLER VE İRAN

4.1. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI.....	63
4.1.1. Dini Eğitim Merkezleri	64
4.1.2. Kültür Merkezleri ve Üniversite Kuruluşları	64
4.2. AFGANİSTAN'DA İRAN DESTEKLİ Şİİ PARTİLER	66
4.2.1. Afganistan İslami Hareketi	66
4.2.2. Hizb-i Vahdeti İslami Afganistan	67
4.3. Şİİ MİLİSLER	68
4.3.1. Cephe-i Mukavemet ya da Behsut Halk Direniş Cephesi.....	69
4.3.2. Afganistan'da Fatimiyyun Tugayılar	70

SONUÇ	73
KAYNAKÇA	75
DİZİN	86

KISALTMALAR

9/11	11 Eylül Saldırıları
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADHP	Afganistan Demokratik Halk Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	Central intelligence agency
İSI	Inter-Services Intelligence
KGB	Devlet Güvenlik Komitesi (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti)
KHAD	Devlet Bilgi Hizmetleri (Khedamat-e-Atlaat-e-Dawlati)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

TEZ METNİ

GİRİŞ

Günümüz de Afganistan denilen coğrafya yaklaşık M.Ö 2500- 2000 yılları arasında kavimler mevcut olup ve M.Ö 700 yılından bu bugüne kadar geçmişe sahip olan bir ülkedir. Bu coğrafiye Jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle her daim dış güçlerin ilgisini çekmiştir. Burası birçok imparatorluğun tamamlayıcı bir parçası olmuş ya da birçok imparatorluğun merkezi olmuştur. Kısacası bu topraklar İmparatorlukların mezarı olarak bilinmektedir. Nitekim M.Ö. 335’li yıllarda Büyük İskender ve Maurya krallığının işgaline maruz kalmıştır. M. S. 650 yıllarda İslamın üçüncü halifesi Hz. Osman döneminde İslam dini hakimiyetine girmiştir.

9. yüzyılda saffariler, 10. yüzyılda samaniler akabinde Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Babürler ve son olarak İran Şahı Nadir Şahı Afşar hakimiyeti altında kalmıştır. 1747 yılından itibaren bölgede etnik gruplar arasında Durrani Hanıdana mensup olan Ahmet Şah Abdali Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbek ve Türkmenlerden oluşan etnik kökenli yapıya sahip modern Afganistan’ın temelini atmıştır. 1842’den başlayan İngiliz işgali 1919’a kadar üç kez İngiliz işgaline maruz kalmıştır. Her seferinde İngilizler yenilgiye uğratmışlar sonunda 1919 yılında Bağımsızlığını kazanmıştır.

19. yüzyılda İngiliz ve Rusya’nın büyük oyunu sırasında bir tampon devlet olarak görülmüş. II. Dünya savaşı sonrası soğuk savaş döneminde 1979 -1989 yıllar arasında SSCB’nin son olarak 9/11 saldırıları sonucunda ABD’nin işgaline maruz kalarak 2021’de ABD’nin çekilmesinden bu yana belirsizlik hakimdir.

Dolayısıyla sosyo politik nedenlerden dolayı istikrarlı ve merkezli bir hükümet kurulamamıştır. Ancak bununda pek çok sebebi olmakla beraber buradaki İran varlığı bu anlamda çok önemli bir etkidir. Çünkü İran mezhepsel önceliklerinden hareketle bir siyaset belirlemekte ve bulunduğu yerde istikrarsızlığı taşımaktadır. Afganistan’da Şii Hazaralar üzerinde özellikle çok büyük etkisi bulunmakta. Kısmen Farsça kökenli Tacikler Sünni olmakla beraber Farsça konuştukları için İran’la yakın temas halindedir. Diğer yanda Peştun kökenli olanların radikalleşmesiyle beraber bir ayrışma sebebi olmuştur.

İran İslam Devrimi Afganistan’da istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı bir fırsat olarak değerlendirmiş İran-Irak savaşında özellikle Şii Hazaralardan oluşan onlarca milis grubu yaratmıştır. Ayrıca Afganistan’daki uzantılarında ilk baştan Altı Şii siyasi parti kurulmuştur. İran’ın Kum ve Necef kentindeki İslami üniversitelerde Şii ideolojik dersleri

uygulayarak binlerce Afganistanlı mülteciyi radikal bir şekilde yetiştirmiştir. Bu siyasi partiler ve milis güçler SSCB'nin Afganistan'dan çekildikten sonra 1992- 1996 yılına kadar aktif olarak İran'ın varlığını büyük oranda temsil ederek adeta ateşi harlayan bir rolü oynamıştır. Afganistan'ın İç savaşı sırasında iktidar mücadelesi veren bu milisler İktidar savaşını etnik savaşa dönüştürerek Afgan halkını tarihte hiç görülmemiş günlere sürüklemişlerdir.

Buradan yukarıdaki aktardığım bilgilerle bu tezin amacı İran'ın Afganistan'daki varlığının sosyo politik neticelerini tartışmaktır. Bu tezin temel hipotezi İran'ın Afganistan'daki varlığının, Afganistan'ı ekonomik, siyasi ve sosyolojik anlamda istikrarsızlığa ve bataklığa sürüklediğini savunmaktadır. Tezin ana çerçevesi İran'ın geçmişten bugüne kadar özellikle İran İslam Devrimi sonraki gelişmeleri ve Afganistan'daki İran destekli devlet dışı aktörleri içermektedir. Afganistan'daki gelişmelerle ilgili ve bölgedeki diğer ülkelerin faaliyetleri bu tezin dışındadır. Afganistan'daki İran destekli devlet dışı aktörlerle ilgili literatüre baktığımızda konu ile ilgili direkt herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak genel anlamda devlet dışı aktörlerle ilgili çalışmalar mevcuttur. Dolayısıyla literatüre katkı sağlamak amacıyla Afganistan'da İran destekli devlet dışı aktörlerle ilgili bu çalışmayı ele aldım.

Bu çerçevede Birinci bölümünde Afganistan tarih içerisinde. İkinci bölümünde İran Afganistan ilişkileri. Üçüncü bölümünde Afganistan'ı baskı altında tutan göç meselesi ve İran ile su sorunu. Dördüncü bölümünde ise Afganistan'da devlet dışı aktörler şii milisler ve İran konuları üzerinde çalışmaktayım.

Çalışmanın sonuç bölümünde; öncelikle çalışmaya ilişkin yöntemsel noktalar belirtilmiş, sonra tezin geneli dikkate alınarak çalışmada yer alan her bir bölümün kısa bir özeti verilmiş ve son olarak araştırma sonucunda nelere ulaşıldığı belirtilerek çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
AFGANİSTAN TARİH İÇERİSİNDE

1.1. AFGANİSTAN

Günümüz Afganistan coğrafyasında yaşayan çeşitli etnik kavimler mevcut olup tarihçilere göre yaklaşık M.Ö. 2500 - 2000 yılları arasında bu topraklara göç etmişlerdir. Ama uygarlığın başlangıcı kesin olarak bilinmemektedir. M.Ö. 700 ile M.Ö. 500 yılları arasında Metler yönetimi altında kalan bu kavimler bugünkü Kandahar bölgesinde yerleşmişlerdir. M.Ö. 550 yıllarında Pers (Ahemeniş) imparatorluğu bölgeye hakim olmuştur. Bu toprakların coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle her daim dış güçlerin ilgisini çekmiş ve bu nedenden dolayı sürekli amansız işgale maruz kalmıştır. Nitekim M.Ö 335’li yıllarda Büyük İskender ve Maurya krallığı işgaline maruz kalmış ve bugünkü Bamyân’daki Buda heykeli kalan eserlerdendir. 480’den itibaren yaklaşık 6. Yüzyıla kadar Akhanlar yani Halaç Türkler bölgeye hakim olmuştur (Bayar, 2022, s. 118-125).

Son 2500 yıldır günümüz Afganistan toprakları birçok imparatorluğun tamamlayıcı parçası olmuştur. Bu imparatorlukların merkezleri; İran’da (Ahemeniş, persler, Aşkaniler, Sasani, Selçuklu, İlhanlı, Safavi ve Afşarlılar), Hindistan’da (Maurya ve Babur) orta Asyada ise (Moğol, Timur ve Özbek). Daha sonra günümüz Afganistan topraklarında yaşayan Kuşanlılar, Gazneliler, Guriler ve Dürraniler kendi imparatorluklarını kurmuşlardır (Yüksektaş, 2021, s. 103).

M.S 650- 670 yıllar arasında İslamin üçüncü halifesi Hz. Osman döneminde ve dördüncü halifesi Hz. Ali döneminde bu coğrafyanın İslamiyeti kabul etmiş ve Müslümanların etkisi altında girmişlerdir. 9. Yüzyılda Saffariler ve Samaniler ve 10. Yüzyılın sonlarında Sebük Tegin Gazne’de Gazneli Devletini kurmuştur ve 11. Yüzyıla kadar devam etmiştir. 11. yüzyılın ortasında Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer ölümünden sonra 1157 yılında Gurluların kontrolü altında girmiş ve 12. Yüzyılında Harzimşah Sultanı Alâeddin Muhammed tarafından işgale uğramıştır. 1220 yılında Moğollar bölgeyi istila etmiş yaklaşık 150 yıl Moğollar istilasına altınalmıştır. Daha sonra Moğollar Timur tarafından bölgeden çıkartılmış ve 1483- 1530 yıllar arasında Timur Han’ın torunlarından olan Babür. Babür devletini kurmuştur ve uzun yıllar hükümdarlık yapmıştır. Günümüz Afganistan başkenti olan Kabil’de Babür türbesi bulunmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren Babüriler ve İranlılar arasında yaşanan çatışmalardan bölgedeki hakim güçlü kabileler faydalanarak yeni bir devletin uyanışı için bir araya gelerek Heratta bağımsız bir devlet kurmaya çalışsalar da İran Şah’ı Nadir Afşar 1737 yılında Herat ve Kandahar’ı ele geçirerek kabilelerin bu isyanını basmıştır. Nadir Şah Afşar bölgedeki kendi hakimiyetinin tahkimi için bölgedeki kendisine sadık

komutanlar yardımıyla Afgani ordusunu kurarak (Peştunlar, Tacikler, Özbekler ve Hazaralardan) oluşan bu orduyu Peştun asıllı olan Dürrani Kabileden Ahmed Han Avdali komutasına vermiştir. Nadir Şah Afşar ölümünden sonra Ahmed Han Dürrani (Ahmed Şah Abdali) önderliğinde 1747 yılında bir toplantı sonucunda lider olarak seçilir ve böylelikle modern Afganistan'ın temelini atarak ve Afganistan'ın ilk Şahı olarak bilinmektedir. Ahmed Şah Dürrani ilk olarak kabileler arasında çatışmaları bitirip birliği sağlayarak ülkenin sınırlarını genişletmiştir ve bu yüzden (Baba) lakabı kazanmıştır. 1773 yılında Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünden sonra oğlu Timur Şah 1793 yılına kadar babasının imparatorluğunu koruyabilmiştir. Ancak Timur Şah'tan sonra Taht Kavgası başlamıştır. İngilizler ve Ruslar bu durumu bir fırsat olarak görüp nüfuz etmişler. İki süper gücün mücadelesi arasında kalan Afganistan'ın huzuru bozulmuştur. Afganistan İngilizler tarafından üç kez işgale uğramıştır ve hiçbir zaman bu işgal uzun sürmemiştir. 1. Afgan- İngiliz savaşı 1842 yılında, 2. Afgan- İngiliz savaşı 1878 yılında ve 1919 yılı da 3. Afgan- İngiliz savaşı olarak adlandırılmıştır. Üçüncü ve son Afgan- İngiliz savaşı aslında bağımsızlık mücadelesi olarak bilinmektedir. Bu süreçte İngilizler Afganistan'ı Rusya ile anlaşarak bir tampon devlet olarak gömmekteydi. Abdurrahman Han Afganistan'ın güney ve güneydoğu bölgesindeki toprakları 12 Kasım 1893 yıldan Durand Antlaşmasıyla İngiliz kontrolündeki Hindistan'ın sınır hattı kabul etmiştir (Runion, 2017).

1. Dünya savaşından hemen sonra Afganistan'ın Şahı Amanullah Han 13 Nisan 1919 tarihinde Afganistan'ın Bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyet Rusya 27 Mayıs 1919 tarihinde ilk devlet olarak Afganistan'ın Bağımsızlığını tanımıştır. Gazi Şah Amanullah Han dönemi reformlar ve Modernleşmenin Süreci bilinmektedir. Afganistan'ı hızla değiştirmeye ve modernleştirmeye çalışan birçok ülke ile çeşitli alanlarda antlaşmalar imza atan Amanullah Han Nisan 1928 yılında Türkiye'yi de ziyaret etmiş ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten ilgi görmüştür, Türk-Afgan ittifakı ve iş birliği ele alınmıştır (Gubar, 1990, s. 349-615).

1929 yılında Afganistan'da Şah modernleşme ve reformları hayata geçirmeye başlayınca Şah'a karşı mollalar önderliğiyle muhalif kesimler Şah'ın getirdiği reformları İslam dinine karşı olduğunu söyleyerek isyan etmişler. Böylece Habibullah Kalakani önderliğinde muhalifleri birleştirerek İktidarı ele geçirmiş ve Habibullah kendini Şah Habibullah hadım din Resulullah lakabıyla hakimliğini ilan etmiştir. Çok geçmeden Peştun kabileler İngilizler tarafında kışkırtılmasıyla Muhammed Nadir Han önderliğinde

güneyden Habibullah Han üzerine hücum ederek iktidarı ele geçirmiş. Kur'an'ı Kerim'e mühür basarak Habibullah ve yol arkadaşlarını öldürmeyeceğine yemin etmiştir. Ancak kendi yemini bozarak Habibullah ve yol arkadaşlarını Ark denilen Günümüz Afganistan Cumhurbaşkanlık sarayında idam etmiştir. Böylece ülke etnik grupların etkisiyle karşı karşıya kalmıştır ve ülkede etnik gruplar arasında düşmanlık tohumunu ekmıştır. Muhammed Nadir Han Hükümeti dört sene devam edip 8 Kasım 1933 yılında Abdülhalik bir Hazara kökenli tarafından öldürülmüştür. Oğlu Muhammed Zahir Şah (1933- 1973) yılına kadar tahta geçmiş ve böylece 40 yıl hükümdarlığı döneminde çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kral Zahir Şah döneminde 1947 yılında İngilizler Hindistan ve Afganistan topraklarında yeni bir devleti Pakistan adı altında kurmuştur. Pakistan'ın kuruluşuyla beraber Afganistan'da siyasi ve sosyal sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Çünkü Pakistan'ın topraklarında yer alan ve (Peştunistan) adı verilen hükümet ve halk tarafından şimdiye kadar Afganistan'a ait toprak olduğunu her zaman savunmuşlardır. (Gubar, 1368, c.2, s. 21-25).

Ardından 1973 yılında Muhammed Davud Han kansız darbe sonucunda İlk kez Cumhuriyet rejimini ilan etti. Davud Han tüm etnik gruplar sosyo-ekonomik haklarını elde etmiştir (Hutak, Revneki & Babekerhil, 2018, s. 109-113). Afganistan Tarihinde bundan sonraki süreçte komünistler, komünist ideoloji üzerinde hüküm sürmüşlerdir. Afgan halkı Müslüman ve dinlerine bağlı oldukları için komünist rejimlere karşı çıktığında Sovyetler Birliği'nin Müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Halk kızıl ordusunun hâkimiyetini kabul etmeyip baş kaldırınca ülkede komünist rejim ve Sovyet ordusu halka baskı yaparak binlerce insanı şehit etmişlerdir. Aslında SSCB'nin işgali ateşi harlayan bir dönem olmuştur. Bundan sonraki süreçte Afganistan'da istikrarsızlık ve güvensizlik hâkim olmuştur. Böyle bir ortamda köktendinci gruplar, etnik gruplar ve aşırı milliyetçi gruplar ve uluslararası terör örgütlerinin yuvasına dönmüştür.

1.1.1. Coğrafi Yapısı ve Stratejik Konumu

Günümüz Afganistan'ın coğrafi yapısına bakıldığında dağlarla çevrili, denize sınırı olamayan soğuk ve kurak bir ülke olup dağlık bölgelere ulaşan yolların engebeli ve asfaltsız olması bu bölgelere seyahat etme imkanını zorlaştırır. Aynı zamanda bu dağlardan akan sular ve nehirler ülkenin su miktarını da tayin eder.

Bugünkü Afganistan, 63500 km'lik yüzölçümüyle Orta Asya'da bulunan, kuzey ve güneybatısına kadar yer almaktadır. Afganistan, batıda İran'la, güney ve güneydoğuda

Pakistan, doğuda Çin ve kuzeyden Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile kara sınırlarına sahiptir. Afganistan'ın sınırları kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile 2000 km, güneyde Pakistan'la 1700 km ve batıdan doğuya 1350 km ve son olarak kuzeyden güneye kadar 900 km uzanır. (Oğuz, 2001, s. 37). Afganistan'ın 2004 yılı anayasasına göre Afganistan 34 Vilayet, 398 Vulusvali ya da ilçeye bölünmüş ve başkenti ise Kabildir (Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası 2004: 136).

Afganistan'ın denize kıyısı olmadığı için çok büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. Dolayısıyla ticaret ile ilgili konularda kendi komşularına bağlıdır. Afganistan'ın dağları ise genel olarak ormanlarla kapalıdır. Halkı çeşitli milletlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve kültürel olarak birbirlerinden çok farklı alt yapıya sahiptirler. Bu nedenle birbirinden uzak kalsalar da günümüze kadar yıllardır aynı ülkede yaşayan insanlar farklı gruplar ve farklı kültürleriyle bir arada yaşamaya devam etmişlerdir (Çınarlı, 2009, s. 26).

Afganistan stratejik öneme sahip bir konumda yer aldığı için tarih boyunca büyük güçlerin bu stratejik konumu nedeniyle işgaline maruz kalmıştır. Ülke çoğunlukla dağlarla kapalı ve yer altı kaynakları açısından oldukça zengindir. Bölgedeki diğer ülkeler için aynı zamanda büyük güçler için önemini artırmıştır. Ayrıca Afganistan nükleer gücü elinde tutan ülkeler (İran, Pakistan, Çin, Hindistan ve Rusya) ortasında kalan ve Hazar Havzası, petrol, doğalgaz ve Hint okyanusu'na bir güzergâh olarak görülmektedir. Dolayısıyla emperyalist güçler daima Afganistan'a kendi çıkarları doğrultusunda müdahalede bulunup ya da Afganistan'ı kendi oyunlarına maruz bırakmışlardır (Turanı, 2016, s. 5-9).

Afganistan 19. Yüzyılda Çarlık Rusya'sı ve İngiltere arasında coğrafi konum ve stratejik olarak önem arz etmekte, ayrıca bölgedeki ülkelerle iletişim kurması için rekabet bölge olmuştur. 20. Yüzyılda soğuk savaş sonrası bir tampon bölge haline dönüşmüştür. Ardından Batı ve ABD'nin dikkatini çeken bu coğrafi konum jeostratejik önemini iyice ortaya çıkarmıştır. (Rahimi, 1390:101). Ayrıca yukarıda belirttiğim gibi Afganistan, Orta Asya, Hindistan ve Basra Körfezi'ni birbirine bağlayan bir köprü olarak ekonomik öneme sahiptir. Uluslararası camianın bazı üyeleri Orta Doğu'nun istikrar ve güvenlik sorunlarının çoğunun Afganistan'ın istikrarına bağlı olduğuna inanıyorlar. Diğer yandan Rusya ve özellikle Çin için tam tersi olup Orta Asya ve Hazar bölgesi büyük miktarda enerjiye sahiptir ve bu alt yapı kaynaklarını transfer edip piyasa ekonomisi çerçevesinde kullanmaya çalışmaktalar (Bina, 1387: 1). Başka bir deyişle Afganistan'ın siyasetçileri, ülkenin ulusal stratejisini formüle ederken, kendi ulusal çıkarlarını gözetmediler

Afganistan'ın coğrafi yapısı itibariyle sadece kara yolu üzerinde komşularıyla ticari ilişkiler kurabilmekte ve bu transit yollar komşularıyla ortak çıkarları olmadan kendi ulusal çıkarlarını ve ticari kapasitesini yükseltmez. Böylelikle Afganistan'ın ihtiyacı olan ortak akıl, doğru yönetim ve demokratik yollarla kendi coğrafyasını kullanarak hem kendi hem de bölgedeki diğer ülkeler üzerinde önemini artırabilir (Arya, 2018).

1.1.2. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı

Afganistan'ın Jeo-ekonomik, Jeo-strateji ve jeo-politik konumunun tarihsel önemi sebebiyle, Orta Asya ve Güney Asya arasında ticaret yolu olarak büyük bir rol oynamaktadır. İpek Yolu'nun üzerinde yer alan Afganistan. Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de büyük bir öneme sahiptir. İpek yolunun batısında Afganistan Orta Asya ülkelerine bağlayarak Ortadoğu'ya kadar uzanmaktadır. Afganistan, coğrafi konumu, zengin maden varlığı, ucuz işgücü ve tarihi İpek Yolu güzergahı üzerinde olması açısından stratejik ve önemli bir konuma sahiptir. Ekonomik açıdan bakıldığımızda, Afganistan sanayi öncesi aşamada olup, ekonomisinin ve insanların geçim kaynağının çoğunlukla tarıma bağlı olduğu az gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Yayınlanan istatistiklere göre bu ülke nüfusunun %80'inden fazlası tarım sektöründe çalışmaktadır. Afganistan'da var olan ekonomik fırsatları bakıldığında, dönemin piliçtekileri ve krallarının hükümetlerin ilgisizliği ve iç savaşlar ekonomik altyapının ciddi şekilde zarar görmesine neden olmuştur (Rubin, 2000).

Taliban hükümetinin devrilmesi ve 2001 yılında yeni bir hükümetin kurulmasından bu yana ülkenin ekonomi yasaları da değişti. Afgan Anayasası'nın 10. maddesine göre Afgan hükümeti serbest piyasa ekonomisini desteklemektedir. Afganistan'da hükümet sisteminin kurulmasıyla birlikte istikrar ve güvenlik, fırsat ve avantajların varlığı, ülkeye yatırım yapılmasının temelini oluşturdu. Ne yazık ki ekonomistler ve ekonomi bilimi araştırmacılar, Afganistan ekonomisinin yatırım fırsat ve avantajları konusunda kapsamlı bir inceleme yapmamış olup, bu ülke hakkında hazırlanan makale ve raporlar da yeterince kapsamlı ve doğru değildir ya da geçeklere göre hazırlanmamıştır (Jalali, 2003).

Afganistan hâlâ dünyanın en fakir ülkelerinden biri olarak kabul ediliyor ve uluslararası toplumdan en fazla yardım alan ülke konumunda. Ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılmasında ve ekonomik ve insani kalkınmada büyük bir rol oynamadı, çünkü mali kaynakların çoğu güvenlik sektörüne harcanıyor ve diğer yandan mali politika

kesinlikle merkezi ve bu da hükümetin harcama yapmasına neden oluyor (Trani, Kuhlberg, Cannings ve Chakkal, 2016).

Afganistan, bölgede ticaret ve mal taşımacılığı alanında birçok projede yapıcı rol üstlendi. Tapi sözleşmesi, Çabahar limanı projesi ve Kuzey-Güney Transit Koridoru (INSTC) bu projelere örnek olarak verilebilir. Hindistan ile Afgan Taliban'ın arasındaki ilişki nedeniyle Çabahar projesinden çekilebilirler. Ancak Afganistan, bu ülkeyi Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlayan Tapi projesinin ana ortağıdır. Özellikle Türkiye açısından bu proje, Ankara'nın bölgedeki rolünü güçlendirebilir ve Asya ile ekonomik ilişkilerini yeni Asya açılımı ve açılımı yönündeki yeni dış politikası doğrultusunda genişletebilir.

Afganistan'ın ticari limanları. Günümüzde dünya ticaretinde ülkelerin kalkınmasında önemli bir role sahiptir. Afganistan'ın en önemli limanları aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Bender İslam Kale (İran ile)
- 2- Bandar Turgandi (Türkmenistan ile)
- 3- Bandar Zaranj (İran ile)
- 4- Aspen Boldak Limanı (Pakistan ile)
- 5- Bandar Ghulam Khan (Pakistan ile)
- 6- Bandar Torkham (Pakistan ile)
- 7- Bandar Akina (Türkmenistan ile)
- 8- Bandar Haritaan (Özbekistan ile)
- 9- Bandar Sherkhan (Tacikistan ile)

1.1.3. Afganistan'da Etnistesi ve Kültürel Yapısı

Afganistan etnik ve kültürel açıdan zengin ve çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır. Afganistan'ın etnik yapısını incelediğimizde, mali sıkıntılar ve güvenlik sorunlarından dolayı güvenilir nüfus sayımı yapılamamıştır. Etnik gruplar hakkında yüzdeliği ancak tahmini ve oldukça tartışmalı bir konu olmuştur bu sebepten dolayı etnik olarak yüzdeliği yazmaktan kaçınarak isimleri ve diğer özellikleri ile yetiniyorum.

2004 anayasa 4. Maddesine göre Afganistan'da mevcut etnik grupları ise şu şekilde sıralamaktadır: Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Paşaye, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucer, Berahavi bu etnik grupların anayasasında Afgan halkı adını taşımakta ve birbirlerine karşı ortak hukuka sahiplerdir (Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası 2004, s. 4). Bu gruplar arasında Afganistan'ın nüfusunu

çoğunlukla Tacikler, Peştunlar, Türkler ve Hazaralardan oluşması ve hiçbir etnik grubun Afganistan'ın %50'sini oluşturmaması dikkat çekicidir.

Afganistan kültürel açıdan da oldukça zengindir. Tarih boyunca etnik gruplar birbirleriyle ortak hayatı paylaşmışlardır. Etnikler arasında ortak dil ise Farsça ya da (Darica) konuşulmakta ve halkı çoğunlukla Müslüman Hanefi mezhebine tabidir. Azınlık olarak Şii Caferi mezhebi ayrıca Afgan Hindular da vardır. Bugüne kadar hiçbir etnik grup tüm Afgan halkına hâkim olamamıştır ve bu sebepten dolayı etnik gruplar arasında her zaman çatışmalar devam etmektedir (Khawarnasab ve Mücahit, 2023).

Afganistan dünya siyasetinde uzun bir süredir var olmasına rağmen bir ulus olarak bir araya toplanmamasının asıl nedeni her bir etnik grubun geleneksel kültüre sıpsıkı bağlı olduğundan kaynaklanmaktadır. Kentlerde yaşayan halk kırsaldaki kabilelere bağlı olduğu için bir ulusal kimliğini inşa edememişlerdir. Aileye karşı saygı ve sadakat etnik ve kabile onuruna leke sürdürmeme ve kendinden büyüklere hürmet gösterme, gururuna düşkün ve misafirperverlik her etnikte önemli bir yer tutup çok büyük özen gösterilmektedir (Parlak, 2023).

Kültür, insanın yaşam, sosyal davranış ve düşünce dünyasını şekillendiren ve tüm farklılıklarına rağmen toplumun değerlerinin ve bireylerin sınırlarını dikkate alınması anlamına gelir. Afganistan'da geleneksel kültür kalkınma ve ulus inşasında büyük engel olmuştur. Günümüz Afganistan'ın topraklarında farklı kültür ve inançlarına rağmen barışçıl bir sosyal ve kültürel sistemin bulunmaması nedeniyle ülkede herkes kendi etniğin, dil ve inanç üzerinden tanımlar. Ülkede barışçıl bir kültür ve yaşam sistemi kurulması ve empati duygusunu canlandırması için kültürel yapısını yeniden düzeltmesi ve canlandırması gerekmektedir (Sarem, 2021).

Peştunlar

Peştunlar, Afganistan'ın etnik gruplardan biridir. bu etniğin dili ise Peştucadır ve kendi dilleri yanında Farsça dili de konuşurlar. Bu etniğin yaşam tarzı ise diğer etniklere göre çok farklıdır (Muhseni ve Mirali, 2019, s. 181-202). Tarihsel açıdan büyük Horasan'ın harikalarından bir parçası Peştun kabilesidir. Peştunlar hakkında 16. ve 17. yüzyıldan önceden sosyal ve tarihsel açıdan bir belge bulunmamaktadır. Ancak Nadir Afşarın ölümünden sonra 1747 yılında Ahmed Şah Abdali Kandahar'da bu toprakların şahı olarak seçildi ve günümüz Afganistan topraklarında Peştunları sosyal ve tarihsel açıdan zenginleştirdi (Muradi, 2017).

Peştunların dini İslam, Sünni Hanefi mezhebi takip ediyorlar. Peştuca ise Hint-Avrupa dillerine mensuptur. Çoğunluk Afganistan'ın güneyinde yaşamakta ve tarih boyunca Afganistan'ın diğer şehirlerine de göç etmişlerdir. Afganistan'ın nüfus sayısı tahmin üzerinde olduğu için Peştunlar nüfusu ne kadar olduğunda bilinmemektedir. Yukarıda açıkladığımız gibi Afganistan'ın nüfus sayımı bilimsel olarak teyit edilememiştir. Ancak yayınladıkları sayımlar sahte ve tahrif edilmiş olup nüfus sayımı dünyaya ve kamuoyuna yanlış yönlendirme ve rakamlar verilmektedir (Çınarlı, 2012).

Peştunlar kuzeyde Süleyman dağlarından gelerek günümüz Afganistan'ın doğusunda özellikle Kandahar bölgesinde yaşarlar ve bir kısmı ise 1893 tarihli İngiltere ve Afganistan arasında imzalanan Durand Antlaşması sonrası günümüz Pakistan'ın hududunda kalmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2004, s. 10). Peştunların etnik yapısı Dürraniler, Galzaylar olarak bilinmekte. Bu iki gruplar kendi aralarındaki konuşma becerileriyle birbirini tanırlar. Kentlerdeki Peştunlar nesillerdir Farsça konuşuyorlar ve kırsalda yaşayanları ise çoğunluk çiftçilik yaparlar. Peştunların bir kısmı ise (kuçi) göçebe hayatı yaşıyorlar (Yüksekkaş, 2021, s. 45-47).

Tacikler

Tacikler, M.Ö. 2500 civarında, Aryanlar Sihun ve Jihun nehirleri arasındaki bölgeden Balkh'a girdiler ve ilk hükümdarı Kiyomars adlı kışı kurdu. Çoğunluğu çiftçilik ve ticaretle geçimini sağlamakta. Tacikler çoğunluk olarak şehirlerde yaşadıkları için birçok uygarlığın ve hükümdarlığın oluşumunda rol oynamakta. Ünlü kralı Kenişka'nın kendisini Aryan olarak tanımladığı bilinmektedir. Bölgede Samaniler, İslam'ın yükselişine kadar süren bir imparatorluk kurdular. Tacikler, bir halk ve ulus olarak, şimdi Dari- Farsça olan bir dile sahipler ve tarihte uzun köklere sahip olan Tacikler, Şehnamede ayrıntılı bir şekilde Tacik tarihinin kaynağının mitolojik olarak tartışmaktadırlar. Günümüzde İran ve Afganistan, Orta Asya'da Güney Asya'daki diğer Aryan kabileleriyle beraber çok geniş bir coğrafya olan aryan topraklarında yaşamaya devam ediyorlar (Şekourzade, 1994).

Afganistan'da yaşayan Taciklerin etnisite ile Farsça/Darica İran ve Tacikistan ile kökten aynı olsa da farklılıklar sadece lehçe düzeyindedir. Günümüz Afganistan'ın Tacikleri Hanefi mezhebi takip ediyorlar (Çınarlı, 2012).

Hazaralar

Hazaralar çoğunluk Afganistan'ın merkezinde özellikle Hazaracat bölgesinde Bamyan, Gur ve Daykundi'den başlayıp Kandahar'a kadar diğer taraftan Balh ve Faryab vilayetleri geniş bölgede yaşıyorlar. Dilleri Farsça ama kendi özel lehçesiyle anlaşıyorlar. Hazaralar çoğunluk Şii Caferi mezhebi takip etmekte. Menşe-i tartışmalı ve oldukça karışıktır. Bazı kaynaklar Moğol, Türk ya da her ikisinden oluşan bir etniktir. Abdurrahman Han döneminde Hazaralara adeta soykırım yaparak yerlerinden ederek bölgede Peştunları yerleştirmiştir. Birçoğu günümüz Pakistan topraklarına göç ederek canlarını kurtarmıştır. Abdurrahman Han döneminde başlayan zulüm Harazaları köle olarak satmaları devlet tarafından desteklenmiş olup bu gelenek Amanullah Han döneminde köle olarak satılmaları yasaklanarak son verilmiştir. Hazaracat bölgesinde bulunan Buda heykellerin Budizm'in dini göstergesidir. Ancak İslam dini hâkim olduktan sonra Budizm rahipleri bölgeyi terk etmişler. Gurluların ve Gaznelilerin dönemlerinde ticaret yerine ziraat, hayvancılık ve çiftçilik yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Harazaların geleneksel kültür ve halkının iş birliğiyle kendi tarihi, ırkı ve inançlarını uzun bir zamandır devam ettirmektedirler (Mohammadi, 2015).

Türkler (Türkmen, Özbek)

Afganistan'da Türk kökenli etniğe bakıldığında X. Yüzyılın sonlarında Alp Tigin önderliğinde merkezi Gazne olan büyük Türk devleti kurulmuştur. Gazneli Sultan Mahmut döneminde de bu topraklarda Türk nüfusu Hindistan'a kadar iyice yayılmıştı. Afganistan'da özellikle Mezar-i Şerif, Faryab ve Meymene ve civar bölgelerinde yaşarlar. Oğuz Türkçesini konuşmakta olan Afganistan Türkler Sünni'dirler. Özbekler bu topraklara göçebeler ama Türkmenler Göktürkler, Gazneliler, Selçuklar, Timurlar gibi bölgede hâkim olan Türk devletlerden kalmışlardır (Çınarlı, 2012, s. 75).

Komünist rejimi ve SSCB'nin işgali sırasında Afganistan'da Abdurraşid Dostum önderliğinde hükümet yanlısı ve Mevlevi Nabi Mohammadi önderliğindeki gruba katılmışlardır. Bu etnik tarihte olduğu gibi günümüz Afganistan'ın stratejik konumuna ilave olarak gerek SSCB gerek ABD'nin 9/11'den sonra yaptığı müdahalede etkin bir rol oynamışlar (Şeyhanlıoğlu, 2004, s. 16).

1.1.4. Afganistan'da İslam Dini

Afganistan'ın Jeo-ekonomik, Jeo-strateji ve jeo-politik konumunun tarihsel önemi sebebiyle, Orta Asya ve Güney Asya arasında ticaret yolu olarak büyük bir rol oynamaktadır. İpek Yolu'nun üzerinde yer alan Afganistan. Tarih boyunca olduğu

gibi günümüzde de büyük bir öneme sahiptir. İpek yolunun batısında Afganistan Orta Asya ülkelerine bağlayarak Ortadoğu'ya kadar uzanmaktadır. Afganistan, coğrafi konumu, zengin maden varlığı, ucuz işgücü ve tarihi İpek Yolu güzergahı üzerinde olması açısından stratejik ve önemli bir konuma sahiptir. Ekonomik açıdan bakıldığımızda, Afganistan sanayi öncesi aşamada olup, ekonomisinin ve insanların geçim kaynağının çoğunlukla tarıma bağlı olduğu az gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Yayınlanan istatistiklere göre bu ülke nüfusunun %80'inden fazlası tarım sektöründe çalışmaktadır. Afganistan'da var olan ekonomik fırsatları bakıldığında, dönemin piliçtekileri ve krallarının hükümetlerin ilgisizliği ve iç savaşlar ekonomik altyapının ciddi şekilde zarar görmesine neden olmuştur.

Taliban hükümetinin devrilmesi ve 2001 yılında yeni bir hükümetin kurulmasından bu yana ülkenin ekonomi yasaları da değişti. Afgan Anayasası'nın 10. maddesine göre Afgan hükümeti serbest piyasa ekonomisini desteklemektedir. Afganistan'da hükümet sisteminin kurulmasıyla birlikte istikrar ve güvenlik, fırsat ve avantajların varlığı, ülkeye yatırım yapılmasının temelini oluşturdu. Ne yazık ki ekonomistler ve ekonomi bilimi araştırmacılar, Afganistan ekonomisinin yatırım fırsat ve avantajları konusunda kapsamlı bir inceleme yapmamış olup, bu ülke hakkında hazırlanan makale ve raporlar da yeterince kapsamlı ve doğru değildir ya da geçeklere göre hazırlanmamıştır.

Afganistan hâlâ dünyanın en fakir ülkelerinden biri olarak kabul ediliyor ve uluslararası toplumdan en fazla yardım alan ülke konumunda. Ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılmasında ve ekonomik ve insani kalkınmada büyük bir rol oynamadı, çünkü mali kaynakların çoğu güvenlik sektörüne harcanıyor ve diğer yandan mali politika kesinlikle merkezi ve bu da hükümetin harcama yapmasına neden oluyor.

Afganistan, bölgede ticaret ve mal taşımacılığı alanında birçok projede yapıcı rol üstlendi. Tapi sözleşmesi, Çabahar limanı projesi ve Kuzey-Güney Transit Koridoru (INSTC) bu projelere örnek olarak verilebilir. Hindistan ile Afgan Taliban'ın arasındaki ilişki nedeniyle Çabahar projesinden çekilebilirler. Ancak Afganistan, bu ülkeyi Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlayan Tapi projesinin ana ortağıdır. Özellikle Türkiye açısından bu proje, Ankara'nın bölgedeki rolünü güçlendirebilir ve Asya ile ekonomik ilişkilerini yeni Asya açılımı ve açılımı yönündeki yeni dış politikası doğrultusunda genişletebilir.

Afganistan'ın ticari limanları. Günümüzde dünya ticaretinde ülkelerin kalkınmasında önemli bir role sahiptir. Afganistan'ın en önemli limanları aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Bender İslam Kale (İran ile)
- 2- Bandar Turgandi (Türkmenistan ile)
- 3- Bandar Zaranj (İran ile)
- 4- Aspen Boldak Limanı (Pakistan ile)
- 5- Bandar Ghulam Khan (Pakistan ile)
- 6- Bandar Torkham (Pakistan ile)
- 7- Bandar Akina (Türkmenistan ile)
- 8- Bandar Haritaan (Özbekistan ile)
- 9- Bandar Sherkhan (Tacikistan ile)

1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN AFGANİSTAN'A MÜDAHALESİ

Afganistan'ın stratejik konumu ve siyasi coğrafyası her zaman bir sorun olmuştur. Barış ve güvenlik yerine krizler, halkın ulusal ve bağımsız hükümetlerin iradesi yerine dış güçlere bağlı destekli hükümetler ve sömürgecilikle baskıcı bir şekilde yönetilmiştir. Bu nedenle sonucu yoksulluk, kıtlık, cehalet ve terör ortamına uygun hale gelmiştir. Ancak, dış güçler tarih boyunca hiçbir zaman bundan yararlanamamışlardır ve Afganistan'da kendi mezarlarını kazmışlardır.

Rusya, “Büyük Oyun” sırasında sıcak sulara ulaşmak için Afganistan'ı kısa yol olarak seçerek kendi dış politikası içerisinde öncelik görmüştür (Şeyhanlıoğlu, 2008). Böylelikle 27 Nisan 1978 tarihinde komünist gruplara bağlı askerler başkanlık sarayında Mohammad Davud Han'ı aile üyeleri ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte bir darbes sonucunda öldürmüştür. “Sevr Darbesi (İnkılâbı Sevr)” sonucunda Sovyetler tarafından Nur Mohammad Taraki Afganistan Demokrat Halk Partisi cumhurbaşkanı olarak getirilmiştir. Hükümetin üyeleri çoğunluk Sovyet taraftarlarıydı. Taraki her ne kadar cumhurbaşkanı olsada asıl güç Hafızullah Emin'in elindeydi. Afganistan'da solcuların iktidara gelmesi ve SSCB'nin artan nüfuzunun önünü kesebilmek için ABD 6 Nisan 1978 tarihinde Taraki hükümetini resmi olarak tanımıştır (Andişmend, 2004).

Afganistan'da Sovyetlerin desteğiyle solcuların iktidara gelmesi sadece Afganistan topraklarına değil belki komşu devletler için özellikle Pakistan ve İran devletlerine bir tehdit oluşturdu (Zayar, 2001). Nur Muhammad Taraki, Eylül 1979

yılında Hafızullah Emin tarafından suikast sonucunda öldürülmüştür ve suikast sonrası Hafızullah Emin, Başkan Nur Muhammad Taraki istifasını bildirdi ve kendisinin başkanlığa getirildiğini açıklamıştır (Shafai, 2014).

Hafızullah Emin'in iktidar mücadelesi ve olaylarla ilgili Kabil'deki Sovyet Büyükelçisi Puzanov'un karışması, kabul ve Moskova arasındaki ilişkilerin soğumasına sebep olmuştur. Emin'in isteği üzere Moskova'dan Puzanov'un yerine Fikriyat Ahmedoviç Tabeyov Kabil'e büyükelçi olarak gönderildi. Emin daha sonra Washington'a yakınlaşmaya çalışsa da hiçbir şey elde edemedi. Emin ihmal etmeden ilişkilerini geliştirmek için yine Sovyetlere yakınlaşma yoluna devam etti. Bu sırada Sovyetler işgal hazırlıklarına başlamıştı. Böylece Sovyetler Emin'in devrilmesi için öncelikle iktidarı içten işgal etmeye başladılar. Emin rejimine karşı ülkede ayaklanmalar giderek büyüyordu. Tarih 28 Ekim 1979'da General Viktor Semyonoviç Paputin Sovyetler İçişleri Bakan yardımcısı Kabil'de Afgan lideri Emin ile görüşmeye gelerek Emin'den Sovyet ordusunu Afganistan'a davet etmesini ve ikinci seçenek olarak istifa etmesini istedi. Emin bu talepleri reddetti. Böylece, Kremlin Emin'i öldürme planı uyguladı. Tarih 27 Aralık akşam saat 21.00'de Kabil Radyosu Babrak Karmal eski cumhurbaşkanı yardımcısı ülkesine döndüğünü, Emin ve ailesi devrim mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildiğini ve mahkeme kararı infaz olduğunu açıkladı. Ancak haber doğru değildi. Hafızullah Emin Darulaman Köşkü'nde KGB ajanlarıyla çatışma halindeydi. Kabil Radyosu aynı günde bu sefer Babrak Karmal'ın sesini duyurdu ve Karmal Bismillahirrahmanirrahim ile başlayan sözlerini şöyle diyordu:

“Bismillahirrahmanirrahim Benim sevgili ezilmiş Müslüman Afgan Kardeşlerim, Hafızullah Emin sizlere karşı uyguladığı hapis, işkence, zorunlu göç gibi insanlık dışı vahşet sonucu yaşadığınız acılardan dolayı en derin üzüntülerimi ifade etmeme müsaade edin CIA ajanı Amerikan cezasını bulmuştur”. Doğrusu Emin 28 Aralık 1979'da Darulaman köşkte canlı olarak Ruslar tarafından ele geçirilmişti ve KGB subayları tarafından 4 saat sorgulandıktan sonra sabah saat 04.10'da öldürülmüştür. Babrak Karmal bu şekilde iktidara geldi ve ilk olarak Afganistan komşu ülkeleriyle iyi ilişkiler istediğini açıkladı ve ülkede isyanı bastırmak amacıyla resmen Sovyetlerden destek istedi. Karmal'ın bu konuşması Taşkent Radyosu'ndan yayınlanıyordu. Kendisi bir Rus askeri uçağıyla Sovyet birlikleriyle Kabil'e ulaştı. Karmal hem Afganistan Demokratik Halk partisi genel sekreteri hem Devrim Konseyi'nin başkanı olarak göreve

başlamıştı. Karmal, Hafızullah Emin'in hain ve Nur Muhammed Taraki'yi büyük lider ve Kahraman olarak ilan etti (Oğuz, 2001, s.119-148).

Böylelikle dünya açısından soğuk savaş denilen gerçekte Afgan halkı için daha sıcak ve daha yakıcıydı. Aynı zamanda büyük güçler için birinci ve ikinci dünya savaşlarından önemli ve belirleyici idi. Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle beraber Ziya-ül-hak Pakistan'ın cumhurbaşkanı, Beyaz Saray'daki Amerikalı ortaklarından ve Batı'nın hizmetkârı olan Arap şeyhlerinden daha radikal ve kana susamıştı. Arap Şeyhleri aslında tahtlarını Batı'ya borçlu olduklarını düşünüyordu dolayısıyla tüm servetleri ve petrolleri Sovyetler Birliği'ne karşı kullandı (Andişmend, 2004).

Bir diğer tarafta ise Afganistan'ın iki komşusu Çin ve İran vardı. Çin ve İran'ın da pozisyonu açık ve netti. Çünkü Çin komünizm hükümeti kendisini Rusların yerini alması gereken gerçek bir komünizm olarak görüyordu ve İran ise Amerika'ya karşı olmasına rağmen komünizmi bundan tehlikeli gördü ve geçmişlerinde İran'ın Ruslar tarafından işgalini unutamadılar. Öte yandan da meseleleri ideolojik olarak de dikkate alırsak İran İslam İnkılabı'nın (sloganı) ne Doğulu ne Batılı ve İslami'n dünyaya ihracı idi. Rus askerleri Afganistan'a akın etmişti. Havaalanlarında, otoyollarda, askeri merkezlerde hatta devlet dairelerinde aslında hükümeti yöneten Ruslardı. Afgan halkı Babrak Karmalı ikinci Şah Şuca olarak adlandırdılar. Karmal rejiminde KHAD Ofisi Devlet Güvenlik Servisi, komünist rejiminin korumaktan ve sürdürmekten sorumluydu. Ruslar tarafından kurulmuş ve yeni bir ofisti. Rus danışmanlar tarafından yönetiliyordu tıpkı KGB gibi bir sisteme sahipti ve devletin tüm ofislerinde bulunuyordu. Karmal'ın yakın arkadaşı Dr. Najibullah bu ofisin başkanıydı. Halka yönelik tüm infazlar, işkenceler ve tacizler bu ofis tarafından yönetiliyordu. "KHAD" ismini duyan herkesin bedeni titrerdi. KHAD ofisi her Müslüman ve vatansever Afgan'ı öldürmeye çalıştı ve binlerce insanı öldürdü. Mücahitlerin kurtardığı tüm bölgeleri ve direnen her bölgeyi bombalayıp karadan ve havadan saldırıldı. Evler alevler içinde hatta hayvanlar bile iğrenç bir şekilde öldürüldü ve küle çevrildi (Musavi, 2009, s. 127- 149). Afganistan tarihinde SSCB'nin İşgalini harlayan bir ateş gibi Afganistan'ı yıllardır içten yıpratmış ve aynı zamanda binlerce insanın ölümüne, halkın maddi ve manevi zararlarına sebep olmuş bir gerçektir. On yıl kanlı işgal sürecinde Sovyetler açık bir şekilde Afgan halkı üzerinde nice zulümler edip katliamlar yaptılar.

Rusya'da Gorbaçov'un yükselişi Afganistan'da ve dünyada büyük bir dönüşüm yarattı ve Amerika'ya göre CIA Pentagon'un Afgan direnişine ilişkin görevini yerine

getirmişti. Rusların Afganistan'dan çekilmesi ABD için bir zafer netliğindeydi. Sovyet askerleri Afganistan'dan çekilmesi için öncelik 4 Nisan 1986 yılında Karma'lı ADHP (Afganistan Demokratik Halk Partisi) başkanlıktan alarak yerine "KHAD" istihbarat ofisinin eski başkanı Dr. Najibullah'ı getirdiler. Çünkü büyük güçler mevcut koşullara bakarlar ve aynı zamanda Dr. Najibullah bir Peştun olarak Afganistan ve Pakistan arasındaki çok tartışmalı ve radikal grupların yoğun bir şekilde barındıran bölge ve Durand Hattı'nın her iki taraftaki Peştun Kabileleriyle kolayca ilişki kurabilirdi. Sovyetler Birliği ordusu her geçen gün askeri kaybı artıyordu ve askerî açıdan kendini bir bataklığa saplanmış olduğunu hissediyordu. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerinde de baskı altındaydı. Afganistan'daki askeri bütçesinin büyük harcamaları haddini aşmıştı ve kabil rejimine askeri ve ekonomik desteği Sovyetler Birliği için yıpratıcıydı. Hatta kızıl Ordu'nun askerleri para karşılığında silahlarını bile sattılar. Afgan mücahitlerin özgürlük savaşçıları gerilla savaşıyla Sovyetler ordusunu daraltmıştı. Böylelikle Sovyetler Afganistan'dan çekilmek zorunda kaldılar. 15 Mayıs 1988 ile 15 Şubat 1989 tarihleri arasında Sovyet 120 bin kişilik ordusunu Afganistan'dan geri çekmiştir (Reuveny, 1999).

1.2.1. Dr. Najibullah Dönemi ve Mücahitlerin Zaferi

Afganistan Demokrat Partisi başkanı olarak iktidara gelen Dr. Najibullah daha sonra Afganistan Vatan partisi olarak yola devam etti ve (1986-1992) yıllar arasında başkanlık yaptı. Dr. Najibullah döneminde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi, Aşti millinin ilan edilmesi ve Afgan mücahitleri davet etmesi önemli olaylardır. Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekildikten sonra da Dr. Najibullah hükümeti ekonomik ve askerî açıdan yardım alıyordu ama artık hükümeti eskisi gibi güçlü değildi. Dr. Najibullah ise bir nevi uzlaşma politikasını devlet televizyonu ve radyo vesilesiyle samimi bir tavırla yaptığı popüler konuşmalarla geliştirmeye çalıştıysa da karşısında yıllarca Sovyetler Birliği'ne karşı savaştığı mücahit gruplar devletin zayıflığının ve aldatmacı politikası olarak önemsememişler ve gün geçtikçe ilerlemeye devam etmişler (Behroz, 2020).

Nitekim mücahitlerin hedefe ilk olarak Kabil rejiminden kasabaları ele geçirmesi olmuştu, daha sonra şehirler ele geçirilmiştir. Mücahitler önce Kasabaları ve ilçeleri ele geçirerek şehirler arasındaki yolları kestiler ve böylelikle başkent Kabil'e yaklaştılar. Sovyetler Birliği'nin işgaline karşı mücadele eden mücahitler Sovyetler Birliği'nin çekilmesi sonrası sivil halk desteği ile mücahitler güç kazandı, giderek güçleri

arttı ve birlik gruplar haline geldi. Taktiksel olarak mücahitler, başkentin stratejik noktalarını kontrol altına alarak sık sık gerilla saldırılar düzenlediler. Sonuçta Kabil girişiminde ve İşlami devleti kuruluşunda mücahitler arasında g mücadelesi başladı bu çatışmalar ve anlaşmazlıklar Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Afganistan halkını en çok yıpratıcı ikinci i karışıklığın başlangıcı olmuştur (Maley, 2002).

1.2.2. Afganistan'ın İşlam Devleti

1992 yılında Afganistan'da Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani liderliğinde Afganistan İşlam Devleti kuruldu. Rabbani Cemiyeti İşlami Partinin lideri ve mücahid hareketinin liderlerinden biri olarak Sovyetlere karşı mücadele sırasında önemli rol oynamıştır. Afganistan İşlam hükümeti kurulması sırasında ülkede çeşitli siyasi ve etnik gruplar hâkim olmuştur. Nisan 1992'de Dr. Najibullah st düzey askeri bir toplantıda siyasi ve askeri olarak iktidardan vazgeçip iktidarı Cumhurbaşkanı yardımcısına Abdürrahim Atif'e teslim edip ülkeden kaçmaya çalıştı ama başaramadı ve Birleşmiş Milletler Ofisine sığındı. Çünkü Mücahit gruplar özellikle Cemiyet İşlami ve Cünbiş İşlami ve Hızbı İşlamiye bağlı grupları Havaalanı ve Milli Televizyon ve şehrin çeşitli stratejik noktalarını ele geçirmişti. 25 Nisan 1992'de Pervan vilayetinde Mücahit grupları askeri alanda Ahmad şah Mesud'u başkan ve Abdurraşid Dostum'u yardımcısı olarak tayin ettiler. 28 Nisan 1992'de Mücahitler başkenti ele geçirdiler. Ayrıca kabil dışında diğer şehirler Mücahit gruplar, siyasi ve etnik gruplar elindeydi (Andişmend, 2007).

24 Nisan 1992 Pakistan'ın Peşaver şehrinde perde arkasında gizli bir toplantıda yedi partiden oluşan cihat Konseyi, geçici olarak iki ay için Sebęatullah Mcededi'yi hükümetin başında ilan eden bir bildiri yayınladı. Abdürrahim Atef iktidarı 28 Nisan 1992'de Sebęatullah Mcededi'yi teslim etti. 28 Haziran 1992'de konseyin onayıyla Hizb-i Cemiyet İşlami lideri Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani Afganistan İşlam devleti Başkanı, Hizb-i İşlami'den Gülbeddin Hikmetyar ise Başbakanı, Ahmad şah Mesut Cemiyeti İşlami'den Savunma Bakanı, Mevlevi Muhammed Nabi İşlam Devrimi Hareketinden Yüksek Mahkeme'nin Başkanı olarak atandı. Geriye kalan bakanların atanması ise diğer siyasi ve mücahit gruplardan oldu. Ama bu birliktelik sadece evraklarda kaldı. Ülkede çeşitli siyasi ve etnik gruplar arasında çatışmalar meydana geldi. Rabbani nderliğiyle İşlam Devleti İç savaşı ve kargaşalarla devam etti ve 1996 yılında

Taliban grubu tarafından Afganistan kuzey bölgesinde mehküm kaldı (Andişmend, 2004).

1.3. AFGANİSTAN'DA İÇ SAVAŞI VE DIŞ AKTÖRLERİN MÜDAHELESİ

SSCB'ye karşı yıllarca direniş gösteren çoğu İslamcı ve mücahit grupları ve siyasi partilerin oluşturduğu koalisyon olan Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Afganistan İslam Devleti iç ve dış faktörler nedeniyle çöktü.

1.3.1. İç Savaşta Taraf Olan İç Gruplar ve Aktörler

Afganistan, yaklaşık 50 senedir yıkıcı bir iç savaşla mücadele etmektedir. Ülkede 1973'lerden bu yana iç karışıklıklar başladığını görmekteyiz. Müslüman ve muhafazakâr olan Afganistan halkına, kültürüne, gelenek ve göreneklerine uygun olmayan dayatmalarda bulunup uygulamaya çalışan yöneticiler özellikle resmî törenlerde, kadınların kıyafet şekli ve hicapsız katılımlarını sağlamaya çalışmıştır. Ama halk bu durumdan hoşnut olmayıp zaman zaman hükümete karşı çıkmıştır. Nitekim 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı resmen işgal edip ülkede cihat ilan edilmesiyle beraber ülkenin durumu değişmiştir. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrası iktidardaki Halk Demokrat Partisi çöktü ve ardından Mücahitlerin önderliğindeki İslam Devleti kuruldu. Bu iktidarı ilk günlerinden itibaren çatışma ve iç savaş eşlik etti. Çünkü o dönemde Afganistan'ın farklı bölgeleri farklı siyasi partiler ve Mücahit grupları kontrol ediyordu. Bu grupların çoğu merkezi yönetimden bağımsızdı. Bununda sebebi Siyasi partiler ve mücahit grupları her biri iktidarda etkin rol oynama isteği ve dış güçlerin etkisiydi (Erfan, 2019, s. 81).

Soğuk savaş sonrası Afganistan'da yeni bir sıcak savaşın başlangıcı olmuştur. Nitekim Afganistan'daki çeşitli mücahit gruplar ve siyasi partiler bir koalisyon içerisinde iktidar paylaşımı konusunda bir anlaşmayı varmıştır. Ancak Hizb-i İslami Lideri Gülbeddin Hikmetyar, koalisyonun kararlarına uymayarak iç savaş başlattı. Konu ile ilgili Ahmad Şah Mesud ve Hikmetyar telefon görüşmesi ülke 'de yeni bir savaşın başlamasının önemli sebeplerinden biri olarak anlaşılmaktadır. 24 Nisan 1992 yılında Kabil'e girmeden önce Mesud kuzey ittifakı askerleri Kabil'e doğru ilerlemeden önce, şehre girdiklerinde nasıl davranmaları gerektiğine dair birliklerine kesin talimat verdi. Onlara, Kabil halkının koruyucuları olarak orada oldukları hatırlatılmıştı. Mücahit grupları Kabil'e girmeden önce Pervan vilayetinde olan Mesud ve o sırada güney

Paktiya’da olan Hikmetyar’la telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşmede Mesud’un niyeti şehri barışçıl bir şekilde girmek ve bir koalisyon hükümeti oluşturmaktır. Hikmetyar telefon görüşmesi sırasında kabul etmemiş ve Kabil’e kılıçlarımız çekili olarak gireceğiz ve bizi kimse durduramaz demişti. Mesud, Hikmetyar’a diyor ki:

“-Öyle görünüyor ki peşaver’de liderlerle katılmak istemiyorsun. Tehditlerinden vazgeçmiyorsun, Kabil’e ilerlemeyi planlıyorsun. Bu durumda benim de Kabil’deki halkı, kadınları, yaşlıları ve çocukları savunmaktan başka çarem yok”.

Telefon görüşmesi sonrasında. Şehrin içinde çatışmalar başladı ve Hikmetyar militanları askeriyeğe ait tesislere saldırıya geçmişti. Kabil ateş içinde yanıyordu. Dış güçler olarak Pakistan ve Arabistan Hizb-i İslami iktidarı elde etmesi için desteklemişlerdir. Bu çatışmalar ülkenin siyasi birleşmesini imkânsız hale getirdi. İktidar mücadelesi Kabil’i daha önce hiç görülmemiş bir şekilde savunmasız konuma getirmişti. Vilayetler mücahitler ve siyasi gruplar arasında bölünmüştü. Halkın beklemediği şey 1978’den 1992’ye kadar maddi ve manevi olarak desteklenen gruplar arasındaki savaşı (Crump, 2015).

Kabil şehrin batısında Sayyaf liderliğindeki İslam Birliği ile Vahdet İslami Abdul Ali Mezari önderliğinde savaştılar. Bu çatışmalar sonucunda Hikmetyar güçleri kabil şehriden sürüldü ama çatışmalar devam ediyordu. Rabbani 7 Mart 1993 tarihinde İslamabat’a giderek Hikmetyar ile görüştü ve burada savaşçı gruplar arasında özellikler Hizb-i İslami ve Rabbani barış anlaşması imzalandı. Daha sonra diğer liderlerle birlikte Mekke’ye gittiler ve bir daha birbirileriyle savaşmayacaklarına dair Allah’ın evinde yemin ettiler. Ancak Afganistan’a döndüklerinde tüm taahhütlerini unuttular. Ama ne yazık ki batılı insanlar savaş ve yıkımları televizyon kanallarında düzenli olarak yayınlanmış ve İslam düşmanları bunu cihat olarak tanımlarken İslam aleyhine kullanmışlardır (Yüksektaş, 2021, s. 367-364).

1.3.2. İç Savaşta Dış Aktörlerin Müdahalesi

İç savaş şüphesiz dış güçlerin müdahalesi ve desteğini almadan bir ülke de uzun bir süre devam etmesi imkansızdır. Çünkü savaş için mali ve askeri kaynak önemli unsurdur. Dış güçlerin kendi çıkarlarını elde etmesi için Afganistan’da iç savaşı kaçınılmaz bir fırsat olarak görürlerdi. Afganistan’da SSCB’nin işgaliyle harlayan iç savaş, küresel güçler ve bölgesel güçler de ülkedeki tarafları çeşitli şekillerde destekleyerek iç kargaşayı müdahil olmuşlardı. Küresel güç olarak ABD ve bölgesel güç

olarak öncelikle Afganistan'ın komşu ülkeleri özellikle İran, Pakistan, Hindistan ve Arabistan Afganistan'a yönelik politikaları müdahaleci olarak görünmektedir (Inanch, 2022).

1.3.3. ABD'nin Rolü

ABD ve Afganistan siyasi ve diplomatik ilişkilerine tarihsel açıdan baktığımızda 1919'dan 1945'e kadar doğası gereği ve uluslararası sistemindeki küresel gücü olan İngiltere'nin siyasetinden kaynaklı uzakta kalmış görünmektedir. Ancak 1945'ten 1989 yılları soğuk savaşın sürdüğü, iki kutuplu ve ideolojik kutuplaşma nedeniyle Afganistan ile siyasi ilişkileri diplomatik düzeyde olup çok ciddi bir boyutta değildi. Sovyetler Birliği 1979 yılında Afganistan'a girmesiyle ABD ilişkiler tamamıyla farklı boyut kazanmış oldu (İrşad, 2014, s. 1).

SSCB'nin 24 Aralık 1979'da Afganistan işgaline karşı direnişe başlatan Afgan halkı, ABD, Suudi Arabistan ile Pakistan üzerinden askeri ve finansal destek başladı. Ayrıca Sovyet Birliğine karşı Müslüman dünyasının mücahitleri savaşmak için Pakistan üzerinden koridor oluşturarak işgale karşı Afgan halkına katılmalarını sağlamış oldu. ABD, Komünizme ve SSCB'ye karşı her türlü finansal ve askeri desteği sağlamıştır. Direnişçi Afgan mücahitlerin de ABD'nin sağladığı desteği alarak Komünizmin ilerleyişini Afganistan topraklarında sınırlı kalmasını ve buradan da etkisini ortadan kaldırmayı başardı. Sovyet rejimi 1979-1989 yılları arasında Afganistan'da büyük kayıplar vererek ülkeden çekilmek zorunda kaldı (Koru, 2013).

1989-2001 yıllar arkasındaki dönemde ABD, Afganistan'la ilişkileri ikinci planda kaldı. Afganistan konusundaki gelişmeleri Pakistan üzerinden takip etme tercihinde bulundu. Bu dönemde Afganistan, Pakistan'ın istihbaratı etkisi altında köktendinci, radikal ve terörist grupların merkezi haline döndü. Afganistan'da iç savaşla birlikte Taliban grubun ortaya çıkışı, El-Kaide ile sıkı ilişkileri ve sonrasında 9/11 olayı ABD ile Afganistan ilişkileri geçmişten farklı bir aşamaya girdi. El-Kaide, dünyanın birçok ülkede Amerika'ya karşı mücadele halindeydi. Aynı zamanda Afganistan'daki iç savaşı sırasında Tahrik-i Taliban grubun ortaya çıkışı ve El-Kaide ile sıkı ilişkileri ABD'nin Taliban'a 9/11 olayları sonrasında El- Kaide ile iş birliği suçlamaları doğrultusunda kuzey ittifakı desteklemesi ve doğrudan askeri müdahalesi ile Afganistan ile ilişkileri geçmişten farklı bir aşamaya girdi ve resmen işgali başladı. Burada Afganistan stratejik önemi, El-Kaide ve Taliban faktörlerinden dolayı bir kez daha işgali

maruz kaldı. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri ortaklarıyla NATO güçleri içerisinde doğrudan ülkedeki varlığını göstermiş oldu (İrşad, 2014).

El-Kaide, ABD ve İsrail ile savaş halinde olduklarını ve Müslümanların haklarını savunduklarını iddia edip bilerek ya da bilmeyerek Müslümanların itibarını zedeleyecek yöntemlerle masum insanların ölümüne neden oldular. Durum böyleyken Batılı ülkeler ve ABD tarafından önceden belirlenmiş bir senaryo ile Afganistan'ı kendilerince meşru müdafaa kılıfı altında, yaklaşık 50 ülke ile tüm gelişmiş silahları ile terörist olarak adlandırdıkları gruplardan işgal etmiş oldular (Ebul Hasan Şirazi, 2011, s. 211-234).

Ancak, 20 yıl sonra yine Afgan halkı bir terör örgütü eline bırakarak sinsice ülkeyi terk ettiler. Bugün bu topraklar he ne kadar belirsiz bir halde olsa da imparatorlukların mezarın ifadesini canlandırdı ve bir kez daha ispatladı.

1.3.4. Pakistan'ın Rolü

Pakistan, Afganistan'ın Güney ve doğu sınırlarının her iki yanında yer almaktadır. Afganistan ile en uzun sınıra sahip olan Pakistan, gelişmelerde rol oynayıp etkisini de fazlaca yansıtmıştır. Afganistan denize kıyısı olmayan fakir ve geri kalmış bir ülke olarak, hayatın çeşitli boyutlarında bu komşuya bağımlıdır. Özellikle de Peştunların nüfusu iki kat daha büyük olan Pakistan kültürel, ırksal, dilsel, din ve etnik açıdan Afganistan'daki Peştun nüfusuyla ortak bir tarihe sahiptir. Dolayısıyla Pakistan, Afganistan ile çatışma ve düşmanlığın yanı sıra anlayış ve dostluklarda da çeşitli siyasi ve ekonomik gelişmelere bir etki bırakmaktadır (Andişmend, 2007, s. 14-31).

Pakistan 1947'de İngiltere tarafından bağımsızlık vermesiyle birlikte Afganistan ile hudut sorunu nedeniyle zorluklar yaşadı. Durand sınırı, 1893'te İngiliz imparatorluğu egemenliği altındaki Hindistan ile Afgan kralı Amir Abdurrahman Han arasında imzalanmıştır. Bu hudut anlaşması neticesinde Peştunlar ikiye bölünerek çoğunlukla Hindistan sınırların içerisinde kalmıştır. Peştunistan bölgesi ve Durand hududu günümüze kadar Afganistan ve Pakistan arasında çözülmemiş bir sınırdır. Çünkü bu anlaşmaya Abdurrahman Han hariç Afganistan'daki iktidara gelen hiçbir hükümet tanımamıştır. Bu anlaşma neticesinde günümüzde de iki ülkenin arasındaki sınır anlaşmazlığı ve krizlerin ana kaynağı bilinmektedir (Atilla, 2011, s. 8 -12).

Pakistan, kurulduğundan bu yana, Afganistan'a karşı düşmanca politikalar izlemiş ve küresel güçlerin iş birliğiyle kuruluşuyla beraber Afganistan'a yönelik krizleri yol açması siyasi ve ekonomin zararlara neden olmuştur. Günümüzde de Afganistan için en büyük tarihi kriz sorunu olduğunu görmekteyiz. Özellikle Afganistan'ı SSCB işgal edilmesi ve bir savaş alanına dönüşmesi Pakistan için bölgedeki stratejik çıkarları açısından çok büyük önem kazanmıştır. Bu işgal sırasında ve sonrasında çeşitli devlet dışı aktörleri kurulmuş ve kendi toprakları içerisinde bu aktörleri askeri ve ekonomik olarak doğrudan destek vermesi nedeniyle Pakistan, Afganistan'ın iç savaşının en önemli mimarlarından biri olarak sayılmaktadır (Azimi ve Alizadah, 2021, s. 142-144).

Nitekim, Pakistan'ın eski Cumhurbaşkanı General Ziya-ül-Hak'ın hayalinin Kabil'de, Pakistan'ın kontrol altında olan bir hükümet ve Peştunistan sorununu sonsuza kadar Pakistan çıkarları için çok önemli bir fırsat olarak değerlendirerek sonucunda Güney Asya haritasını yeniden çıkarmayı arzu ediyordu. Ancak mücahitlerin zaferi 1992 yılında Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Afganistan İslam Devleti kurulduğunda Pakistan'ın çıkarları doğrultusunda hareket etmemesi nedeniyle, Pakistan Hizb-i İslami Lideri Gülbeddin Hikmetyar ve bölgedeki etnik grupları desteğiyle Afganistan'da iç kargaşalara neden oldu. Diğer yandan Pakistan 1994 yılında Afganistan İslam Devletini tanımadığını açıklamış ve Afgan halkını devlete karşı kıskırtmıştır. Ardından Rabbani hükümetini yok etmek amacıyla Pakistan'daki dini medreselerden talebeleri, toplayarak Tahrik-i Taliban adıyla köktendinci radikal bir grubu iktidara getirildi. Bu grup 1996-2001 yıllarında Afganistan tarihinde en kötü yönetimi sergiledi (Andişmend, 2007, s. 153-175).

9/11 saldırılarından sonra, ABD'nin hedefi El-Kaide olmak üzere Taliban yönetimine son vermesiyle birlikte Pakistan yine ABD'nin yanında yer aldı. Afganistan'da yirmi yıl boyunca cihatçı gruplar ve Amerika'ya bağlı siyasetçiler ülkede milyarlarca dolarlık servete sahip oldular. Yeni oluşturulan sivil toplum kuruluşları ülkede büyük oranda yolsuzluğa zemin hazırladı. Pakistan, Taliban'ı yeniden teçhizat yoluyla Afganistan'ın müdahalesine başladı. 2001'den sonra Taliban'ın ve El-Kaide'nin liderleri liderleri Pakistan'a sığındıkları ortaya çıktı bunun en büyük örneği El-Kaide lideri Usama bin Ladin Pakistan'da öldürmesidir. Taliban özellikle 2005 yılından itibaren başlayan terör saldırıları Afgan liderlerini sistematik olarak öldürmesi ülkede siyasi istikrarsızlık, sosyal sistemin çöküşüyle güvensizlik çıkarılması ve kalkınma altyapısının

yok edilmesiyle Tahrir-i Taliban'ın eylemleri yine Afganistan'ı istila edene kadar devam etti (Dawlatyar, 2023).

1.3.5. İran'ın Rolü

İran, Orta Doğu'nun önemli aktörlerinden biri olarak bölgesel güç ve çıkarları konusunda Afganistan'la birçok nedenle yarış halindedir. 1979'dan günümüze kadar Afganistan konusunda değişik hedefleri ve çeşitli politikasıyla yaklaşmıştır. Ancak, 1980'ler boyunca İran- Irak savaşında meşgul olduğu halde Afganistan'da nüfuz alanları yarattı özellikle ideolojik ve etnik olarak Şiileri güçlendirmesi ve Farsça dili konuşan bölgelerde etki yaratarak ciddi yardımlar sağladı. Afganistan'da nüfusu yaklaşık %20'sini oluşturan Şiilerin ve Kızılbaşların tarihsel olarak dışlanan ve ezilen azınlıklara disiplinli ve uyumlu bir güç haline getirdi. İran'ın bu ideolojik yaklaşımı bu gruplar için bir umut kaynağı oldu. İran-Irak savaşından sonra 1990'larda İran'ın politikası daha proaktif hale geldi (Milani, 2006).

İran, Afganistan'a yönelik ilk başta tepkisiz kalsa da zamanla müdahaleci bir politika sergilemiştir. Özellikle Şii İslamcılık ve fars milliyetçiliği gibi ideolojik faktörleri ve bölgesel olarak ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan ile karşılıklı rekabeti ve uyuşturucu kaçakçılığı, enerji ve ticaret alanlarında da etki alanını genişletmesi temel hedefleri arasında yer almaktadır. Böylece SSCB'nin işgali sonrası Afganistan'ın iç savaşında İran, ABD ve müttefikleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan'da muhalif grupları Şii Hazaralar'ın en önemli ve ana partisi olan Hizb-i Vahdeti, Taciklerin Cemiyet-i İslami ve Özbeklerin Cümbiş-i İslamiye'ye destek vermiştir (Tomsen, 2001).

SSCB'nin çöküşü ve Orta Asya'nın açılması İran'ın bölgedeki bölgesel çıkarlarını en üst düzeye çıkarmıştı. Afganistan'ın iç savaşında İran'ın, Pakistan ve Suudi Arabistan rekabeti neticesinde sert ve amansız mücadelenin ortasında Taliban ortaya çıktı. Pakistan ve Suudi Arabistan'ın desteklediği Tahrir-i Taliban, Orta Asya ve birçok Arap militanları ülkede eski grupları tek tek mağlup ederek yaklaşık ülkenin %90'ını kontrolü altına aldı. Ancak Ahmed Şah Mesud güçleri direndiler (Simonsen, 2004).

Taliban'ın gelişi Dr. Najibullah ölümü ve özellikle Hizb-i Vahdet lideri Abdül Ali Mezari'nin öldürülmesi Tahran'ın endişelerini arttırdı ve Taliban'ı İran'ın zayıflatmak için ABD'nin aracı olarak görmüştür (Milani, 2006). Rabbani hükümetinin önde gelen Komutanlarından İsmail Han 1996 yılının sonlarında İran desteğiyle ordu kuvvetlerini topladı ve Herat ili ve civarındaki bölgeleri ele geçirdi ardından Abdurraşid

Dostum Faryab bölgesinde ön saflarında cephesini açtı. Haziran 1997’de Taliban, İran’ın büyükelçiliğini kapattı ve 1998’de Mezarı-i Şerifin işgalinin ilk gecesi 10 diplomat ve bir İranlı gazeteci kayboldu ve daha sonra cesetleri bir çukurda bulundu. Bu olayın sonrasında Tahran’daki öfkeli İranlı göstericiler 13 Afganistanlı sığınmacıyı vahşice taşladılar, şehit ettiler. Diğer yanda İran istihbaratı teşkilatı ve Serdar Süleymani Tacikistan’daki Ahmad Şah Mesud ‘un kuvvetlerini askeri lojistiği sağladı. Böylelikle İran 70’li yıllarda Afganistan’da bulunarak bölgede kendi çıkarları doğrultusunda Sovyetler’e karşı daha sonra iç savaşında ve Taliban’a karşı zaman zaman Afgan halkının yardımcısı çoğu zaman müdahaleci bir dış faktör olarak bölgedeki varlığını korumuştur (Dietl, 2004). Ancak 9/11 saldırıları sonrasında iki yüzlü bir politikayla hem dünyanın gözünün önünde Afganistan’daki gelişmelere desteğini sağlamıştır hem de kapıların arkasında Taliban’ı finanse etmeyi sürdürmüştür (Abbasian, 2022).

1.3.6. Suudi Arabistan'ın ve Diğer Taraf Olan Ülkelerin Rolü

Afganistan ile Suudi Arabistan siyasi ilişkilerinin başlangıcı 1932 yılına dayanmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkileri 1978 yılına kadar normal bir şekilde devam ederken Nur Mohammad Taraki darbesinden sonran iki ülke arasındaki ilişkiler soğudu. Çünkü Suudi Arabistan Batı'nın bir parçasıyken Afganistan'daki yönetimi SSCB desteklemekteydi. 1979'da SSCB'nin, Afganistan'ı işgali sırasında Suudi Arabistan, SSCB'ye karşı Pakistan ve ABD ile iş birliği yapmıştır ve Afgan mücahitlere maddi ve manevi destek sağlamıştır (Hoodbhoy, 2013).

1992'de İslam hükümeti kurulmasının ardından, Pakistan etkisi altında kalan Suudi Arabistan, Afganistan iç savaşında iktidar peşinde olan Hizb-i İslamiye'ye iki milyon dolar desteği sağlamıştır. İslam hükümetinin desteklememesi ise Prof. Dr. Rabbani ve Ahmad Şah Mesud 'un İran'a yakın olma düşüncesi idi. 1994 yılın ortasında ortaya çıkan Taliban grubu yaklaşık olarak iki yıl için Afganistan'ın %90 nımı ele geçirdi. Taliban yönetimi, Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerini tanıdı ve Suudi Arabistan'ın mali desteği 9/11'e kadar devam etti. Ancak 9/11 sonrası Suudi Arabistan kültürel ve sosyal yaklaşımı Afganistan'ın kamuoyunu doğrudan dikkate almıştır. Teolojik olarak Şii karşıtı olan Arabistan, Afganistan'da Taliban örgütünün finanse etmektedir (Jafari Veldani ve Jahanbakhsh, 2017).

Hindistan (Baharat) Afganistan ile sınırı olmayan ama kültürel ve ekonomik olarak ilişkilere sahiptir. Afganistan konusunda sadece Pakistan ile rakip ve kökten düşmanlık duyguları besleyen değil aynı zamanda Afganistan'da yer altı ve yer üstü kaynaklarından faydalanma düşüncesiyle Afganistan iç savaşında ilk başta tepkisiz kalsa da SSCB'nin çekildikten sonra Sovyet destekli komünist rejimi Dr. Najibullah hükümetine destek vermiştir. Yeni Dehli, 1992 yılından sonra Burhaneddin Rabbani hükümetine ekonomik ve lojistik desteği sağladı (Çınarlı, 2016).

1996 yılında Taliban yönetimi ele geçirdiğinde Yeni Dehli'nin Afganistan'la diplomatik ilişkileri sona ermiştir. Diğer yandan Kuzey ittifakı ile ilişkileri devam etmiştir. Hindistan ile Tacikistan iş birliğiyle Tacikistan'ın sınırına yakın farkhar'da bulunan askeri bir hastanede kuzey ittifakın yaralı üyelerini tedavi edip savunma danışmanlarını, askeri teçhizatları ve helikopter teknisyenlerini sağlamışlardır (Ganguly ve Howenstein, 2009).

1.4. İÇ SAVAŞI SIRASINDA TALİBAN HAREKETİ (1994-2001)

Taliban'ın ortaya çıkışında birçok sebep vardır. Öncelikle Taliban kavram olarak Arapça kökenli Talib, öğrenci demektir. Ancak Farsçada Taliban din öğrencisi anlamına gelmektedir (Almaany, 2021). SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle başlayan direniş çeşitli guruplar ve siyasi partilerin ortaya çıkışına neden olmuştur. 1992 yılında mücahitlerin zaferiyle Afganistan'da İslam devleti kurulduğunda mücahitler arasındaki liderlik ve iktidar mücadelesi, etnik savaşın girdabına sürüklenmesi neticesinde ithalat ve ihracatın durdurulması ve halkı açlık ve sefaletle sürüklemesi Taliban'ın çıkmasının iç faktörlerinden biridir (Müjde, 2002).

Taliban'ın ortaya çıkmasının bir diğer nedeni ise dönemin devlet başkanının bir Peştun kökenli olmamasıydı. Çünkü, 18. Yüzyılda Afganistan'ın kurucusu olan Ahmad Şah Durrani'den beri iktidarda olan Peştunlar, mücahit gruplar arasında seçilmiş olan bir lider olarak Tacik asıllı olan Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani'nin devlet başkanlığını kabul etmemesidir. Diğer yandan Rabbani hükümeti İran ile iyi ilişkileri Suudi Arabistan'ın endişe etmesi ve Pakistan ile yakın ilişkilere sahip olan ve kendine Peştunların öncüsü gören Hizb-i İslami lideri Hikmetyar başarısızlığını hazmetmeyen Pakistan Batı'ya yakın Başbakan Benazir Butto ve Pakistan'ın İstihbarat yetkilileri SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında kurulmuş olan medreselerindeki talebeleri silahlandırması ve Molla Ömer önderliğindeki 30 kadar Talebeyi birleştirmesi neticesinde Tahrik-i-Taliban adı altında ülkede iktidar mücadelesi veren gruplara karşı İslam dinini savunma ve uygulaması, fesad, yolsuzluk ve tecavüzden ülkeyi temizleyip insanlara huzur ve rahat bir yaşam sağlamak amacıyla kurulmuştur (Taştekin, 2017).

Taliban'ın nasıl ortaya çıktığını, maddi ve manevi açıdan kimler tarafından desteklendiği dönemin Pakistan Başbakanı Benazir Butto'nun açıklamalarında mevcuttur. Benazir Butto Londra'da katıldığı bir basın toplantısında "Taliban'ın ortaya çıkış fikrini ilk İngiltere, Suudi Arabistan'ın maddi desteği, Amerika'nın denetimi ve Pakistan'ın terbiyesiyle ortaya çıktı" diye açıklamada bulunmuştur (Aydın, 2010).

Böylelikle SSCB'nin işgali sırasında Pakistan'da sığınmış ve birçoğu yetim ve öksüz kalmış olan Afgan Talebeler Pakistan'daki medreselerde büyümüş ve kendi ülkesine barış getirmek, İslami şeriatı uygulamak amacıyla Kandahar vilayetinden başlayarak ülkede büyük başarılar elde ettikten sonra kısa bir sürede iktidara gelmiştir.

Afgan halkının uzun bir süreçte etnik ve iktidar mücadelesi nedeniyle ilk başta Taliban'ın oluşumunda yer almışlardır (Deshti, 2021).

Ancak Taliban Afganistan'ın büyük bir bölümüne hakim olduğu yıllarda etnik politikaları ve Peştünwali geleneksel değerlerinin yansıtması ve ülkedeki diğer dilleri yok sayılması, başkenti Kabil'den Kandahar'a taşınması, İslam tarihinde hiç görülmemiş tefsirler okutulması kızlara yönelik okulların tamamen kapatılması, kadınlar ev dışında çalışmaması, televizyon ve müzik yasaklanması hatta fotoğraf çekmeyi haram sayması, spor elbiselerinin giyilmemesi ve erkeklerin sakallarını uzun bırakılmalarını emretmesi Taliban'ın entelektüel temelleri halka aşikâr olmuştur (BBC Farsça, 2021).

1996 yılında Tahran yönetimi Taliban'ı radikal Sünni hareket olarak görmüş. Taliban'a karşı Rabbani hükümeti ve Kuzey İttifakı ile yakın ilişkileri kurmuş ve askeri destek sağlamıştır. Buna karşılık Taliban Haziran 1997'de Kabil'deki İran'ın temsilciliğini kapatmış daha sonra Balh vilayetindeki Mezarı Şerif İran konsoloslukundaki dokuz İranlı diplomatı öldürerek tepki göstermiştir. Diğer yanda 1996 yılında Taliban hareketi Suudi Arabistan tarafından resmen tanınması bölgede Riyad ile Tahran arasındaki rekabeti arttırmıştır. Riyad, Kabil'de selefi bir devlet kurmak amacıyla Taliban'ı mali destek sağlamıştır (Asriran, 2018).

Molla Ömer Mayıs 1996'da Celalabat Vilayetin 'da Bin Ladin ile ilk görüşmesinin ardından Afganistan'da yerleşme kararı sonrası Taliban ile ABD arasındaki gayri resmi ve gizli ilişkileri bozulmuş ve Taliban'ı devre dışı bırakmıştır. Ardından 1998 yılında El-Kaide tarafından düzenlenen Tanzanya da ABD'nin Büyükelçiliklerine saldırıları nedeniyle ABD, Taliban ile tam olarak bağlantılarını kesmiştir. BM 8 Aralık 1998 tarihinde Güvenlik konseyi kararıyla Taliban yönetimini terör örgütü olarak tanımış ve ekonomik ambargo uygulamıştır. Böylelikle Taliban'ı Pakistan, Suudi Arabistan ve Arap Emirlikleri dışında hiçbir devlet tanımamıştır (8 Subh, 2021). BM'nin bu kararıyla Afganistan dış dünyaya tamamen kapalı kaldı, Afgan halkı yıllarca süren mücadele sonrasında yine de açlığa mahkûm edilmiştir. Taliban'ın insanlık dışı davranışıyla insanlar siyasi ve sosyal hakları ve diğer insan hakları ellerinden alınmıştır. Taliban'ın bu gelişmeler ardından uluslararası terörizme verdiği desteği neticesinde kendi iktidarının sonunu getirmekle beraber 9/11 saldırılarıyla Afganistan'ı bir kez daha işgal edilmesine zemin hazırlamışlardır (Naimi, 2018).

1.5. TALİBAN VE DESTEKÇİLERİNE KARŞI ULUSAL DİRENİŞ

24 Nisan 1992’da Peşaver’de mücahitlerin geçici hükümeti kurmasının ardından Burhaneddin Rabbani ise dört ay ve bundan sonraki 18 ay süreyle Afganistan’da ulusal seçimlere zemin hazırlayarak Ehl-i Akd konseyini topladı. Ancak Ehl-i Akd konseyi Rabbani iktidarını iki yıla uzattı. Mücahitler arasındaki iktidar mücadelesi onların sonunu getirdi. Mücahidin hükümeti toplam üç farklı dönemden oluşmaktadır. İlk olarak Kabil’deki iktidarın kurulması, ardından Mezar-i Şerif’teki yeniden inşa etme çabası ve son olarak Rabbani hükümetinin Savunma bakanı Ahmet Şah Mesud ‘un önderliğindeki Ulusal Direniş Cephesi “Kuzey İttifakı” kurulması dönem olmuştur. Mücahitlerin hükümeti etnik ve dinsel temellere dayandığı için Afganistan’da etnik ve dinsel temellere dayanan devlet sosyal adaleti sağlaması mümkün olmadığını kanıtlamıştır (Dakik, 2006).

Tahrik-i Taliban 27 Eylül 1996 Kabil’i ele geçirdiğinde ilk olarak işe Dr. Najibullah’ı öldürmesi ve asılmasıyla başladı. Ahmed Şah Mesud Kabil’den çekilmesi sonrasında Cebel El-Saraj’da devlet başkanı ve kabine mensuplarının katıldığı bir toplantıda istişarede bulundu. Toplantıda Gülbekdin Hikmetyar Başbakan olarak katılmıştı, liderler anavatanı terk etmekten bahsederken Mesud direnişin gerekliliği ve devam etmesinden bahsederek artık Taliban ile değil Pakistan’ın işgali ile karşı karşıya olduğunu açıklamış ve artık Mesud direnişinin lideri olarak terörist ve işgalci gruplara karşı kalmış ve Hikmetyar kunduz vilayeti ve oradan Tahran’a kaçmıştır (Andişmend, 2004).

Direniş lideri Ahmed Şah Mesud Nisan 2001’de Avrupa Parlamento’su tarafından Afganistan’daki krize bir çözümü bulması için resmi davete çağırılmıştır. Mesud 4 Nisan 2001’de bu resmi davet üzerine Fransa’nın Strasburg şehrine gitti ve Avrupa Parlamento’sunda yaptığı konuşmasında Pakistan’ı kınadı ve müdahaleci bir ülke olarak Afganistan’ın istikrarsızlıktan sorumlu olduğunu tüm dünyaya duyurdu. Daha sonra bir basın toplantısında Afganistan’daki krizin çözümü Afganlar arasında sadece diyalog yapması ve halkın seçebileceği bir yönetim kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer yandan direniş cephesi her türlü aşırılığa karşı olduğunu, İslam dininin orta yolunu izlediğini, Afganistan’da diğer ülkelerden gelen cihat adı altında terör faaliyetlerine karşı olduğunu ve uyuşturucunun üretimine istemediğini belirten önemli açıklamalar yapmıştır (A.g.e.).

Mesud'un Avrupa ziyaretinden sonra Pakistan'ın Dışişleri Bakanlığı Avrupa Parlamentosu'ndan Afganistan konusunda tarafsızlığını korumasını şiddetle talep etmiştir. Taliban, El-Kaide ve Pakistan İstihbaratı iş birliğiyle Mesud'a terör ve suikast düzenleyerek 9 Eylül 2001'de Tahar vilayetinde şehit ettiler (Caferiyan, 2014).

1.6. 9/11 SALDIRILARI VE AFGANİSTAN'DA YENİ DÖNEM (2001-2021)

Ahmed Şah Mesud Avrupa Parlamento'sunda Taliban ve El-Kaide tehlikesine ilişkin sözleri ABD tarafından ciddiye alınmamıştır (Andişmend, 2004). SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde ABD'nin Taliban'a yönelik yumuşak davranmasının amacı Orta Asya'da etkinlik kazanmaktır. Ancak 1998 yılında El-Kaide tarafından düzenlenen saldırıda ABD'nin, Kenya ve Tanzanya'daki Büyükelçiliklerinde 224 kişinin ölümü ve 500 kişinin yaralandığı ve sorumlusu Usame bin Ladin Afganistan'da saklaması ve Taliban ile yakın ilişkilerinden dolayı Taliban rejimi ABD için büyük bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştı (Radio Farda, 2007)

9/11 New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ikiz kuleler ve Pentagon'a yönelik El-Kaide militanları tarafından düzenlenen terör saldırıları günümüze kadar dünya çapında hiçbir devlet dışı aktörün yapmadığı büyüklükte terör eylemi olarak sadece ABD'nin değil belki uluslararası camianın üzerinde de derin etki yaratmayı başarmıştır (Derman, G. S. & Babur, H. A. Y. A. 2014). ABD Başkanı George W. Bush saldırılardan dört gün sonra yaptığı "ulusa sesleniş" konuşmasında *"savaştayız, teröristler tarafından Amerika'ya başlatılmış bir savaş var ve buna cevap vereceğiz. Bunları kimlerin yaptığını bulacağız ve onların sakladıkları deliklerinden çıkaracağız ve adalete teslim edeceğiz"* şeklinde terörizme ilişkin propaganda yapmaya başlamıştır (CNN, 2001).

Başkan Bush 20 Eylül 2001'de Kongre'nin ortak oturumunda yaptığı konuşmasında söylentileri ortadan kaldırdı ve saldırıların faillerini açıkladı. Saldırının faili El-Kaide terör örgütü lideri Usame Bin Ladin'in olduğunu göstermiş ve konu ile ilgili yeterli kanıtlarının bulunduğunu söyledi. Başkan Bush aynı zamanda Afganistan'daki Taliban'a doğrudan hitap ederek koşulsuz talepte bulundu: *"Afganistan'da saklanan El-Kaide liderlerini teslim edin, haksız yere hapsedtiğiniz yabancı uyruklu vatandaşları serbest bırakın, Afganistan'daki tüm terörist eğitim kaplarını kalıcı bir şekilde kapatın ve Amerika'ya tam erişim izni verin, böylece emin olabiliriz."* Başkan Bush El-Kaide tüm özgür dünya için bir düşman olduğunu

vurgulayarak El-Kaide'ye karşı savaşını dünyanın savaşı ve medeniyet mücadelesi olduğunu söyledi (George W. Bush White House Archives, 2001).

Saldırılarından bir gün sonra 12 Eylül 2001 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni (BMGK) göreve çağırmıştı ve 1368 sayılı kararın alınmasına sebep olmuştur. Kararı daha sonra BMGK'nin 28 Eylül 2001 günü 4385 inci oturumunda kabul edilen (2001) 1373 sayılı kararı ve 1368 kararı teyit ederek 9/11 saldırıları ve bu nevi eylemlerin uluslararası barış için bir tehdit ve buna benzer eylemlerine karşı bireysel ya da kolektif doğal meşru savunma hakkını teyit ve Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun şekilde terörizmle mücadele için acil iş birliğine gitmelerini devletlerden talep etmiştir. Taliban ABD'nin taleplerini reddetmesiyle ABD "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" adı altında İngiltere'yi yanına alarak BM Antlaşmasının 51. Maddesine mutabık bireysel ve müşterek meşru müdafaa hakkını kullandıklarını ifade edip harekate geçmiştir (Acet ve Doğan, 2017).

ABD'nin BM dışında NATO'nun desteği ve meşruiyetini kazanmak için 2 Ekim 2001 NATO üye ülkelere NATO'nun kurucu olan Washington Antlaşması'nın 5. Maddesini uygulamaya karar vermiştir. NATO'nun 5. Maddesine göre herhangi bir NATO üyesine yönelik yapılan saldırıların tüm üyelere yapılmış sayılmakta olup, tüm üyelerin derhal harekete geçmelerini ve gerekli yardımı yapmalarını karar kılmıştır. Böylece NATO üyeleri gerekli desteği sağlamıştır. Taliban ve El-Kaide'ye karşı operasyon 7 Ekim 2001'de havadan ve karadan başladı 13 Kasım 2001'de Kuzey İttifakı Kabil'e girmesi sonrasında Taliban güçleri Kandahar'a çekilmiş ve oradan dağılmıştır (Lambeth, 2001). Böylelikle Taliban hükümeti sona ermiştir ve Afganistan'da ABD ve Uluslararası kuruluşların desteğiyle yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Karakaya ve Nazari, 2022).

1.6.1. Bonn Konferansı ve Cumhuriyet Dönemi (2001-2021)

2001'de Taliban ve El-Kaide Kandahar'dan Tora Bora ve Pakistan'ın sınır bölgesindeki Peştunistan'a kaçarak Taliban'ın hükümeti sona ermiş oldu. Akabinde Afganistan'da yeniden bir düzen kurulması amacıyla 27 Kasım 5 Aralık tarihleri arasında Almanya'nın Bonn şehrinde BM önderliğinde bir konferans düzenlenip, Afganistan'da yeniden bir yönetim oluşması konusunda Afganlar arasında bir politik anlaşma sağlamıştır. Bu konferansta ABD ile diğer Batılı ülkeler Afganistan'a yönelik uzun süreli yardım edilmesi ve istikrarın sağlanması için toplam 34 ülkenin desteğiyle NATO'nun

şemsiyesi altında Hamid Karzai'yi geçici hükümet başkanı olarak seçmişlerdir (BBC Türkçe, 2021).

Konferansta Muhammed Zahir Şah Afganistan'ın sürgünde olan son kralı olarak Roma Grubu, Ahmet Geylan'i Pakistan tarafından desteklenen Peşaver Grubu, Afganistanlı farklı kesimlerin yer aldığı Kıbrıs Grubu ve Kuzey İttifakın temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşti (Önal, 2010). Afganlar arasında az bilinen isim Roma Grubu içinde yer alan Hamid Karzai'nin başkanlığında Afganistan'ın siyaset sahnesinde birleştirici bir figür rolünde Afganistan'ın tüm etnik grupların yuvası düşüncesiyle geçici hükümetin kurulması, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda Afganistan'ı yeniden yapılandırması, ulusal ordunun kurulması, BM Barış Gücü'nün desteğiyle önemli konular üzerinde kararlar alınmıştır (Khawarnasab ve Mücahit, 2023).

Bonn konferansı anlaşması gereğince 22 Aralık 2001'de Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani Afganistan İslam Devlet Başkanı olarak görevi resmi bir törende Hamid Karzai'yi teslim etmiştir (İtelat-i ruz, 2018). Aralık 2002'de Kabil'de düzenlenen toplantıda Afganistan'a komşu olan altı ülke İran, Pakistan, Çin, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Dışişleri Bakanları ile BM temsilcileri huzurunda Kabil Anlaşması imzalanmıştır (Öztürk, 2015, s. 71).

Hamid Karzai daha sonra Loya Jirga (Milli Meclis) Tarafından yeniden başkan olarak seçildi. 2004'te yeni anayasayı düzenledi. Akabinde 9 Ekim 2004'te Cumhurbaşkanlığı seçimi düzenledi. Afganistan tarihinde ilk defa cumhurbaşkanı halk tarafından seçildi. 2005'te parlamento seçimleri, 2009'da yine Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Seçimleri Birleşmiş Milletler resmi gözlemcilerinin katılımıyla yapıldı (etilaatroz, 2018).

ABD'nin Özgürlük Operasyonu adı altında ülkedeki baskıcı rejimin yerine siyasal sistemi yeniden inşa edilmesi için ilk adımlar Bonn Konferansında atılmış oldu. Böylelikle Afganistan'ın tarihinde 9/11 saldırıları kırılma noktası olarak önemli bir süreç olmuştur. Ancak söz konusu yeni yapılandırma ise iç dinamiklerin yerini uluslararası aktörlere bağlı olan dinamikleri alması, daha doğrusu dış müdahalesi Afganistan'ın siyasi kompozisyonunun şekillenmesinden iç dinamikleri kadar uzanan etki neticesinde Afganistan'ın bağımsızlığını ve ülkede demokrasinin tesis edilmemesi ve toplumsal açıdan huzurun sağlanmaması dikkat çekicidir. 2014 yılında ABD'nin stratejisinde değişiklik nedeniyle askeri varlığının azalması uluslararası baskıları beraberinde

getirmiştir. Söz konusu komşu ülkelere gelince, Afganistan konusunda yeni bir atmosfer hâkim olmuştur. Bununda asıl nedeni 2005 yılından itibaren Taliban'ın Pakistan desteğiyle yeniden toparlanmasıydı. ABD'nin Obama dönemiyle birlikte başlayan geçiş süreci Afgan NATO Geçiş Komitesi/ Joint Afghan NATO Inteqal Board (JANIB) kurulmuştur. Bu geçişin asıl amacı İSAF'ın Afganistan'dan tam olarak çekilmesi değil Afgan ordusunun kapasitesini güçlendirmek ve güvenlik açısından yeteneklerini artırmaktı. Böylelikle İSAF ı desteleyen konuma geçiş yaparken ilk olarak il ve ilçe güvenliği devredildi. 5 Nisan 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ikinci tura kaldı. İkinci tur 14 Haziran'da gerçekleştirildi. Seçim sonuçları karmaşık olduğundan Dr. Abdullah Abdullah sonuçları kabul etmeyeceğini açıklayarak ikinci kez yeniden hesaplanmasını istedi. Ancak seçim sonuçları ikinci kez sayılma süreci devam ederken ABD Dışişleri Bakanı süreci yöneterek anlaşmayı sağladı. Seçim sonuçları 21 Eylül 2014 tarihinde açıklandı Eşref Gani Ahmedzai Cumhurbaşkanı olarak ve Abdullah Abdullah ise İcra Kurulu Başkanı olarak ilan edildi. Böylelikle Eşref Gani Cumhurbaşkanı olarak ilan edildikten bir gün sonra ABD ile güvenlik anlaşmasını imzaladı ve tarihte Afganistan halkının siyasi bağımsızlığına bir kez daha gölge düşürmüştür (Ataie, 2015).

Afganistan'da 28 Eylül 2019 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri 4'üncü kez yapıldı (Anadolu Ajansı, 2019). 20 Nisan 2019'da yapılması gereken seçim 28 Eylül 2019'da yapıldı. Seçim sonucu 18 Şubat 2020'de açıklandı ve Eşref Ghani Cumhurbaşkanı ilan edildi. Nitekim, Abdullah seçimi şaibeli ve kabul edilemez olduğunu açıklayarak ülkede yaklaşık 3 ay siyasi kriz yaşandı. Ciddi müzakereler neticesinde 17 Mayıs 2020 tarihinde siyasi anlaşma ile Abdullah Barış süreci Başkanı ve Ghani Cumhurbaşkanı olarak kabul edilmiştir (Euronews, 2020).

1.6.2. Barış Süreci ve Taliban'ın İkinci Dönemi

2001'den sonra yaklaşık iki yıl sessizliğin ardından ABD ve Afgan hükümetine karşı gerilla savaşı başlatan Taliban zamanla gücünü arttırdı. Şir Muhammed Abbas Stanikzai Taliban'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı 23 Ağustos 2023 tarihinde Tolonews ile yaptığı bir özel röportajda ABD ile müzakereleri perde arkasında ilk defa 2007'de başlatıldığını, daha sonra Katar'dan devam etmesi ve 2021'de sonuca varmasını açıkladı (Tolonews, 2023).

Taliban'ın yükselişi ülke meşruiyetten yoksun olan bir elit grup tarafından kontrol edilmesi, güvenlik, adalet, eğitim ve insani yardım gibi konular kentlerin uzak

bölgelerine yüzeysel davranması ve bu bölgelerde yeterince hükümetin nüfuz ve yetki sahibi olamamasıyla birlikte ülkede siyasi iktidarı oluşturan dinamikler halktan oldukça uzak kalmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Afganistan'da 2019'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde %19 gibi oldukça düşük bir katılımı sağlayabilmesi çarpıcı bir örnektir. Aynı zamanda ülkede kamu yönetimindeki beceriksizliği, haksız şiddet kullanması ve halkın güvenliğini sağlamaması önem arz etmektedir. Böyle bir siyasi ortamda 2013'te Taliban'ın lideri Molla Ömer'in hayatını kaybetmesi bile Taliban liderliğindeki boşluğu doldurmayı başarmasına engel olmayıp kontrol altındaki alanları genişletmeyi dahi başarmışlardır (Sürücüoğlu, 2022).

Afgan hükümeti tarafından başlatılan barış süreci Cumhurbaşkanı Hamid Karzai 2010 yılında 'Yüksek Barış Konseyi' başkanı olarak atanan eski Afganistan İslam Devleti Başkanı Burhaneddin Rabbani 20 Eylül 2011 tarihinde Taliban tarafından şehit edilmiştir. İki sene sonra 18 Haziran 2013'te Doha'da Taliban'ın siyasi ofisinin açılmasıyla beraber Cumhurbaşkanı Karzai'ye net bir şekilde muhalif oldu. ABD ise bir yandan Kabil'de yürütülen hükümeti destekledi diğer yandan Taliban ile müzakerelere devam etti. Ancak, Donald Trump iktidara geldiğinde Kabil'de 2003'ten 2005'e kadar ABD Büyükelçisi olarak görev yapmış olan Dr. Zalmay Khililzad barış sürecini hızlandırmak amacıyla Özel Temsilcisi olarak atandı. Khalilzad ABD-Taliban müzakereleri ele aldıktan sonra Kabil'deki hükümeti pahasına uluslararası ortamına sanal bir eşitlik görüntüsü sundu ve uluslararası aktörler Afgan hükümetine verdikleri taahhüdü ortadan kaldırdı. Özellikle Afganistan'a komşu olan ülkeleri sık sık ziyaret etti. Örneğin Taliban'ı Aşkabat'a davet etmesi ve Çin tarafından Taliban'a ev sahipliği yapmasını sunabiliriz. Bir de Khalilzad Taliban ile doğrudan iş birliği yapan ülke Pakistan'a sık sık gitti ve Pakistan yetkililerden Taliban'ın savaşmamasını, sivillere saldırmaması gibi konularda açıklamalarda bulundu. Khalilzad'ın bu tutumu nedeniyle Afgan hükümetinin müttefikleri diplomatik faaliyetlerini azaltmasına neden olmuş ve adeta Afganistan'ı baltalamış ve zayıf bir hale getirmiştir. Sonuçta 29 Şubat 2020 tarihinde Katar'ın başkenti Doha'da ABD ve Taliban temsilcileri arasında uzun müzakereler neticesinde Afganistan'a Barış Getirme Anlaşması imzalandı. Ancak bu anlaşma Afganistan'a Barış Getirme anlaşması değil, Afganistan'ı Pakistan ve Taliban'a teslim etmes antlaşması olmuştur (Maley ve Jamal, 2022).

Barış sürecinde kabil yönetimi ve Taliban arasındaki çeşitli konularda uzlaşmama, sürece zarar verdi ve bu durumdan Washington rahatsız olduğunu dile

getirdi. Kabil'deki yönetim cumhuriyet devamı ve ateşkes ilan edilmesi gibi birçok istek arasında Taliban tarafından sıcak karşılanmaması Cumhurbaşkanı Eşref Gani'yi rahatsız etmişti. Lakin ABD'nin baskısıyla yeni barış süreci devam etti. Taliban'ın istekleri ciddi bir şekilde yabancı askerlerin ülkeden ayrılması, ülkede Şeriatı uygulamasını ve Kabil'de İslam Emirlikleri kurulmasıydı. Aynı zamanda Taliban ülkede ilerleyişini sürdürmekteydi ve bu durum Taliban'a psikolojik üstünlük sağlamıştı. Bu nedenle barış sürecinin son aylarında Taliban, Kabil yönetimiyle doğrudan muhatap olmayacaklarını ilan etti. ABD böyle bir durumda kendi derdine düşerek süreci iki aşamada sürdüreceklərini açıklamıştır. Birincisi yabancı güçler Afganistan'dan güvenli bir şekilde çekilmesi ve İkincisi ise Afganistan'da egemen iktidar olarak ülkenin geleceğiyle ilgili Taliban ve Kabil yönetimi arasında barışçıl bir şekilde istikrarı sağlanması idi (İstiklal, 2020).

Afganistan barış sürecinde görüşmeler devam ederken Kasım 2020 yılında Joe Biden ABD cumhurbaşkanı seçildi. Biden, ABD politikasında herhangi bir değişiklik olmadığını ancak yabancı güçlerin 1 Mayıs 2021'de değil 11 Eylül 2021 tarihinde Afganistan'dan çekileceğini ve Taliban'dan anlaşmaya uymaması durumunda barış süreci bozulmuş sayılmakta olduğunu açıkladı. Taliban bir yıl boyunca yabancı güçlere karşı hiçbir saldırı düzenlemedi. Lakin Afgan ordusuna ciddi bir şekilde saldırdı buna rağmen ABD çekilme kararı aldı ve 10 Ağustos 2021 tarihinde ABD Dışışleri sözcüsü yaptığı bir açıklamada Afganistan'da silahlı yollarla iktidarı ele geçiren uluslararası çapında meşruiyetini tanımayacağını açıklamıştır. Neticede Taliban başkent kabile yaklaştığında Eşref Gani Afganistan'ı terk etmiş ve Taliban herhangi bir barış anlaması imzalamadan 15 Ağustos 2021 tarihinde iktidarı ele geçirmiştir (Erol ve Emrah, 2021).

Taliban herhangi bir muhalefet ve direnişle karşı karşıya kalmadan Kabil'i ele geçirdi. Yaklaşık iki yıldır Afganistan Taliban'ın kontrolü altındır tutulmuş olup dünya çapında hiçbir Taliban'ın yönetimi resmi olarak tanımasa da çoğunluk egemen bir yönetim olarak politik ve siyasi ilişkiler kurmuşlardır. Taliban yönetimi İnsan hakları, bütün Afgan halkınıda içinde kapsayan bir hükümet kurma konusunda herhangi bir adım atmaması ve Peştun olmayan etnik grupları baskı altında tutması, bir önceki hükümet çalışanları için genel Af ilan edilmesine rağmen billerce insanı öldürmesi, etnik olarak özellikle Tacik ve Hazaraları yeniden hedef almasından dolayı Japonya, Kanada, Kazakistan, Rusya, Tacikistan, Birleşik Arap Emirlikleri Taliban'ı yeniden terör örgütü olarak kabul etmiştir (VOA New, 2023).

İKİNCİ BÖLÜM
İRAN- AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Günümüz iki siyasi birimi olan Afganistan ve İran uzun zamandır ortak kültür, tarih ve coğrafyaya sahiptir. Asya'nın kalbi olan Afganistan, bir dönem Ariyana ve Horasan toprakları ve Fars medeniyet merkezlerinden olmuştur. Ayrıca kültür ve siyasi açıdan Buhara, Semerkant, Merv, Neşapor, Meşhet, Herat, Zaranj, Kandahar, Gazne, Balh ve Badakhşan gibi kentler tarihte olduğu gibi günümüzde de iki ülkenin ortak kültür ve medeniyet merkezidir.

2.1. TARİHİ PERSPEKTİFTEN İRAN – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

İran ve Afganistan tarih boyunca ortak bir ülke olup, ortak coğrafi sınırlara sahiptir. İki ulus arasındaki benzerlik hakkında çok şey söylenebilir. Ama her ne kadar benzerlik olursa olsun siyasi sınırlar ve coğrafi duvarlar farklılıklara daha çok odaklanacaktır. 1747'de Afganistan'da Düreni yönetimi kurulmasıyla birlikte, İran ve Afganistan arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. 19. yüzyılda Büyük Oyun adlı İngilizlerin Afganistan'ı işgal etmeye çalıştığı dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler zafiyete uğramıştır. Ancak, 1919 yılına gelindiğinde Afganistan bağımsızlığını kazandığında İran, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden oldu. 1920 yılında Afganistan bağımsız bir ülke olarak İran ile önemli siyasi ve diplomatik adımlar atmıştır. Bunlardan Meşhette Afgan konsolosluğunun kurulması, ticarete iş birliği ve siyasi ve diploması olarak bütün ilişkileri her iki ülke tarafından büyükelçiler tarafından yürütülmesi için resmi olarak bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak 1973 yılında Afganistan'da bir darbe sonucunda Mohammad Davud Han tarafından Cumhuriyet ilan edildikten sonra Herat ve Nimroz sınırında İran ile sorun yaşanmıştır (Müjde, 2010).

1979'den sonra Afganistan'ın iç ortamı değiştikçe İran'ın Afganistan konusunda da hedefleri ve amaçları değişmiştir. Nitekim SSCB'nin işgali sırasında Afganistan'da kendi hedeflerine yönelik ideolojik olarak Afgan Şii'lerini desteklemiştir. Ardından etnik olarak Tacik ve Türk kökenli etnik grupları ve Şii'leri birleştirerek siyasi nüfuz alanı yaratmıştır. 1992'de "Kabil-İslamabad-Riyad" eksenine karşı Kuzey İttifakı desteklemiştir. 1996'da Tahrik-i Taliban iktidara gelmesi ve Ağustos 1998'de Mezarı Şerif'te İran'ın dokuz vatandaşı öldürmesi ve Afganistan'da İran'la bağlantısı olan eğitim ve kültür merkezlerinin kapatılması, Helmend Nehri'ni suyunu kapatmasından dolayı İran yeniden Taliban'a karşı direniş lideri Ahmed Şah Mesud'u ciddi yardımlar sağlamıştır (Gökirmak, 2011).

9/11 saldırıları sonrasında Tahran Afganistan'da egemen bir devlet kurulmasından yana bir politika izlemiştir. Ancak 2004'ten sonra İran ile ABD arasındaki ilişkiler gerginleştikçe Tahran kendi ulusal güvenliği açısından ciddi bir tehdit hissederek ABD'ye karşı ideolojik düşman ve terör örgütü olarak tanımlamış ve Taliban'ı desteklemiştir. Ne var ki bölgede DEAŞ'ın yükselişi Tahran ile Taliban arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. 2021'de ABD'nin bölgeden çekilmesi Tahran için ekonomik ve politik baskıları hafifletmesine ciddi bir şekilde yardımcı olmuştur (Fateminejad ve Alawi, 2023).

2.1.1. İran-Afganistan Kültürel İlişkileri

Afganistan Tarih boyunca geçiş güzergahı ve medeniyetler kavşağı olarak bilinmiştir. Afganistan yaklaşık 5.000 yıllık kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İran ile Afganistan Pers ve Fars dil ve kültürü yapısıyla tarih boyunca ortak kaderi paylaşmıştır. Gazneli Sultan Mahmut döneminde (971-1030) Gazne şehri sanat ve kültürel açıdan Bağdat ile yarışıyordu. O dönemde el sanatı ürünleri özellikle Afgan halısı ve bakır işlemleri pazarlarda meşhurdu (Habibi, 1996).

İran'ın Afganistan ile ortak tarih, dil, kültür ve aynı coğrafi bağlara sahiptir. Halkı her ne kadar 1747 yılından bu yana siyasi olarak birbirinden uzak kalsa da sosyal ve kültürel açıdan bakıldığında benzer gelenek ve göreneklere görebiliriz. Bu benzerlikleri günümüzde de her iki ülkenin örf, adet, dil, din gibi ortak kültürde görebiliriz. Bu benzerliklerin asıl taşıyıcısı ise Farsça dili olmuştur. Çünkü günümüz İran'ın resmi dili Farsçadır. Aynı zamanda da Afganistan'ın Farsça/Darica denilen diğer dilleri resmi dili olmasına rağmen genellikle ülkede her bir bireyi Farsça konuşabilir ve tüm etniklerin ortak dili olarak kullanılmaktadır (Rasuli, 2021).

Afganistan'ın zengin kültürü içerisinde müzik açısından İran ile ortak enstrümanlarından dehl ve sornay, daire, rubab ve tambur gibi yaygın olarak kullanılan müzik enstrümanları kulağa hoş gelen ritimleriyle görebiliriz. İki ülke arasındaki bir diğer bağ ise UNESCO tarafından dünya çapında kabul gören etnik olarak Nevruz ve şemsi takvimi ve ilkbaharın birinci günü kutlamasıdır. Dini inançlara dayanan benzerlik ise Ramazan ve Kurban Bayramı kutluyor olmalarıdır. Her iki ülkede haklarının adalet ve özgürlüğünün sembolü Hz. Ali'nin oğlu Hz. İmam Hüseyin (a. s.) zulme karşı direnişi ve bu kutlu yolda canını feda etmiş bir önder ve yol öncüsü olarak kabul gören Aşure törenini düzenliyorlar. Aynı zamanda iki ülkenin akademik camiası iş birliği yapmakta ve

edebiyat konusun derin köklere sahip olan bu coğrafya tarih boyunca halkı birbiriyle bağı tutmuştur (Sadeqi, 2021).

2.1.2. İran-Afganistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri

İran-Afganistan siyasi ilişkilerinin resmi olarak başlangıcı 19. yüzyılda siyasi ve ekonomik olaylardan sonra kabul edilebilir. Çünkü Afganistan, 1919'da bağımsızlığını ve siyasi egemenliğini kazandıktan sonra, komşuları da dahil olmak üzere diğer ülkelerle siyasi ve diplomatik ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştır. 1919'dan öncesi Afganistan ve Horasan her ne kadar ayrı bir devlete sahip olsada İran yöneticilerinin gözünde bu coğrafya pek çok kültürel ortaklığa sahip olduğu için tek bir bölge olarak görünmüştür. Bu sebepten dolayı halkları arasındaki kültür ve medeniyet ortaklıkları ve doğal etkileşimleri tarih açısından iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkileri dost ve kardeşçe olmuştur. Siyasi açıdan Afganistan'ın bağımsızlık talep nedenlerinden biri de 19. yüzyılda, Hindistan'ın kuzeybatısında, Hindistan'ın Rusya ve İran tarafından tehlikeye atılmasını engelleyebilecek düşüncesiyle zayıf da olsa bağımsız bir egemen olması gerekirdi. Resmi olarak ilk kez 1920'de Şah Amanullah Han ile İran arasındaki siyasi ilişkileri doğrultusunda Meşhette Afganistan konsolosluğu kurulması, her iki taraftan elçi atanması siyasi ilişkilerinin göstergesidir (Junaid, 2021).

1979-88 yılları arasında Siyasi ve ideolojik olarak İran İslam Devrimi'nin zaferinden sonra Afganistan'a yönelik yeni bir yaklaşımı sergilemektedir. 1989'lerde İran-Irak savaşı gibi değişkenler İran dış politikasını şekillendirse de SSCB'nin Afganistan'daki saldırganlığını kınamıştır. Ayrıca işgal döneminde ideolojik olarak Şii Afgan direnişçilerinin oluşumunda katkı sağlamıştır. Bu dönemde İran İslam Cumhuriyeti her ne kadar ekonomik olarak kuşatma altında kadıysa da savaş ve şiddet nedeniyle milyonlarca yoksul göçmeni konuğu olarak ağırlamıştır (Müjde, 2010)

Afganistan ile siyasi ilişkilerinde, Tahrik-i Taliban'ın ortaya çıkması ve Temmuz 1995'te Herat kenti bu grup tarafından düşmesinden sonra İran, Rabbani hükümetine siyasi olarak destek vermemesi siyasi bir hata olduğunu açıklamışlardır. Bu farkındalığın çok geç olduğunu Eylül 1998'de İranlı diplomatların Mezar-ı Şerifte Taliban güçleri tarafından acı bir şekilde öldürülmesi, İran'ın Afganistan'daki dış politika ve siyasi ilişkileri yeniden şekillenerek kuzey ittifakı desteklemesine sebep olmuştur. Taliban grubunun ortaya çıkması ve bölgesel ve küresel aktivitelerin Afganistan'a dahil olması iki ülke arasındaki ilişkilerde geçici bir kopmaya neden olsa da 9/11'den sonra Afganistan

İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla İran, Afganistan'a yönelik siyaseti yeni bir döneme girmiştir (Bankdar, 2022).

İran-Afganistan ekonomik ilişkileri resmi olarak 1960'lı yıllarına dayanmaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik gelişmeler Afganistan'ın Pakistan ile yaşanan ticari ve siyasi anlaşmazlıklardan sonra İran'ın arabuluculuk yapması ve Afganistan'ın SSCB'ye ekonomik ve ticari bağımlılığın İran'dan karlı olmadığını yeni bir adım olarak görülmektedir. Her iki ülkenin karşılıklı transit yolları ve nehirleri kullanma ihtiyacı tarafları ekonomik taahhütlerde bulunmasına sebep olmuştur. Aslında İran- Afganistan arasındaki ekonomik ilişkileri Davud Han zamanında büyük oranda genişlemiştir. Davud Han döneminde İran ve Afganistan arasında karşılıklı olarak Transit ve Maliye Bakanlıklar arasında resmi olarak anlaşma imzalanmıştır. Davud Han'dan sonra Afganistan'da komünist hükümetlerin kurulması ve son olarak İran'da İslam Devrimi'nin zaferiyle ekonomik ilişkileri büyük ölçüde azalmıştır. Çünkü Afganistan'daki komünist rejimleri İran İslam Cumhuriyeti tarafından tanınamıştır. SSCB'nin Afganistan'dan geri çekilmesi ve mücahitlerin zaferi ve 1971'de Kabil'de İslam hükümeti kurulması ilk olarak İran tarafından tanınmış ve desteğini almıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri Afganistan'da güvensizlik ve barış olmadığı bir ortamda azalmıştı. Ancak 1996-2001 arasındaki dönemde Taliban ile İran ekonomik ilişkileri olmadığı kadar azalmıştır (Shir Khani ve Safai, 2018, s. 41- 47).

9/11 terör saldırıları ve ABD önderliğindeki Afganistan'da Mücahit güçleri yakınlığıyla Taliban ile yüzleşmesi için büyük bir fırsat yakalanmıştır. Ardından Afganistan'da siyasi olarak kapsayıcı bir hükümetin kurulması ekonomik kültürel açıdan Afganistan'ı yeniden inşasını büyük oranda desteklemiştir. Nitekim bu süreçte Tokyo Zirvesi'nde Afganistan'a 560 milyon dolar yardım edeceğini açıklayarak güvenlik ve ekonomik açıdan Afganistan'a yardım konusunda dünya çapında ki sıralamasında beşinci sıraya taşıdığını görmekteyiz (Jauhner, 2012, s. 57-61)

Ancak ABD ile Batının İran'a yönelik ekonomik yaptırımları İran'ın ortaklarını değiştiren ve İran'ın ABD ve Batı'ya karşı olarak muhalif ülkeler ile ekonomik ilişkileri güçlendirmektedir. Uluslararası ekonomik ve siyasi baskılar nedeniyle İran ile Afganistan ekonomik olarak ilişkileri etkilenmiştir. Böyle bir durumda İran ideolojik olarak Taliban ile karşıt olsa da perde arkasında ilişkileri kurmayı başarmıştır (Hâkimi, 2019).

2.1.3. İran Jeopolitiğinde Afganistan Önemi

Afganistan'ın coğrafi konumu nedeniyle neredeyse yarım yüzyıldır büyük güçlerin çatışmaları ve müdahaleleri ülkeyi geniş bir "jeopolitik oyuna" sürüklemiştir. Bölgesel olarak burada İran önemli bir oyuncu olmaya devam ediyor. İran'ın Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bölgesel anlamda güçleri de dahil olmak üzere nüfuz sahasını daraltmıştı. Afganistan'dan Amerikan kuvvetleri ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Afganistan'daki bölgesel nüfuz rekabetinde yeni bir aşamaya işaret ediyor. ABD Savunma Bakanlığı'nın resmi raporuna göre İran, içinde bulunulan zorlu koşullar nedeniyle Afgan hükümetiyle ve aynı zamanda ülkedeki etnik azınlıklarla ilişkileri güçlendirme çabalarını hızlandırmıştır. Öncelikle Taliban'a gerekli yardımı yaparak ABD'ye karşı yeni bir yol haritası çizmeyi başarmıştır. Afganistan'ın coğrafyası Tarihsel olarak büyük güçlerin ilgisini çekmiştir. Özellikle İngiltere ve Rusya, “Büyük Oyun” sürecinde Afganistan'a yönelik özel politikalar benimsemişlerdir. SSCB'nin 1979'da Afganistan'a askeri müdahalesi ve ABD'nin 2001 yılındaki askeri müdahalesi, Afganistan'ın uluslararası politikada önemli bir çekim merkezi olmasına neden olmuştur (Eğribel ve Yıldırım, 2022, s. 280- 288).

Ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan, başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere bölge ülkelerine ticaret yolu sağlayan tarihi İpek Yolu'nun bir parçasıydı. Göçün tarihsel kalıpları, pazar entegrasyonu ve yerel topluluklar ve bunların sınır ötesi ağları, ulusal çıkar hesaplamalarından daha önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan modern diplomatik sistemin gelişile birlikte üç bölge (İran, Afganistan ve Hindistan yarımadası) tarihi bağlarını yeniden canlandırdı. Günümüzde de İran, Orta Doğu'da jeopolitik konumu özellikle petrol ve doğalgaz zengini stratejik bir bölge olarak oldukça önemlidir. Ayrıca kültürel ve dinsel açıdan Şii etkinliğini kullanabilecek kapasiteye sahiptir (Akkoyunlu, 2011, s. 287- 289).

İran, Afganistan'ın jeopolitik durumuna ilişkin birçok endişe taşıyor. Afganistan'daki Taliban hükümetinin İran'ın güneydoğusundaki Sistan ve Belirışten eyaletleri İran, Afganistan'daki istikrarsızlıktan ve çatışmalardan etkilenmektedir. İran, 1998 yılında Afganistan'daki birinci Taliban hükümeti döneminde İranlı diplomatların öldürülmesi nedeniyle Afganistan ile ilişkileri gerilmişti. Ancak 2001'den sonra Afganistan'da yeni kapsayıcı hükümet kurulması, Şii-Sünni gerilimi yeniden canlanabilir hale getirebilmişti. Ancak 2004'ten sonra ABD ile ilişkileri gerilince iki yüzlü politikasıyla hem Afganistan cumhuriyeti hem de Taliban'ı desteklemiştir. 2014'ten

sonra Taliban'ın yükselişiyle birlikte İran'ın, Afganistan'daki istikrarsızlıktan kaynaklanan sorunlarla başa çıkabilmek için çeşitli tedbirler planlamıştır (Qazi Zadah, 2023, s. 2- 8).

2.1.4. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan'ın Önemi

İran İslam Devrimi'nin 1979'da gerçekleşmesinden itibaren dış politikasında en önemli konularından biri Afganistan olmuştur. Günümüze kadar iniş ve çıkışlar yaşamasına rağmen Afganistan her zaman istikrarlı bir şekilde İran dış politikasında önem arz etmektedir. Öyle ki Afganistan'ın gelişmelerini coğrafi yakınlığı, tarihi ve kültürel ortaklığı ve komşuluk hassasiyetiyle takip edip hatta İran'ın dış politikasının merkezinde dahi yer almaktadır. Nisan 1978 yılında Afganistan'da komünistler askeri darbesi ile kurulan komünist rejimi ülkede krizler zincirine neden olmuştur. Ardından SSCB'nin Afganistan'a yönelik müdahalesi akabinde işgali bölgesel olarak İran'ın dış politikası zorlu bir sürece girmiştir. İran her ne kadar işgale karşı çıksa da SSCB ile ilişkileri devam ediyordu. İran dış politikasında Afganistan'a yönelik Afgan Mücahitlerini desteklemesi, savaştan kaçan Afganlara yardım etmesi ön görülmüştür (Çınarlı, 2016, s. 76- 80)

İran'ın Afganistan'daki komünist rejimleri tanımaması, ideolojik ve siyasi olarak SSCB'nin Irak- İran savaşında Irak'ı desteklemesi, 1989'da SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ardından Nisan 1992 Dr. Najibullah sona ermesi ve Mücahit grupları Afganistan'da İslam hükümeti kurulması İran'ın dış politikası için yeni koşullar ve durumlar yaratmıştır. Mücahitleri arasındaki iktidar mücadelesi, etnik çatışmalar ve iç savaşın ortaya çıkması Afganistan'ı istikrarsızlaştırdı. İran ise böyle bir durumda ideolojik olarak öncelikle Şii grupları desteklemiştir. 1994'te Taliban'ın ortaya çıkışı ve 1998'de Mezar-i Şerif'te Taliban tarafından İran'ın diplomatları öldürülmesi ve bölgesel olarak Pakistan ve Suudi Arabistan'a karşı rekabet İran'ın politik açıdan sıkıştırmıştır (Milani, 2006, s. 239)

9/11 saldırıları akabinde ABD önderliğinde NATO ve uluslararası barış kuvvetleri Afganistan'da yeni hükümet kurulmasıyla İran'ın dış politikasında bir başka dönüm noktası olmuştur. 2001'den sonra İran Afganistan'ın yeniden inşası için ekonomik, eğitim ve kültürel açıdan büyük oranda desteklemiştir. Ayrıca İran'ın başta Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı ve diğer uluslararası kuruluşlarla

iş birliği yapması ABD'nin tehditlerine karşı aktif ve caydırıcı politikası biçimindeki çok taraflı politikasının tezahürüdür (Firozabadi, 2006, s.15- 20).

Taliban'ın ikinci dönemi bölge ve uluslararası politika açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. İran İslam Cumhuriyeti açısından ABD'nin Afganistan'daki başarısızlığı İslam dünyasındaki Amerikan politikasının mahkûm olduğunu ve Orta Doğu'da tek güvenilir aktör ve müttefikidir. 2001'den sonraki dönem İran'ın dış politikası Afganistan'da kapsayıcı bir hükümet kurulması ve kuzey İttifakı'na dayanmaktaydı. Ayrıca İran'ın Taliban'a yönelik dış politikasının diplomatik ve stratejik siyasi eylem modeli pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir (Karimi Far, 2021, s. 65-67).

2.2. İRAN'IN Şİİ MİLİS OLUŞTURMA STRATEJİSİ

İran'ın Şii milisler oluşturma stratejisi Ortadoğu'da kendi çıkarları doğrultusunda Afganistan, Pakistan, Hindistan, Suriye Irak ve Lübnan'dan gönüllü ya da paralı Şii grupları silahlandırarak savaş bölgesinde mobilize etmektedir. İran'ın, Afganistan'daki milisleri Pakistan ve Suudi Arabistan'ın etki alanını daraltması için politikalarını şekillendirmiştir. Ayrıca Şii düşüncesi temelinde oluşturulan İran İslam Cumhuriyeti öncelikle İran'da Sosyal Adalet kurulması ve küresel olarak yoksullara yardım etmesi, İslamin uyanışı, İslami yasaları uygulaması ve özgürlüğünü savunmasını amaçlayarak bir dizi strateji oluşturmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda bölgede milis gruplar yaratmaktadır. Şii milislerin 1970'lerden sonra Irak'ta Baas iktidarı sırasında ortaya çıkan ilk Şii silahlı milisler olmuştur. Akabinde SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında 1980'lerde Şii milisler Mücahit adı altında diğer Afganistan halkının yanında Sovyetlere karşı İran tarafından oluşturulan Şii milisler de ortaya çıkmıştır. Sovyetler çekilmesi sonrasında bu gruplar birleşmişler ve Hizb-i Vahdat İslami adı altında Abdul Ali Mezari önderliğinde Afganistan'ın siyasetinde aktif rol oynamıştır (Farzam ve İsmail, 2017, s. 269- 271).

Irak'ta 2003'ten sonra ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle ve 2010'da Arap Baharı, Arap dünyasında bir dizi hükümet karşıtı protestolar ve ayaklanmalar silahlı isyanlara dönüştürülmesiyle birlikte, Şii milislerin güçlenmesi ve etkisi önemli ölçüde artı. Bu milisler İran Devrim Muhafızlarının çatısı altında Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani tarafından yönetilmekteydi. İran bölgede doğrudan müdahale yerine Şii milisleri kullanarak vekalet savaşları stratejisini sürdürmüştür. Örneğin, Suriye'deki iç savaş sırasında SSCB'nin işgali ve sonrasında iç savaş ve güvensizlikten İran'a kaçan

Afgan Şii sığınmacılardan örgütlediği milisleri kullanarak Beşar Esad rejimi için Geniş çaplı askeri sevkیات yapmıştır. Bu Şii milis gruplar devlet dış aktörler olarak İran'ın Ortadoğu politikasının oluşturulması ve caydırıcı gücü olarak ülkelerde iktidara alternatif olmasını sağlamıştır. Nitekim 2014'te IŞİD'in Irak'ın Musul kentini ele geçirmesinin ardından Iraklı Şii Lider Ayetullah Sistani IŞİD'e karşı savaştığında en büyük desteği de Kasım Süleymani önderliğindeki Şii milisler vermiştir. Irak'ta Kasım Süleymani Haşdi Şabi Şii milis grubun oluşumunda temel adımları atmıştır. Haşdi Şabi Irak'ta IŞİD'e karşı savaşmak üzere yaklaşık 50 binden fazla savaşçı toplamıştır. Haşdi Şabi Şii milisleri 2016 yılında Irak Cumhurbaşkanı Fuat Mahsun tarafından silahlı kuvvetlere dahil edilmiştir. Kasım Süleymani ise Arap olmayan Şii milisler Pakistanlı Şiiler, Hindistanlı Şiiler, Somali ve Fildişi Sahili gibi birçok farklı ülkelere milisler grupların kurucusu olarak bilinmektedir. Suriye savaşında katılımcılar arasında en çok katılımı Şii Afgan gruplardan oluşturmuştur (Bilgetürk, 2018, s. 406- 415).

Afganistan konusunda İran, ülkenin etnik olarak Şii Hazaralar üzerinde iç siyasetindeki etkisi ulusal güvenlik açısından uzun vadeli olarak milisler gücü yanında ailevi ilişkiler, yerel din adamları ve sosyal medya gibi birçok farklı araçları da kullanılmaktadır. 1989'lı yıllar boyunca dokuz direniş grubu İran doğrudan para ve her türlü silah ve askeri teçhizat yardım yapmıştır. SSCB'nin çekildikten sonra İran sadece oluşturduğu milislerin yanında Tacik grupları Ahmed Şah Mesud ve Rabbani önderliğindeki hükümeti de yardım etmiştir. 1994'te Taliban'ın ortaya çıkışıyla bölgedeki Pakistan ve Suudi Arabistan destekli gruplara karşı ve kendi güvenliği doğrultusunda Kasım Süleymani Kudüs Gücü komutanını getirmiştir. 1998 tarihinde İran konsolosluğundaki sekiz diplomat ile bir gazeteci Taliban tarafından öldürülmüştür. İran yönetimi bu olaydan sonra 200 kişilik bir orduyu Afganistan sınırına sevk edip savaş yerine Taliban'a karşı diğer gruplara ciddi anlamda yardım etmiştir (Kılıçoğlu, 2020, s. 81-86).

9/11 saldırıları akabinde El-Kaide ve Taliban'ın kuşatılması için gerekli yardımlarda bulunmuştur. Afganistan'da sıfırdan kurulan yeni devleti desteleyerek komşuluk vazifesi ve bölgesel bir güç olarak Afganistan'ın inşasında önemli adımlar atmıştır. ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesi İran'ın hem Afganistan'da Taliban'a hem de Irak'taki Şii milislere ciddi bir şekilde yardımları bulunmuştur. Nitekim 20 Mayıs 2016 tarihinde Taliban'ın Molla Ömer'den sonraki lideri Molla Mansur İran'dan Pakistan'a dönüşünde öldürülmesi ve üzerindeki Veli Mohammed adına Pakistan

pasaportu, İran vizesiyle medyada yansımıştır. Bu olay İran'ın devlet dışı aktörlerden biri olarak Taliban ile ilişkileri göstermektedir (BBC Türkçe, 2016).

2.2.1. Fatimiyyun Tugayı

Fatimiyyun Tugayı, 2013'ten bu yana Suriye'de aktif bir şekilde varlığını göstermektedir. Fatimiyyun İran destekli Şii milis gurubudur. Bu grup esasen İran'daki Afganistanlı Şii göçmenlerden oluşmaktadır. Bu grup Suriye savaşında Esad rejimini desteklemiştir. Yaklaşık 50.000 kişilik bir güce sahip olan Fatimiyyun, dokuz yıldır Suriye savaşında en çetin çatışmalarda görev yapmaktalar. Tahminlere göre yaklaşık 20.000'den fazla Fatimiyyun savaşçısının Suriye savaşında öldürüldüğünü ve 4.000'den fazlasının yaralandığı belirtilmektedir. Suriye'deki savaşlarda harcanabilir tek birliklerden olan Fatimiyyun grubu, Lübnan'daki Hizbullah, Kataib Seyedu el Şüheda ve Pakistan'daki Zainbyoun ile karşılaştırıldığında en çok kayıp veren grup olmuştur. Fatimiyyun grubu, İran'ın Ortadoğu'daki stratejik planlarını gerçekleştirmek için savaşçı, Arap olmayan en büyük grubudur (Navayi, 2021).

Fatimiyyun grubunun ilk lideri Afganistanlı Ali Rıza Tavassuli dir. Ebu Hamid olarak bilinmektedir. Bu gurubun asıl amacı Şam'da Şii mezhebindeki ikinci en kutsal türbesi Hz. Muhammed İslam Peygamber'inin törelerini ve türbesini savunmaktır. Bu grubun ilk lideri komutanlarıyla 2015 ve 2016 yılında Suriye'de öldürüldükten sonra grubun yapısında karmaşıklık oluşup bu karmaşıklıktan meydana gelen içerisinde yedi komutanın önderliğinde devam etmiştir. Şubat 2015'te Ebu Hamid öldükten sonra İran fatimiyyun grubun liderliğinin kontrolünü kaybetmekten korktuğu için daha az bilinen lideri seçmişlerdir. İran uzun vadeli olarak Şii milis grupları aracılığıyla Afganistan'daki etki alanını genişletmektedir. Esasen İran kültürel ve eğitimsel olarak Afganistan üzerinde etkisini amaçlıyor. Olası bir durumda kendi stratejik hedeflerine ulaşmak için Fatimiyyun gibi Afgan vekil kuvvetlerini kullanabilir duruma getiriyor (Okalan ve İşyar, 2023, s. 24).

Suriye savaşında Kudüs Gücü istihbarat ve lojistik destekten sorumluyken Fatimiyyun grubunun yanında Besici grubu, Hizbullah, Zainbyoun, Haşdi Şabi ve çeşitli milis diğer gruplar da bulunmuştur. Bu grupları destekleyen diğer İran askeri birimleri arasında, hava desteği ve orta menzilli balistik füzeler de dahil olmak üzere füze saldırıları sağlayan İslam Devrim Muhafızları Havacılık ve Uzay Kuvvetleri yer almıştır (A.g.e).

2.2.2. Taliban ile İran İlişkileri

Taliban ile İran arasındaki ilişkiler tarihsel olarak çeşitli faktörlerden dolayı domaine edilmiştir. 1994'te Taliban'ın ortaya çıkması ve 1996'da iktidarı ele geçirmesi İran'a güvenlik açısından büyük tehdit olmuşlardır. Ayrıca bölgede Pakistan ve Suudi Arabistan etki kazanarak İran destekli milisleri sıkıştırmışlardır. 1998'de Mezari Şerif'te İran vatandaşları Taliban tarafından öldürülmesi İran'ın askeri seferberliğine yol açmıştır. Kısacası Taliban'ın birinci döneminde İran tarafından resmi olarak tanımamasına yol açmıştır. 1996-2001 arasındaki dönemde Taliban ideolojik olarak Sünni ve radikal bir grubu ve İran ise Şii bir ülke olarak iyi ilişkiler kuramamışlardır (Samii, 2001).

9/11 saldırıları sonrasında ABD bölgeye yerleşmiştir. İran Taliban'ın kuşatmasında ABD ile dolaylı olarak iş birliği yapmıştır. Ayrıca Tahran, Afganistan'da yeniden inşa sürecinde, kuzey İttifakı ve etnik olarak Hazaraları büyük oranda desteklemiştir. 2003'te ABD tarafından Irak işgali bölgedeki dengeleri değiştirdi ve İran güvenlik açısından ABD tarafından hem Afganistan sınırından hem de Irak sınırından kendisini tehdit altında görmüştür. Bu sebepten dolayı Taliban ile bir devlet dışı aktör olarak temasa geçmiştir. Taliban'ı ideolojik olarak düşman ve bölgedeki terörist bir örgüt olarak gören Tahran, Bölgedeki gelişmeler özellikle DEAŞ örgütünün Afganistan'da varlığının ilan edilmesinin yanı sıra ABD'nin Afganistan'da uzun bir süre kalmasından kaynaklanan değişen ortam Tahran'ı Taliban'a yönelik tutumunu değiştirmiştir. 2009'de İran sınır bölgesinde DEAŞ'ın yoğun bir şekilde nüfuzu artmasından dolayı Tahran'ın eski ideolojik düşmanı ve devlet dışı güçlü silahlı örgütü Taliban'la iş birliği arayışına girmesini sağlamıştır. Afganistan'da 2014 seçimlerinde ABD ile Stratejik Ortaklık anlaşmasının koşulsuz olarak imzalayacağını açıklayan Eşref Gani iktidara geldiğinde anlaşmayı imzalaması, DEAŞ'ın giderek güçlenmesi İran'ın Taliban'la belirleyici faktörlerinden olmuştur (Nada, 2021).

2014'ten sonra Tahran tarafından Sistan, Meşhet ve Bandar Abbas'taki medreselerinde Sünni gönüllüleri toplamasına izin vermiştir. 2016'da Molla Ömer'den sonraki liderin Veli Mohammed adındaki Pakistan pasaportu ve üzerindeki İran'ın vizesini taşıyan ve ölümü bu ilişkinin perde arkasındaki Tahran yönetimi Taliban'ı lojistik desteği ve eğitim merkezlerini her ne kadar İran Kabul etmezse de ifşa etmiştir. 8 Mayıs 2018 tarihinde Trump yönetimi nükleer anlaşmasından çekilmesi, İran'ı agresif bir şekilde Taliban'a büyük oranda lojistik desteği sınır kentlerde DEAŞ varlığının yok olması ve akabinde Taliban Nimroz, Herat kentlerin birçok bölgesi kontrolü altına

alınması uluslararası ve ulusal basınlara yansımıştır. 29 Şubat 2020’de Taliban ve ABD arasında Katar’ın Doha’da imzalanan anlaşmasıyla ABD Afganistan’dan çekilme kararı almıştır. 15 Ağustos 2001 tarihinde Kabili ele geçiren Taliban İran Cumhurbaşkanı İbrahim Raisi Amerika’nın yenilgisini alkışlayarak memnuniyet duyduklarını dile getirmiştir (Farzam, 2019, s. 6- 8).

Afganistan’da Taliban’ın Emirliği ile Tahran arasındaki ilişkileri tam bir iyimserlikten ziyade temkinli ve gerçekçi bir yaklaşıma dayanmaktadır. Tahran Pratikte Taliban’a verdiği sözleri yerine getirmek yerine uluslararası aktörlerin tutumunu merak ederek bekle ve gör politikasını izlemiştir. Ağustos 2021’den bu yana 12 kez sınır çatışmaları yaşanmıştır. Bu süreçte İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi Helمند Nehri’n su paylaşımı üzerinde yaptığı açıklamalar Taliban’ı iyice kızdırmıştır (Anadolu Ajansı, 2023).

2.3. İRAN’IN AFGANİSTAN’DA DIŞ AKTÖRLERLE REKABETÇİ YAKLAŞIMLARI

İran’ın Afganistan üzerindeki dış politikasında dış aktörlerle etimolojik ve stratejik çıkarları nedeniyle etki alanını genişletmek için diğer bölgesel ve küresel aktörlerle rekabet mücadelesini sürdürmektedir. Bu dış aktörler arasında Suudi Arabistan, Pakistan, Çin, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bulunmaktadır.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet Afganistan’ı ideolojik, siyasi, güvenlik, coğrafi ve kültürel açılardan etkilemektedir. İran, Afganistan’da Şiilik üzerinde desteklediği Hazaraları ve etnik olarak yakın ilişki içinde olduğu Tacik etniklerle tarihsel açıdan Kültürel ve coğrafi bağları doğrultusunda sağladığı topluluklarla etki alanını genişletmeyi çabalamıştır. Öte yandan ekonomik açıdan Arabistan dışa bağımlı olduğu için zayıf pozisyonu vardır. Ayrıca ekonomik olarak İran batılı ülkeler tarafından ambargolar ve yaklaşık 5 milyon aşkın Afgan göçmenle ev sahipliği yaptığı için ekonomik sorunlara maruz kaldığından Afganistan’ı da olumsuz etkilemiştir (Hâkimi, 2019, s. 33-77).

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet İran İslam Devrimi sonrasında başlamıştır. Bu rekabet sadece Afganistan’da değil bu ikili rekabet bölgesel anlamda şekillenmiştir ve Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkeleri kapsamaktadır. 2016 yılında Tahran’daki Suudi Arabistan Büyükelçiliğine yönelik düzenlene saldırının ardından İran’la ilişkileri koparmıştır. Ama iki ülke arasındaki rekabet İslam dünyası

dahil olmak üzere Orta Doğu ve benzeri birçok konuda uzun süredir devam etmektedir. Sonuçta iki ülkeyi rekabete sürükleyen birçok faktör olmuştur (Nagiyev, 2021, s. 100-118).

İran ve Pakistan arasındaki rekabet, bölgede stratejik çıkarları ve güç dengelerini şekillendirir. Ancak jeopolitik analizler İran ve Pakistan arasındaki rekabetin Orta Doğu'daki etki alanları genişletmek amacıyla olduğunu gösteriyor. Ayrıca nükleer silaha sahip olan her iki ülke birbirini dini ve etnik isyancıları desteklemekle suçluyorlar. Pakistan, Afganistan'da İran'a karşı stratejik derinlik sağlamak ve Hindistan'a baskı altında tutabilmesi için özellikle SSCB'nin Afganistan'dan çekildikten sonra aktif bir şekilde bölgede etnik ve dini gruplar üzerinde rol oynamıştır. Aynı zamanda İran'ın Şii milisleri bölgede Peştun kökenli aşırılıkçılar üzerinde baskı yapmıştır (Shelala ve Kasting, 2013, s. 3- 19).

İran Pakistan ve Hindistan arasındaki savaşta Pakistan'ı destekleyerek dini ve ideolojik ve yanı zamanda ekonomik olarak iş birliği yapmıştır. Ancak Taliban'ın 1996'de iktidara geldiğinde Afganistan konusunda İran kuzey ittifakı ve Pakistan ise Taliban ve El- Kaide terör örgütlerine her türlü desteği sağlamıştır ve Afganistan konusunda karşı karşıya gelmiştir. Sonuç olarak İran ve Pakistan tarihsel anlamda yeri gelince hem iş birliği yapmışlar hem de rekabeti içeren karmaşık bir şekilde mücadele etmişlerdir. İran, Afganistan'da 2001'den sonra çift politika izlemiştir yani hem Taliban'ı desteklemiştir hem de Afgan hükümetini. ABD bölgeyi terk ettikten sonra uzlaşmacı bir politika sergilemektedir. Bu durumda Pakistan stratejik çıkarları ve bölgesel güç dengeleri sağlaması için Taliban'ın içindeki yandaşları üzerinden etkisini genişletmeye çalışmaktadır (Karim, 2023, s. 21-27).

İran ve Rusya arasındaki ilişkiler ve rekabet soğuk Savaş döneminde Afganistan konusunda ve daha sonra 2011'de Suriye krizinde Rusya'yı kışkırtmıştır. İran Suriye konusunda sadece Rusya ile değil aynı zamanda ABD, İsrail ve Türkiye ile rekabet halindedir. Afganistan konusunda Rusya ile SSCB'nin dağılmasından sonra iş birliği yapmaktadır. Çünkü Rusya, jeopolitik bir süper güç olarak İran'ın ulusal güvenlik ve stratejik çıkarları doğrultusunda bölgede ve uluslararası ortamında İran'ı desteklemektedir. 2014'ten sonra Taliban'ın yükselişiyle İran ve Rusya Afganistan konusunda aynı politika çizgisini izlemektedir (Konukçu, 2017).

Enerji konusunda her iki ülke dünyada Gaz, Petrol gibi kaynaklara sahipler ve dünya piyasasında kendi çıkarları doğrultusunda rekabet ediyorlar. Nitekim Suriye’de her biri kendi alanını genişletmek ve bölgedeki etkinliklerini ve nüfuz alanını belirlemede ciddi bir şekilde rekabet içindeler. Ama İran’ın Rusya ile ittifakı İran için bir avantajdır. Çünkü ABD ve Batılı ülkeler İran’ı uluslararası düzeyde izole etmeye çalıştığı bir dönemde Rusya büyük destekçisi oluyor. Sonuçta İran-Rusya arasındaki ilişki ve rekabet bazen zorunlu ortaklık ya da şüpheli dostluklar veya çıkar çatışması formatı şeklinde olmuştur (Askeroğlu, 2022, s. 588-590).

İran fiziksel ve sembolik açıdan Orta Asya’nın en güçlü ülkelerden biri ABD arasındaki rekabeti son dönemde artmış durumda. Ama Tarihsel olarak bakıldığında İran ve ABD arasındaki ilişkiler adeta iki düşman olarak ilerlemiştir. Bu ilişkiler soğuk savaş dönemi ve Petrol ihracatının başlamasında önem kazanmıştır. ABD ile İran Şah’ı Muhammed Rıza Pehlavi döneminde müttefik iken 1979’daki İran İslam devrimi sonrası düşman olmuştur. Nitekim 4 Kasım 1979 tarihinde Şah Rıza Mısır’dan tedavi amacıyla Amerika’ya gidince bunun üzerine Amerikan elçiliğine casusluk yuvası olarak baskın düzenlemişler ve 52 ABD’nin diplomatını rehine alarak Rıza Şah Mevlevi’yi İran’a iadesini istemişlerdir (Euronews, 2021). ABD ise İran’ın Amerika’daki 8 milyar dolarlık varlığını dondurmıştır. Aradan altı ay geçtikten sonra ABD 25 Nisan 1980 tarihinde kurtarma operasyonu başarısız olarak gerçekleştirir ve ayrıca 8 Askeri daha kaybetmiştir. Bu tarihten itibaren İran art arda sorun yaşamaya başlar ve İran üzerinde özellikle Batı dünyası ABD’nin isteği üzerine ekonomik boykot uygulanır. Japonya, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerde katılmıştır. Ancak 20 Ocak 1981 tarihinde iki taraf anlaşmaya varınca rehinelere serbest bırakılır. Akabinde Irak-İran savaşı yaşanmıştır ve Irak’ı İsrail ve ABD desteklemiştir (Konukçu, 2017).

1990’lı yıllarda Çin tarafından başlayan nükleer santrali 2002 yıllarında İran Rusya ile devam etmiştir. Akabinde Amerika Irak’ı işgal eder ve İran’a hem Afganistan hem de Irak sınırında en büyük bir tehdit olur. 2010 yılında ABD ve İsrail İran’ın bilim adamlarını öldürür. 2013’te İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ılımlı politika izlemeye başlar ve ABD önderliğindeki Altı güç ile nükleer konusunda müzakereler başlatır. İran, ambargoları kaldırmasının şartıyla nükleer faaliyetlerini durdurmaya başlayacağını açıklamıştı. Ancak Donald Trump ABD Cumhurbaşkanı, Obama zamanında İran ile başlayan müzakereleri Amerika için utanç verici bir miras ve büyük bir hata olarak müzakereleri durdurur. Trump, İran’ı bir numaralı terörist devleti tanımlar ayrıca

yaptırımları yeniden uygulayacağını açıklar. 3 Ocak 2020’de İran’ın Devrim Muhafızları ordusu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ABD tarafından düzenlenen suikast sonucunda Irak, Bağdat havaalanında yanındaki beş kişiyle birlikte öldürülmüştür. Günümüzde de iki taraf karşılıklı tehditleri ve askeri manevralıyla tansiyonu bölgede yükseltiyor. Ancak tarihsel bakımından iki ülke arasındaki uzun zamandır ideolojik ve siyasi anlamda düşmanlık duyguları devam etmektedir (Kayalp, 2022, s. 49- 61).

2016 yılında Çin devlet başkanı Xi Jinping İran ile yaptığı Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması 400 milyar dolarlık bir anlaşmadır. Anlaşmanın süresi 25 yıllık olduğunu belirterek Çin ile İran hükümetinin Petrol, Gaz ve ulaştırma alanlarını kapsar. Ayrıca Haziran 2020’de İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani tarafından onaylamasıyla beraber kamuoyu da öğrenmiş oldu. Anlaşmaya göre Çin’in İran adaları üzerindeki yetkisi ve beş bin kişilik özel güvenlik görevlisinin bu adalara yerleşmesi kamuoyunu ve muhalif grupların büyük tepkisini çekti. Bu anlaşma aslında İran’ın en büyük stratejik ve kalkınma projesidir (Adebelli, 2017, s. 168).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AFGANİSTAN'I BASKI ALTINADA TUTAN MESELESİ & İRAN İLE ORTAK
SU HAVZASI

Dünyada vatanını kaybetmenin acısından daha fazla acı yoktur. Göç meselesi insanlık tarihinde var olan ve kabul edilmiş olan bir olgudur. İnsanlar çeşitli sebeplerden örneğin doğal afetler, savaş, ekonomik, siyasi, aile birleşimi veya günümüzde çok yaygın olan eğitim ya da iş fırsatları vb. nedenlerle göç ederler. Ancak Afganistan'da göç meselesi yıllardır var olmuş bitmek bilmeyen bir süreç haline gelmiştir. Afgan halkı en çok 1970'lerin sonundan itibaren siyasi istikrarsızlık, ekonomik sorunlar ve sıcak çatışmalar nedeniyle ülke dışına göç etmeye başlamışlardır (Dashti, 2022).

3.1. GÖÇÜ DEĞİŞMEYEN KAYNAK ÜLKESİ; AFGANİSTAN

Afganistan, tarih boyunca çeşitli sebeplerden dolayı göç veren bir ülke konumunda olmuştur. Özellikle son yıllarda Afganistan'da yaşanan siyasi ve güvensizlik sorunları, uzun süredir hakim olan istikrarsızlık yoksul ve çaresizlikten göç edenlerin sayısını arttırmıştır. Bu göçmenler öncelikle komşu ülkelere göç ediyorlar. Ancak son zamanlarda Türkiye, Avrupa ülkeleri ve ABD gibi ülkelere de gitmektedirler. Geçtiğimiz son 10 yılda Göçmenlerin varlığı birçok ülke için ekonomik sorunlar ya da fırsatlara neden olmuştur. Günümüzde de hala göç devam ederken bazı ülkeler göçmenlerin entegrasyonu ve göçmenlerin hakları konusunda politikalar geliştirmektedir (Baytar, 2022, s. 1106).

Afganistan, dünyadaki her 10 göçmenin birden fazlasının kaynağıdır. 2012'den bu yana 2,5 milyondan fazla insan Afganistan'dan yurtdışına göç etmiştir. Göç literatürü, sosyal-ekonomik gibi birçok farklı faktörlerini tanımlar. Ama Afganistan'da iki tane belirgin uyarı vardır. Birincisi Ailenin veya göçmen kişinin ekonomisi. İkincisi ülkede istikrarsızlık ve güvensizlikten dolayıdır. Son zamanlarda Afganistan'ın yedi ilinden konu ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. Bu şehirler (Kabil, Herat, Ghor, Nimroz, Faryab, Balkh ve Kandahar). Araştırmadaki katılımcıların yüzde 65'inin iş ve geçim kaynaklarının önemli bir faktör olarak görüldüğünü bulmuştur. Ayrıca ülkede genellikle güvenlik durumu, ekonomik ve refah eksikliği de sıklıkla ifade edilmektedir. Göçmenlerin en popüler gittikleri ülkeler ise İran, Pakistan, Türkiye ve Avrupa birliğidir. Afganistan'dan 2012-2020 arasında 3 milyondan kişiden fazla bu ülkelere göç etmiştir. Bu araştırmaya göre; Avrupa ülkelerine 279664 kişi (%13), 1 milyon 779 bin 5 kişi İran'a (%63) ve 57 bin 890 kişi (%22) Pakistan'a, en düşük oranı Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri %2 civarında göç ettiğini kaydedilmiştir. Taliban'ın yeniden ülkeyi ele geçirince düzensiz olarak yine de göç dalgasına yol açmıştır. Ayrıca Taliban yönetiminin 2. yılında

yarım milyon Afgan mülteciyi komşu ülkelerden zorla Afganistan'a geri döndürmüştür. 2021 verilerine göre sadece Türkiye'den 19.000 kişiyi Afganistan'a zorla geri gönderilmiştir. 2020- 2021 yılında İran'daki sağlık sistemi ile ilgili sorunlardan dolayı yaklaşık 200.000 Afgan göçmen işsizlikten geri Afganistan'a dönmüştür Ayrıca her ay İran'dan Afganistan'a binlerce yasadışı göçmen İran güvenlik güçleri tarafından tekrar gönderilmektedir (Latifi, 2023).

3.1.1. Göç Tarihi ve Türleri

Göç, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar çeşitli şekillerde daima insanların kucaklaşması ve yoldaşlığı olmuş bir olgu olarak devam etmiştir. Tarih boyunca zorlu göçlerin asıl nedenleri ise doğal afetler, sürekli kuraklık, kıtlık, su kaynağı erişimi, savaş ve geçim sorunlardan dolayı insanlar göç etmişlerdir. Göç diplomasisinin ilk örnekleri 16. yüzyılda yaşanmıştır ve 19. yüzyılda kavramsallaştırılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın ekonomik açıdan yükselişi, sömürgeleştirme rekabeti ve ulus devletlerin ortaya çıkışı, akabinde sanayi devrimiyle beraber göç dalgaları ve gönüllü olarak iyi yaşam koşulları için insanların göç etmesi aramıştır (Özdal, 2022, s. 21-26).

İnsanlık tarihinde 1951 Cenevre sözleşmesinde resmi ve meşru olarak insan hakkı kabul edilmiştir. Ancak 20. yüzyılda göç faktörleri değişmiş ve gönüllü göçler gibi diğer faktörler içeren göçler oluşmuştur. Örneğin güvenli ve ekonomik açıdan daha iyi yaşam koşullarının elde edebilmesi ve rahatça yaşaya bilmesi için gönüllü göçler yaşanmıştır. Uluslararası hukukta da insan haklarının önemli bir parçası olarak tescil edilmiştir. Genel anlamda göç üç türdür. Birincisi ülke içinde göç, sınır içi göç, bir ülkenin iç bölgeleri arasındaki hareketliliklerdir. Bu tür göçler günlük, mevsimsel göç olabilir ancak sınır içinde savaş ve güvensizlikten ya da ekonomik ve doğal afetlerden de olabilir. İkincisi ülke dışı ya da yurt dışı göçler. Bu tür göç ülkeler arasında gerçekleştirilir ve çeşitli faktörlere bağlıdır. Üçüncüsü ise zaman açısından. Uzun vadeli. Orta ve kısa vadeli şeklinde gerçekleştirir (Ekici, 2015, s. 9-20).

3.1.2. Afgan Göçmenlerin Durumu (1979-2023)

Afganistan, son 50 yılda istikrarsızlık, savaş ve güvensizlik, doğal afetler, yoksulluk gibi sebeplerden göçmen üreten bir ülke olmuştur. Ülkeden SSCB'nin işgaliyle başlayan iç kargaşa ilk kitlesel göç dalgası başlatmıştır. Ancak 1989'da SSCB'nin çekilmesiyle Afgan göçmenler birçoğu geri Afganistan'a dönmüştür. 1990- 96'lı yıllarda

ülkede mücahidin hükümetinde etnik ve parti savaşı yaşadığından dolayı yine insanlar tıpkı 1979'dan sonra İran ve Pakistan'a gittiği gibi ülkeyi terk etmiştir. 2001 yılına kadar İran ve Pakistan'da 6 milyondan fazla Afgan göçmeni yaşamaktaydı. Ülkede aslında bakılacak olursa SSCB'nin işgal öncesi komünist ideolojik baskıları, köktendinci ve aşırı bir şekilde inanç ve kültürüne bağlı olan Afganistan halkı üzerinde askeri işgal başlaması adeta ateşi harlamış ve insanlık tarihinde görülmemiş sonuçlara neden olmuştur (Şimşek, 2021).

Afgan göçmenleri geçtiğimiz yıllarda ülkelerinde barış ve adaletin tesisi için umut bulmak adına küçük bir fırsat bulduklarında geri ülkelerine dönmesi için kullanmışlar ve asla gizlememişler örneğin 1992 yıllarında komünist rejimi çöktükten sonra yaklaşık 2 milyon Afgan Pakistan ve İran'dan döndükleri aşıkardır. Ayrıca 9/11'den sonra yaklaşık 5 milyon Afgan temelli olarak Afganistan'a dönmüştür. 1980'li yıllarında Afgan göçmenlerin çoğu Pakistan ve İran'da yaşamaktaydı. Durumları ise yaşam koşulları ve toplum içerisindeki halkı ile ilişkileri açıdan bakıldığında her iki ülkede farklıydı. Pakistan'daki Afgan göçmenler çoğu kamplarda yaşıyordu, çok az yüzdeliği ya da zenginleri Pakistan vatandaşlarının içinde ve mahallelerinde yaşamaktaydı. Bununla birlikte Pakistan ABD'den ve özellikle Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerden Afganlar için aldıkları yardımları ve kuruluşları kampları olduğu bölgede kurulması idi. Ayrıca askeri ve dini eğitim merkezleri de kampların bölgesinde kurulmuştu. İran'daki göçmenlerin durumu farklıydı. Halk arasında özgürce Afgan göçmenleri yaşamaktaydı ve istediği bölgeye gidebilir ve işi yapabilir. Çünkü İran'a çoğunluk ana dili olan Farsça göç etmiş ya da Şii oldukları için halkın arasındaki ideolojik ve kültür gibi ortak bağdaşlardan dolayı entegre olmaları zor olmamıştır. Bir de unutmayalım ki ilk baştan İran- Irak savaşındaydı ve birçok Afgan bu savaşa katılmıştı. Savaşın sona ermesiyle yukarıda dediğimiz gibi halkın arasındaki bağlarından dolayı hiçbir sorun yaşamamışlardır. Uzun zamandır İran'daki Afganlar genellikle günlük işleri yapar ya da bir İranlı vatandaşı ile ortak bir iş kurulmuş veya kendine özel şirket kurarak yaşamaktadır. Böylelikle bu zor süreci Afganlar bu şekilde geçirmiştir (8 Subh, 2016).

Afganistan'da uzun yıllardır devam eden şiddet, kargaşalar, Doğal afetler, işgal ve yoksulluk, ülkeyi dünyanın en istikrarsız ve riskli hale getirmiştir. Öyle ki Afganistan tarihinde göç kendi kendine istikrar kazanmıştır. Nüfusu bilinmeyen ama tahmini olarak 39 milyon civarında nüfusa sahip olan Afganistan. Yaklaşık yüzde 90'a yakın Afgan mülteciler hâlâ komşu ülkelerde ve dünyanın dört bir yanda bulunuyor. Birleşmiş

Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 2020 yılı istatistiklerine göre Pakistan'daki Afgan mültecilerin sayısı 1 milyon 424 bin. İran'daki Afgan göçmenlerin sayısı iki milyon fazla olduğunu bilinmekteydi. Her iki ülkede de çok sayıda kayıtsız Afgan göçmenin bulunduğu biliniyor. Pakistan ve İran, ilk göç dalgasında Afgan mültecilerin ülkelerinde uzun süre kalmasını siyasi, insani, dini ve kültürel nedenlerden dolayı memnuniyetle karşıladı. Ancak daha sonraki göç dalgaları aynı karşılamayla benimsenmedi. ABD, Pakistan'a Afgan göçmen akınından dolayı önemli askeri, ekonomik ve diplomatik yardım etmiştir. Öte yandan İran, çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapmasına rağmen siyasi çatışmalar nedeniyle çok az dış yardım alınmıştır. Pakistan ve İran hükümetleri, kendi topraklarındaki koşullara rağmen, ülkelerinde yaşayan Afganların sayısını giderek azaltmanın yollarını arıyordu. Son günlerde İran, Afganlar için yaşam pahalılığını artırdı ve İranlı işverenler Afgan işçilerin işe alınmasını yasaklayan politikalar uygularken, Pakistan sınır bölgelerindeki binlerce Afgan mülteci kampını kapatmıştır. Uluslararası kuruluşların Afganların desteğiyle gönüllü geri dönüş programları hazırlaması sonucunda, Pakistan ve İran'dan çok sayıda Afgan ülkelere dönmüştür. Böylelikle bu iki ülkede bir zamanlar 6 milyonu aşan Afgan göçmenlerin sayısı bugün yaklaşık 2,5 milyon kişiye gerilemiştir (Azhan, 2021).

2023 Ekim ayında Pakistan 1,5 milyon Afgan vatandaşı ülkeyi terk etmesini istemiştir. Ayrıca Pakistan'da yasadışı göçmenlere kasım ayının sonuna kadar süre verilmiştir. Taliban iktidarının altındaki Afganistan ekonomik ve sosyal açıdan çok zor koşullara maruz kalmıştır. Öte yandan Pakistan'dan göçmenlerin geri dönüşü ve sınır dışı edilmesi Afganistan'daki krize katkıda bulunmuştur. Taliban'ın göç komisyonu başkanı Abdul Salam Hanefi; Komşu ülkelere zorla sınır dışı edilmesinden bu yana 8.000'den fazla göçmenin ülkeye iade edildiğini ve Son zamanlarda Pakistan hükümeti İslami, insani ve uluslararası standartlara rağmen Afgan göçmenleri aykırı bir şekilde zorla mülklerine el koyduğunu ve yağmaladığını açıklamıştır (Fars, 2023).

3.1.3. İran'ın Göç Politikası

İran, son kırk yıldır, mülteci ve göçmen nüfusuna maruz kalan ülkelere biridir. Bu mültecilerin çoğunluğunu Afganistan vatandaşları kapsıyor. Afganların İran'a göç etmesi 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanıyor. Ancak toplu halde İran'a gelişi 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle başladı. İran'a 1080'li yıllarda Afgan göçmenlere karşı açık kapı politikası izlemiştir. İran halkı savaştan kaçan insanları kedi akrabaları ve

Müslüman kardeş olarak karşılamıştır. Devlet de süresiz kalmalarına izin verilmiştir. Devlet, sağlık hizmetleri, eğitim, gıda, yakıt karnesi ile istihdam ve yatırım fırsatları gibi hakları tanımıştı. İran-Irak ile yıkıcı bir savaştayken açık kapı göç politikası izlemiştir. İran'ın dini lideri Ruhullah Humeyni konuşmalarında Afganlara yardım etmenin dini bir görev olduğunu defalarca vurgulamıştır (Hatami, 2020, s. 4-9).

Ancak Humeyni'nin vefatı (1989), İran-Irak savaşının sonuçlanması (1988) ve pragmatik Haşemi Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olarak devletin göç politikasında kademeli değişiklikleri beraberinde getirdi. Bu dönemde İran'ın hayatta kalmasının, savaşın harap ettiği ülkenin yeniden inşasına bağlı olduğu görülmüştür. 1992'de Afgan hükümeti ve UNHCR ile üçlü bir geri dönüş anlaşma imzalayarak yaklaşık 600.000 göçmen gönderildi. Böylelikle Rafsancani hükümeti mülteci sayısını azaltmayı başardı ve yeni gelenler için kayd olma şerit konuldu. Sosyal hizmetlerin çoğundan vazgeçilmesi, izin verilen çalışma kategorilerine kısıtlamalar getirilmesi ve ülkelerine geri gönderilme politikası izlenmesi Rafsancani döneminde uygulanmıştır. 1990'larda Taliban Şiilere şiddet uyguladığından dolayı yeni mülteci akımına yol açıldı. 2001'de Muhammed Hatemi hükümeti bir kez daha ülkeye dönme politikasını uygulamıştır. Ayrıca İran hükümetinin İran'ın ulusal güvenliğine ciddi bir tehdit olarak yorumladığı bir faaliyet olan Afganistan'dan gelen uyuşturucu kaçakçılığının hızla artmasından kaynaklanıyordu. Dünyanın en büyük afyon üreticisi olan Afganistan'ın, dünya afyon üretimindeki payı 1990'da %42'den 2005'te %87'ye çıkmıştır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin derlediği verilere göre, Afganistan'daki afyon üretiminin %61'i yurtdışına gönderilmiştir. İran için Pakistan ve Orta Asya sırasıyla %20 ve %19 paya sahiplik ediyordu (Siavoshi, 2022, s. 2- 14).

2013 yılında Hasan Ruhani'nin hükümetinde, daha önce sınır dışı edilmesi hedeflenen 450.000 Afgan'a altı aylık vizeyle ciddi kısıtlamalar getirmiştir. Ayrıca 2016 yılı başında Suriye'deki Afgan savaşçıların ailelerine İran vatandaşlığı verilmiştir. Kısa bir süre sonra hükümet, göçmenlere sağlık sigortası ve sosyal güvenlik konusunda yardımcı olmak için yeni bir Sosyal Güvenlik ofisi açmıştır ve ülkelerini ziyaret etmek isteyen Afgan vatandaşları için daha dostane bir geri dönüş politikası uygulamaya koydu. Ancak 2019 da amacına ulaşmıştır. 2019'dan sonra İran'da Afganlar, Türkiye'de Suriyeli göçmenler yüksek sayılara ulaşmıştır. Bu göç dalgası her iki ülkede etnik ve dini sorunlar ile terör ve aşırı milliyetçilik düşmanlığı gibi sorunları yaratmıştır (Alagöz ve Demirkıran, 2020, 208- 228).

3.2. AFGANİSTAN'IN İRAN İLE ORTAK SU HAVZASI

Su kaynakları her ülke için hayati önem taşımaktadır. Özellikle tatlı su kaynakları her geçen gün daha önemli bir konu haline gelmektedir. Afganistan denize kıyısı olmayan dağlık coğrafyaya sahip olduğundan dolayı akan nehirler ve benzeri olmayan doğal kaynaklara sahiptir. Ancak uluslararası ve bölgesel güçlerin müdahaleci yaklaşımı ülkede istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar yaratmıştır, bu sebepten dolayı hiçbir zaman yer altı ve yae üstü kaynakları kullanma feraseti bulunmamıştır. Nitekim su paylaşımı konusunda zaman zaman komşularıyla sorun yaşamaktadır (Nabil, 2023).

3.2.1. Helmand Havzası

Afganistan dört büyük su nehri havzası vardır. Onlar sırasıyla Amu Havzası, Helmand Havzası, Murgab ve da Harirud Havzası ve son olarak Kabil Havzası. Helmand veya Hirmend Afganistan'daki bu havzanın alanı 262341 kilometrelik yüz ölçümüyle ülkenin en büyük havzalarından bir tanesidir. Farah Rood, Adreskan, Khaspas, Khashrood, Gazni ve Arghandab nehirleri kapsıyor. Afganistan'ın yüz ölçümünün %40'ine tekabül etmektedir (King ve Sturtewagen, 2010, s. 9-10). Helmand nehrin toplam yıllık kapasitesi 8,4 milyar metreküp olup ve bu da Afganistan'ın toplam su kapasitesinin 16,4 milyar metreküpüne denk geliyor. Şu anda 6,2 milyar metreküpü Afganistan ve 2.2 kalanı İran kullanmaktadır. 2017'de 5628 milyon metreküpten 2018'de 2861 milyon metreküpe düşmüştür ve bunu Helmand nehrin farklı su istasyonlarında görebiliriz. Eğer durum bu şekilde giderse 2030 yılında suyu 7.1 milyar metreküpe düşecektir (Saeedi, 2022, s. 51-55).

Hirmend havzası 2271 farklı su kaynağı içerir. Herat vilayetinin kara Dağları'ndan Gardız vilayetinin doğu dağlarına ve pervan Dağları'ndan Kabil'in kuzeybatısından İran ile Afganistan arasındaki Sistan bölgesine kadar yeni Afganistan'ın batısında ve İran'ın doğusunda yer almaktadır (Nagheeby, 2023).

3.2.2. Kemal Han Barajı

Kemal Han barajı Nimroz vilayetin merkezine 95 km, Çaharburjek ilçesine 18 km uzaklıkta inşa edilmiştir. Yüzyıllar sonra hayat geçirilen Kemal Han barajı, Afganistan'ın en önemli projelerden biridir. Bu baraj aslında 8. yüzyılda Emir Timur Gurkani tarafından yıkılan ve eski Sistan'ın görkemli medeniyetinin çöküşüne işaret eden Reostamın Büyük Sistan'ın bir uzantısıdır. Kuşkusuz, Kemal Han Barajı, Nimroz

vilayetinde binlerce hektar kurak arazinin işlenmesine yetecek kadar su sağlanacaktır. Bu baraj saatte 9 megavat elektrik üretme kapasitesine sahiptir. Nimroz vilayetinin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda çevresel etkiler ve gençlere çeşitli iş olanakları yaratılmaktadır. Nimroz halkının çoğu geçimini tarıma dayalı devam ettirmektedir. Kemal Han Barajı bu bölgedeki tarım sektörüne büyük destek sağlamaktadır. Öte yandan, doğru planlama ve baraj potansiyelinin kullanılmasıyla birçok işi yaratmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Kemal Han Barajı, Nimroz vilayetinin gelişmesinde ve ekonomik refahında en önemli rolü oynayacaktır. Kemal Han Barajı'nın Nimroz İlinin kalkınmasındaki rolü fırsatları, kapasiteleri ve potansiyelleri belirlemeye yönelik büyük bir adımdır (Niyazi, 2021).

Tarihsel açıdan bakıldığında Nimroz vilayeti veya eski Sistan, geçmişte Asya'nın deposu olarak biliniyordu; Çünkü Asya'nın ihtiyaç duyduğu buğdayın büyük bir kısmı bu bölgede yetiştiriliyordu. Sistan'ın temel bağlarının kopmasıyla beraber Asya'nın deposu unvanını kaybetmiştir. Eskiden çevre ülkelerin insanları Nimroz Vilayetinin Chaharbarjak ilçesine gelerek ve ihtiyaç duydukları buğdayı alabilmek için onlarca kilometre yol kat ediyordu (Mubarız, 2021).

3.2.3. İran ve Afganistan Arasındaki Su Sorunu

Lowy Enstitüsü'nün bir raporuna göre Afganistan, kâğıt üzerinde kendi kendine yeten bir su ülkesidir ve yıllık tahmini 80 milyar metreküp tatlı suya sahiptir. Ancak Amu, Helmand, Harirud-Murghab ve Kabil gibi büyük nehir havzalarından gelen suyun çoğu İran, Pakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi komşu ülkelere akıyor. İran'a akan Helmand Nehri, Afganistan'da “su can damarı” olarak kabul ediliyor ve havzası ülke yüzölçümünün yaklaşık %40'ını kapsıyor. Afgan hükümeti, Helmand Nehri de dahil olmak üzere bazı büyük nehirleri üzerinde yeni barajların inşasına yatırım yapmaya başladı.

Ancak Helmand Nehri üzerindeki Kemal Han barajının inşası, Afganistan ile İran arasında su hakları konusunda büyüyen anlaşmazlığın merkezinde yer alıyor. İran hükümeti Helmand'daki baraj inşaatının özellikle Afganistan sınırındaki su sıkıntısı çeken güneydoğu bölgesinde çevreye zarar vereceğini savunuyor. Öte yandan Afganistan tarafı, İran'la 1973'te imzalanan su anlaşmasını dikkate alarak baraj inşaatının su güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldığını savunuyor. Bu anlaşmanın imzalanmasından bu yana, Afganistan onlarca yıldır süren çatışmaların ve istikrarsızlığı içindeydi ve anlaşmanın

başarılı bir şekilde uygulanmasını denetleyemediğini savunmaktadır. Üstelik iki ülke arasındaki iletişim, özellikle son yıllarda anlaşmaya rağmen su hakları konusunda oldukça kutuplaşmış durumda. Ancak iki ülke su konusunda gerekli iş birliğine yönelik açık ve aktif iletişim için bir mekanizma kurmadan sorunu çözemezler (Sadat ve Sayed, 2020).

Su alanında uzmanlardan ve Afganistan Su ve Enerji Bakanlığı danışmanı Farooq Azami 'ye göre Afganistan'da yaklaşık 80 milyar metreküp kullanılabilir su bulunuyor ve bunun yaklaşık yarısı komşu ülkelere akıyor. Afganistan'ın su kaynaklarından doğu bölgelerinin yüzde doksanını İran kullanıyor. İran'da su sorununun en önemli nedenlerinden biri de Afganistan'da yaşanan kuraklıktır. Afgan halkı da bu sıkıntıya karşı karşıya olduğu aşikârdır. Ayrıca İran, 1973 anlaşması kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmemiştir. Geçtiğimiz yılda Afganistan'daki Taliban yönetimi, İran'a her iki ülkenin taahhütlerini yerine getirmesinin zamanı geldiğini açıklamışlar. 1973 tarihli anlaşma metninde Afganistan, İran'ın Çabahar limanının serbest kullanımını, bu limandan Nimroz vilayetine kadar demiryolu hattının inşasını, Helmand otoyolunun iki yönlü inşasını ve demiryolu hattının teminini taahhüt etmiştir. Anlaşmada Afganistan su karşılığında İran'dan benzin alınması da öngörülmüştür. Ancak şu ana kadar İran bu konuda yükümlülüklerini yerine getirmemiştir (Diba, 2012)

10 Mayıs 2022 tarihinde Hossein Amir Abdollahian bu İran'ın parlamentosunun halka açık salonunda diplomatik sistemin sınır suları meselesine yönelik çabalarına ilişkin; Afganistan'ın geçici yönetim organı İran'dan vazgeçmezse, tüm hukuki yolları kullanacağız ve uluslararası kanalları da deneyeceğiz. İran Dışişleri Bakanı'nın bu açıklamaları iki ülke arasındaki su anlaşmazlığını bir kez daha alevlendirmiştir, Amir Abdullahian'ın tehdit edici sözleri Afganistan halkında sert tepkiyle karşılanmıştır. Afganistan, İran'ın Hirmand üzerindeki iddiasına ilişkin anlaşmazlık 19. yüzyılın ortalarında başlamıştı ve 1973 yılında iki ülke arasında bir sözleşme imzalanarak çözüldü. Bu sözleşmeye göre Afganistan'ın Hirmand Nehri'nden İran'a giren suyun saniyede 26 metreküp olması belirleniyordu. Ancak her iki ülkenin siyasi gelişmeleri bu anlaşmanın uygulanmasını zorlaştırdı. Bu anlaşmada İran'ın kuraklık dönemlerindeki talebinin saniyede 26 metreküpten az olabileceği vurgulanmıştır. Ancak Afganistan'da yaşanan kuraklık nedeniyle İran'a giren su miktarının azalması İranlı yetkilileri kızdırmıştır. Afganistan ise ülkenin tatlı su kapasitesinin artırılmasına yönelik baraj inşaatı projelerine ve sulama sistemlerine ağırlık verdiğinde ise bu projeler, özellikle İran sınırına yakın

bölgelerde sürekli saldırılara maruz kalıyordu. Bu nedenle şu ana kadar Afganistan doğal su kaynaklarından faydalanamamıştır (Presstv, 2023).

3.2.4. Afganistan ile İran Arasında Su Üzerinde Antlaşması

Afganistan ve İran arasında su paylaşımı konusunda müzakereler doğrudan ilk resmi toplantısı 26 Ocak 1939 tarihinde Afganistan hükümeti tarafından Dışişleri Bakanı Ali Muhammed Han ve İran tarafından Kabil'deki İran elçisi Bakir Kazemi arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ilk maddesi, en önemli konusudur. Her yıl su miktarının Helمند nehrinden Kemal Han Barajı'na ulaşan su miktarına göre İran ve Afganistan arasında ortakça paylaşılın. İkinci maddesinde Afganistan tarafından suyu Kemal Han barajı ve Helمند nehrinin arasındaki var olan nehir dışında başka nehir inşa etmemesi gibi su miktarının da kullanmamasını zorlu kılıyor. Anlaşma imzasıyla eş zamanlı olarak İran ısrarı üzerinde anlaşmanın birinci, ikinci ve sekizinci maddelerinin uygulamasını vurgulayan bir bildiri da yayınlandı ve her iki taraftan imzalar atıldı. Bu anlaşma İran parlamentosu tarafından onaylandı ama Afganistan Kabinesinden onayı almasına rağmen Parlamento tarafından onaylanmadı. Bunun üzerine her iki taraftan tarafsız bir komisyon kuruldu. 1948 yılında ABD iki ülke arasında arabuluculuk yapmak için bir öneride bulundu ve her iki ülkenin heyetleri bu öneriyi incelediler. Tarafsız devletin heyetlerinden Dominguez Güney Amerika'dan bir profesörü, Robert Lowry mühendisi ve ABD hükümetin danışmanı ve Kanada'dan Christopher Webb Sulama mühendisi teşkil ediyordu. Komisyon 1950'de çalışmaya başladı ve 28 Şubat 1951 tarihinde Washington'dan bir raporla yayınladı (Nagheeby ve Warner, 2022, s. 559- 568).

Afganistan tarafından öncelikle hukuki açıdan inceleyip ve daha sonra bu raporu kabul ederek Kabil'deki İran elçisini bildirmiştir. İran hükümeti bu bildiriye iki sene sonra şu şekilde cevap vermiştir; Tarafsız komisyonu çok kısa bir zaman içinde bu raporu hazırlamıştır ve ayrıca birçok konuyu gözden kaçırıldığı için kabul edilemez. Bundan sonra 1956- 1965 yıllar arasında defalarca heyetler müzakereye oturup sonuçsuz kalmışlardır. Afganistan'ın son Başbakanı Muhammed Musa Shafiq önderliğindeki müzakereler başladı ve iki konuyu açıkça karşı tarafa bildirerek ittifak etmiştir. Birincisi Coğrafi ve doğal gerçekleri dikkate alınmalı ve tarafsız komisyonun raporunu incelemesi. İkincisi Afganistan'ın iyi niyeti ve her iki tarafın menfaati için bu anlaşmayı imzalamasıydı. Musa Shafiq dönemin dış işleri ve Başbakanı olarak bu tarihi anlaşmayı 12 Şubat 1973 tarihinde İran Başbakanı Amir Abbas Huwaida ile Hirmend anlaşmasını

Kabil’de imzalamıştır. 30 Mayıs 1973 tarihinde Afganistan parlamentosunda da kabul edilmiştir. 2004’te Hamid Karzai dönemi İran ile Afganistan arasında yeni bir tartışma başlamıştı ve son olarak 2019’da Eşref Gani döneminde yeni konu ile ilgili müzakereler devam ederken Afganistan’da yönetim değişti ve Taliban’ın iki dönemi başladı. Sonuçta Taliban Afgan ve her ne kadar ülke için etnik grupları ve Afgan halkı aşırı derecede sert davransa da böyle konuları ciddi bir şekilde özellikle İran ideolojik bakımında terstir oldukları için savaşa kadar durmuştur (Akbari ve Mashhadi ve kazemi, 2020).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AFGANİSTAN'DA DEVLET DIŞI AKTÖRLER Şİİ MİLİSLER VE İRAN

21'inci yüzyılda uluslararası arenadaki aktörlerin, sadece devlet aktörleri değil, devlet dışı aktörlerde önemli rol oynamaktadır. Ülkeler siyasi etki alanlarının artırılması için devletlerden bağımsız doğrudan ya da dolaylı bir şekilde suç ve şiddet içeren siyasi gruplar, etkili bireyler ve sivil kuruluşlar gibi devlet dışı aktörler aracılığıyla amaçlarını elde ederler. İran bölgede uzun zamandır devlet dışı aktörlere örtülü destek sağlamak suretiyle hem var olan aktörleri hem de yeni kurulmuş yapıları angaje etmeyi hedeflemektedir. İran etki alanını genişletmek ve bölgesel olarak stratejik hedeflerine varmak için İran İslam devrimi sonrasında Devrim Muhafızları'nın bir kolu olan Kudüs Gücü, vekil ağının inşası ve sürdürülebilmesinde ana rolü oynamaktadır. İran'ın ünlü komutanı Kasım Süleymani önderliğindeki Kudüs Gücü, istihbarat toplama, gerilla savaşı ve çeşitli örtülü operasyonlardaki vekil aktörlere mali destek, askeri eğitim ve rehberlik etmiştir (Darwich, 2021).

İran, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi sırasında istikrarsızlık, güvensizlikten ve savaştan dolayı İran'a göç eden binlerce Afgan mültecilerden özellikle Şiilerden Altı milis gücü oluşturmuştur. Aynı zamanda sosyokültürel ve etnik gibi bağları kullanarak Tacik grupları ve etkili bürokratları Sovyetlere karşı askeri, mali ve eğitim desteği sağlamıştır. Akabinde Afganistan'daki iç savaşı sırasında siyasi partileri, mücahit grupları, savaş ağaları milis güçleri her türlü destekden kaçınmamıştır. 2001'den sonra ideolojik açıdan her ne kadar bazı terör örgütlere karşı olsada stratejik hedeflerini elde etmesi için hem Afganistan devleti hem de diğer etkili olan devlet dışı aktörlere perde arkasında desteklemiştir. Örneğin Taliban'ı, ABD ve DAESH'e karşı desteklemesidir (Arsava, 2019).

4.1. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

İran'ın Afganistan'daki sivil toplum kuruluşları siyasi amaçla çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulunmaktadır. Tahran özellikle 1989'dan sonraki dönemde hem ulusal bilincin oluşmasında hem de bölgesel olarak diğer devletlerin halklarını etkilemek amacıyla bölgede sivil toplum kuruluşlar aracılığıyla siyasal ve toplumsal politikaları izlemiştir. Tahran yönetiminin Afganistan'daki istikrarsızlık ve güvensizlik ortamından faydalanarak Şii ideolojik, dil, kültür etnik yapıları daha seçkin olarak hedeflemiştir.

4.1.1. Dini Eğitim Merkezleri

Tahran 1989'den sonra Afganistan'da dini ve eğitim merkezleri konusunda faaliyetleri başladığını bilinmektedir. ancak 2001'den sonra ciddi şekilde yatırımlar yapmıştır. Bu merkezlerde kültür etkisinin yanı sıra Şii ideoloji askeri ve istihbarat gibi faaliyetlerini arttırmaktadır. Bu oluşumlar genellikle Başkent Kabil batısında, Wardak, Bamyan, Daykundi, Mezar-i Şerif, Kandahar ve Herat Vilayetlerde Hazaralar'ın yaşadıkları bölgelerde yer almaktadır. İdeolojik olarak Şii Caferi Mezhebi dini eğitim kuruluşları Medreseler bulunmaktadır. Bunlar; Medrese-i İlmiye Muhammed Mustafa, Medrese-i Medine-tul ilim, Medrese-i Cami-ul İslami Kabil, Medrese-i Risalet, Medrese-i Ziynebiye ve Havze-i İlmiye Rasuli Azamdan ibarettir. Bu medreseler her biri başkent kabil dışında Hazaralar'ın yaşadığı vilayetlerde bir ikinci şubesi bulunmaktadır. Bu merkezlerde İran'ın ulusal ve ayrıca dini günleri kutlamakta. Bu ideolojik yapılar çoğunluk 1992'den sonra Şii dini dersleri ve 2001'den sonraki dönemde İstihbarat amaçlarıyla Tahran yumuşak gücü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Abdulbaqi, 2009).

4.1.2. Kültür Merkezleri ve Üniversite Kuruluşları

Dini eğitim merkezlerden farklı Şii ideolojiye farklı ve finansal olarak daha büyük kuruluş ise bir kültür merkezi İmam Humeyni Yardım Komitesidir. Tahran'ın çok boyutlu ve istihbaratın yumuşak gücü merkezi olarak bilinen İmam Humeyni Yardım komitesi Şii anlayışa sahip olan ve İran'a sempati duymakta olanlara yardım etmektedir. Tahran Afganistan politikasında bu kuruluş yoluyla kendine yakın gördükleri grupları ve özellikle Irak ve Suriye'de bulunan milislerinin yakın akrabaları ile birer temas kurarak aylık yağ, çay, şeker ve acil sağlık ilaçlarını sağlamaktadır. Bu yardımlar ileri düzeyde aile veya kişi ile temas kurarak evlenecek çiftlere düğün parası, ev, işyerleri üzerinde her yıl milyarlarca dolar para harç etmektedir. İmam Humeyni Yardım Komitesi Kandahar vilayetindeki şubesi Kandahar'daki Farsça konuşan Şii Hazaraları adete kendi kamu personeli gibi besleyip barındırmaktadır (The Wall Street Journal, 2020).

İran'ın Afganistan'daki kamu diplomasisi açısından bir diğer faaliyetleri eğitim ve kültür kurumlarıdır. Bunun ilk örneği 2006 yılında Hatemi- El Nabyeen İslam Üniversitesi'nin açılmasıyla başladı. Tahran yardımıyla bu Üniversitede yaklaşık 17 milyon dolar finans edilmiştir. Tahran bu Üniversitenin açılışıyla Afganistan'da en büyük kamusal ve kültürel adımı atmıştır. Böylece Tahran Afgan halkı ile doğrudan irtibat

kurarak nesilleri yetiştirmesi, İran'a karşı sempati duyması ve Şiiliği yaygınlaştırma ve ihracı için imkân sağlamıştır. İran'ın Şiilik İslam düşüncesini ve yumuşak gücünü artırması için bununla birlikte Uluslararası El- Mustafa Üniversitesi ve Merkezi Tahran'da olan İslami Azad Üniversitesinin bir şubesini de Afganistan'ın başkenti Kabil'de açılmıştır. Kabil'deki şubesinde siyaset bilimi, işletme ve mühendislik alanlarda faaliyet göstermektedir. Aynı şekilde tümüyle İran'dan kaynaklı lisans ve lisansüstü düzeyinde Kabil'de İbni Sina Üniversitesi'dir. Bu Üniversitede Sosyal Bilimler, Bilgisayar, Mühendislik, Siyaset Bilimi ve İngilizce Tercümanlık eğitimi verilmektedir. Lisansüstü düzeyinde ise Ceza ve Ceza hukuk, uluslararası ilişkiler ve Özel hukuk eğitimi verilmektedir. Kabil'de bulunan bir diğer Özel Üniversitelerden Hatemi- El Nabyeen Özel üniversitesidir. Bu Üniversitede Sağlık Bilimleri, sosyal ve ekonomik bilimleri, Bilgisayar, Mühendislik ve Teknoloji lisans düzeyinde ve lisansüstü düzeyinde Ceza ve Ceza hukuk, uluslararası ilişkiler ve Özel hukuk eğitimi verilmektedir (Banikamal ve Ra'ees, 2018).

Ayrıca Kabil dışında dini ve kültürel merkezler yanında eğitim merkezleri ile ya iş birliği halinde ya da direk Tahran'a bağlı eğitim kuruluşları mevcuttur. Bunun örneği Herat Vilayetinde Herat Jami Üniversitesini gösterebiliriz. Bu Üniversitede hukuk ve siyaset bilimi, İslami bilimler, tıp ve mühendislik bilimlerinde 7000'den fazla lisansüstü öğrencisi ve profesör düzeyinde 200'e yakın akademisyen aktif bir şekilde hizmet vermektedir.

Tüm Afganistan'dan, İran'da yaklaşık 2000'e yakın seçilmiş ve İran'a sempati duyan bu üniversiteler yoluyla burslu öğrenci eğitim görmektedir. Tahran yönetimi altındaki Afganistan'da bulunan bütün üniversitelerin Müfredatı bir kredi sistemidir ve bu sistem günümüz dünyasında en kapsamlı eğitim sistemlerindendir. İran din, dil, eğitim ve kültürü devlet dışı aktör ve yumuşak gücü olarak öncelikle Afganistan'ın geleceğinde söz sahibi olmak ve etkisini genişletmektir. Ayrıca Pakistan-Suudi Arabistan'a karşı bölgesel rekabet ve ABD'nin bölgede varlığı kendine en büyük tehdidi doğrultusunda kamusal etkisini artırılması için planlamaktadır. Bir ülkede bu tarz faaliyetler çok etkilidir. Öyle ki bir parmakla binlerce insanı seferber edebilir ve görünmez bir güç olarak kolayca göremez ve karşısında savaşılamazsınız.

15 Ağustos 2021'de Taliban iktidara geldikten sonra Taliban'ın Yüksek Öğrenim Bakanlığı Özel Üniversitelerin faaliyetlerini Taliban'ın politikasına uygun olarak ayarlamalarını zorunlu kılmalarını emretmiştir.

4.2. AFGANİSTAN'DA İRAN DESTEKLİ Şİİ PARTİLER

Afganistan ve İran Aynı medeniyet havzasında ortak coğrafya, kültür, din ve dil gibi birçok değerleri paylaşmaktadır. İran'ın Afganistan'da kültürel ve ekonomik hedeflerinin yanı sıra güvenlik kaygılarını da önemseyerek bölgede büyük adımlar atmıştır. Afganistan'da etkisini artmaya çalışan İran çeşitli faktörleri kullanarak Afganistan siyasetinde söz sahibi olmayı çabalamaktadır. İdeolojik olarak İran'a en yakın olan Hazaralar, dil ve kültür gibi konular açısından Tacikler ile yakından ilişkilere sahiptir. Tahran İslam devrimi sonrasında özellikle Afganistan, Suriye, Lübnan ve Irak'ta ülkelerde milis güçleri oluşturmaktadır. Bu milisler İran Devrim Muhafızlarının çatısı altında Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani önderliğinde oluşmakta ve yönetilmekteydi. İran bölgede doğrudan müdahale yerine Şii milisler oluşumuyla vekalet savaşlar stratejisini sürdürmüştür.

Afganistan'da siyasi partilerin faaliyetleri altmışlı yıllara dayanmaktadır. Şii ideoloji mücadelesini veren Nasr Örgütü 1972 yılında Komünist rejime karşı kurulmuştur. Afganistan'da en eski Şii örgütü olarak bilinmektedir. Nasr örgütü daha sonra Şii Ulama birliği önderliğiyle Müstedifin Grubu ya da "Zayıflar Grubu" adı altında faaliyet etmiştir. Son olarak 1978 yılında Hüseyini Fırkası olarak adını değiştirerek merkezi İran'a taşınmıştır. Bu örgütün lideri alimleri konsinyesi şeklindeydi. İran'ın Kum ve Necefli kentindeki alimlerden oluşan üyeleri siyasi ve askerî açıdan dönemin en aktif Şii hareketiydi. Bununla birlikte 1970'li yıllarda komünizme karşı Hizb-i Pasdaran Cihad Afganistan, Hizbullah Afganistan, Hizb-i Raad Afganistan, Hizb-i Daveti İslami Afganistan, Felah İslami grubu, Nehzati İslami Afganistan, Şurayı İnkılabı İtifakı İslami Afganistan. Tüm bu gruplar İran İslami Devrimi sonrasında ya diğer Partilerle birleştiler ya da dağıldılar.

4.2.1. Afganistan İslami Hareketi

Afganistan İslami Hareketi Afganistan'ın komünist rejime karşı 8 Nisan 1979 tarihinde İran'ın Kum kentinde Muhammed Asif Muhseni Kandahari önderliğinde varlığını ilan etmiştir. Muhseni Partinin lideri İran İslami devrimi sonrasında Suudi Arabistan oradan da Suriye'ye gitmiştir. Orada Suriye İlmi Havzasında öğretmenlik yapardı 1957 yılında İran İslami Devrimi sonrası Kum'da Şii alimler ve öğrencileri bir araya gelerek Muhammed Asif Muhseni bu alimlerin daveti üzerine İran Kum kentine girdi ve partinin liderliğini kabul etti. Aynı yıl içinde altı ay sonra ilk merkezi konsinyesi

Sayit Muhammed Ali Javad başkanlığında sekiz üyeden oluşmuştur. Çok geçmeden askerî açıdan aktif oldu ve Partinin askeri komitesi kuruldu. Bu hareket Lider, Merkez konseyi ve İcra yapıdan oluşturmaktaydı. Görünüşe göre Partinin hedefleri ve misyonları ise Afganistan'da İslam Hakimiyeti kurulması, Ülkede İslam ekonomik sisteminin kurulması, Afganistan'da Hanefi mezhebinin yanında Caferi mezhebi de yürürlüğe girmesi ve takipçileri özgürce yaşaması. Kurulacak hükümette Şiiliği resmi ders kitaplarında okutmasıydı.

İslami hareketi askeri faaliyetlerini Kabil şehrinin batısından başlamıştı ve 1989 yılında Pakistan'ın Peşaver kentine diğer partiler gibi ofis açmıştı. Pakistan'da en çok Hizb-i Camiyet İslami Burhaneddin Rabbani ile temas halindeydi. Muhseni diğer Şii gruplar ve Partilerle birçok ittifak etmiştir. İlk olarak 1989 yılında Nasr örgütü, Nehzati İslami grubu ve Ulamayı Şii ile ittifak etmiştir. Bu ittifak iki ay sonra dağıldı. İkinci kez 1990 yılında Cabhai Azadi İslami Afganistan ve İran'da bulunan tüm Şii gruplarla ittifakı kuruldu ve bu ittifakın sözcüsü olarak peşaver'de İslami konferansına katıldı. Yeni İran'a döndüğünde ittifak dağılmıştı. Üçüncü kez Muhseni Şurayı ittifakı İslamiyi kuruldu. Bu ittifaka katılmış olan gruplar ise; Nadir Ali Mehdevi grubu, Cabhai Müttehidi İslami Erfan Karabağ grubu, Nasr İslami hareketi Karim Khalili önderliğindeki grubu, Sayit Emanetullah haydari önderliğindeki Nehzati İslami grupları birleştirdi. 1989 yılında Tahran'da Hizb-i Vahdeti İslami kuruluşunda bu diğer kalan Şii partiler ve küçük gruplarla birleşmedi. Ama her ne kadar geri kalan Şii gruplarla ihtilafa düşse de sıcak çatışmalardan kaçınmıştır. 1992- 1996 iç savaş sırasında kendi alanını korumuştur. Taliban'ın ortaya çıkışıyla Hizb-i Vahdeti İslami ile ittifak halinde Tahran'da faaliyetlerine devam etmiştir. Afganistan İslami Hareketi ilk başından beri Tahran tarafından finansa edilmiştir. 1996'dan sonra ikiye bölünüp Hareketi İslami Sayit Muhammed Ali Javid ve Hareketi İslami Sayit Hüseyin Anvari adı altında tekrar yollarına devam etmiştir.

4.2.2. Hizb-i Vahdeti İslami Afganistan

Hizb-i Vahdeti İslami Afganistan 1989 yılında Şii Partilerin ittifakı neticesinde kurulmuştur. Tahran arabuluculuğuyla tüm Şii gruplar bir araya gelerek uzun müzakereler neticesinde ittifak etmişler. Bu ittifakı ve birleşme Ruhullah Humeyni İran İslam Devrim liderinin ölümünden sonra gerçekleşti. Humeyni 3 Haziran 1989 tarihinde kalp krizi sonucunda hayatını yitirdi. Afganistan'da Hazaralar'ın yaşadıkları bölgelerde

kırk günlük yas ilan edilmesiyle başlayan görüşmeler sonucunda Şii grupların çoğunluğu birleşerek tak şemsiye altında toplandılar. Partinin asıl kuruluş amacı ise Tahran tarafından Afganistan'ın tüm Şii gruplarının bir şemsiye altında organize etmesiydi. Askeri ve diğer yardımları daha etkili olması için İran ve Pakistan'daki Şii grupları ve Afganistan'daki gruplarla da ittifak kurarak öncelikle bir yıl için Muhammed Akberi lider olarak seçilmiştir. 1990 yılında Abdul Ali Mezari Hizb-i Vahdeti İslami lideri olarak seçilerek Mücahidin Zaferiyle başlayan iç savaşa katılmıştır. Vahdet partisi askeri faaliyeti en çok Hazaralar'ın yaşadıkları bölgeler özellikle Kabil batısında, Mezari Şerif ve Bamyanda olmuştur. Çünkü Vahdeti İslami partisinde Hazaralar dışında Afganistan'ın diğer etniklerden üye olmamasıdır. 1996 yılında Abdul Ali Mezari Taliban tarafından öldürüldükten sonra Tahran'da Muhammed Muhakkik ve Muhammed Karim Khalili önderliğinde ikiye bölünmüştür.

4.3. Şİİ MİLİSLER

1979'da İran İslam devrimi sonrasında gönüllü milis teşkilatı kuruldu ve bu teşkilatın resmi adı Besicidir. İslami Devrimi Muhafızları Ordusu'nun bir alt kolu olarak gönüllü gençlerden oluşmaktadır. 9/11 saldırıları sonucunda ABD öncülüğündeki NATO güçleri Afganistan'da yerleşmesi bölgede İran silahlı milis gruplarını aktif hale getirdi. Bu milis gruplarının özellikle Hizb-i Vahdet silahlı gücü, Afgan Hizbullah grubu, Cephe-i Mukavemet ve birçok yerel hazara milis gruplarını aktif hale getirmiştir. Aynı zamanda İran'ın BM büyükelçisi Afganistan'daki gelişmeleri güvenlik durumu ile ilgili Afganistan hükümeti öncülüğünde tümüyle desteklediğini açıklamıştır. Diğer yanda bilindiği gibi Irak ve Suriye'de İran'a bağlı milis güçleri Afgan kökenli Şiilerden oluşuyor. 2003'te Irak işgali, akabinde Mart 2011'de Arap baharı başlaması bölgede güvensizlik artırması İran'ın Afganistan'daki sınır bölgelerinde özellikle Herat kentinde Şii azınlığın etkinliğini arttırdı. Diğer yanda Mezar-i Şerif, Kandahar, Wardak, Bamyar ve Daykundi vilayetlerde Hazaralar'ın yoğun bir şekilde yaşadıkları bölgelerde varlığını göstermeye başladı.

İran ilk olarak Afganistan'da yumuşak gücü Kültür, din ve eğitim merkezleri yoluyla etkinliklerini sürdürmekteydi. Ancak 2016 yılından bu yana Afganistan'daki Şii azınlıklara yönelik çok sayıda bombalama gerçekleştirildi. Camiler, okullar, Şii kültür ve eğitim merkezlerinin yanı sıra Şiilerin düzenlediği toplu yürüyüşler ve etkinliklere İŞİD ve Taliban tarafından düzenlenen saldırıları sonucunda onlarca kişinin öldürülmüş veya

intihar saldırılarının hedefi olmuştur. Afganistan'da Hazaraların anavatanı olarak bilinen Daykundi, Wardak, Bamyān, Gazne ve Urozgan vilayetleri Afganistan'ın tam merkezinde yer almaktadır. Hazaralar köktendinci ve radikal grupların şiddetli saldırılarına maruz kalınca İran destekli Şii milisler silahlı aktivitelerine başlamıştır.

4.3.1. Cephe-i Mukavemet ya da Behsut Halk Direniş Cephesi

Abdul Gani Alipur Hazaraların haklarını savunması adı altında 2015 yılında İŞİD ve Taliban'a karşı Cephe-i Mukavemeti resmi olarak kurulduğu bilinmektedir. İlk başta 150 kişiden oluşan bu grup bir ay geçmeden genişledi militanların sayısı yaklaşık iki bine yakın kişiye ulaştı. Faaliyetlerinin ana merkezi Wardak Vilayetin Bihsut ilçesi olarak bilinmekte. Ama aslında Kabil'den başlayan Wardak, Bamyān, Daykundi, Urozgan'a kadar yayılmaktadır. Behsut güvensiz bir bölge olarak bilinen Afganistan'ın merkezinde yer almaktadır. İŞİD ve Taliban'ın etrafında yaygın olarak bulunduğu bu bölgede Hazaralar'ın ve Peştunların yıllardır yan yana yaşamakta olduğu görülmektedir. Mukavemet cephesi Peştun göçebelerin "Koçiler" Behsud bölgelerine saldırması ve merkezi bölgelerdeki halkı başkente bağlayan Maidan Vardak-Kabil otoyolunun güvensiz hale getirilmesi sonrasında oluştu. Afganistan'ın merkezindeki bu yerel askeri örgüt, son birkaç yıldır Taliban ve Koçiler'e karşı gösterdiği direniş nedeniyle Hazara halkı arasında Fermandih Şemşir (Kılıç komutanı) lakabı kazanmıştır. Bu Cephe aslında 2003'te yerel halktan oluştuğu bilinmekte ama 2015 yılından itibaren İran'ın Hazaraları korumak için resmin ortaya çıkmasına izin vermiştir. Çünkü bu tarihlerden sonra Taliban'ın yükselişiyle ve bölgede güvensizlik artmış durumda iken İran'ın milislerinin de boy gösterme vakti gelmişti. Hazaralar ile Peştunlar arasındaki anlaşmazlıklar bölgede etnik çatışmaları arttırmıştı. Alipur her ne kadar Cephenin ana finansmanını Hazara halkı ilan etse da militanlarının elindeki birçok silah İran yapımı ve bölgede sadece bazı Taliban gruplarının elinde olduğu silahlar İran'ın askeri ve mali desteğini gösterir (AVA, 2020).

Bu cephenin etkinliği 2015'in son aylarında Wardak Vilayetinin Jalriz ilçesine giden yolun güvensiz hale gelmesiyle yoğunlaştı. Son 15 yılda Seyid Abad ve Behsut ilçelerinde veya Maidanşehir-Kabil güzergahı ile Jalriz güzergahında adam öldürme, kaçırmak, yolsuzluk ve işkence vakaları sürekli yaşanmakta. Aslında en çok Hazaraların yolcuların Kabil'den merkezi bölgelere gitmek için Maidanşehir'deki bu rotalardan geçmesi gerekiyor. Behsud ilçesine bağlı Kajab bölgesindeki bu silahlı grubun komutanı, "Şemşir" olarak bilinen Alipur dur, daha önce medyaya verdiği röportajda kendisi ve

arkadaşlarının silaha yönelme ve Cephe-i Mukavemeti kurulmasının temel nedenlerinden biri bu bölgelerdeki güvenlik eksikliği olduğunu belirtmiştir (Mepa News, 2021).

Hükümet, Alipour'u Maidan Wardak vilayetindeki sadece birçok güvensizliği yaratmakla değil aynı zamanda dış güçlerin amaçları uğruna savaşıacağından dolayı suçlu olduğunu açıklamıştı. Hatta 2018 yılında Maidan Wardak vilayetindeki ve Ghazni, Ghor ve Bamyan gibi diğer vilayetlerdeki yerel yetkililerin Alipur komutanı ve güçlerini defalarca tutuklamaya çalıştığı ancak başarılı olamadıkları açıkça dile getirmişlerdir. Alipur 2014 yılında Afganistan Emniyeti tarafından tutuklanmıştı. Ama Cumhurbaşkanı'nın ikinci yardımcısı Sarwar Danesh'in aracılığı ile serbest bırakılarak tekrar Behsud'a dönmüştü. 5 Aralık 2018'de yine Afganistan istihbarat teşkilatı olan Ulusal Güvenlik Müdürlüğü tarafından tutuklandı. Alipur'u devlet dışı silahlı grubun lideri ve bölgede Afgan hükümetinin güvenlik güçlerine saldırmak ve yasa dışı faaliyet ve güvensizlik yaratmak suçlamasıyla tutuklanmıştı. Ancak Hazaralar serbest bırakılması için beş gün hiç durmadan şiddetli bir protesto izledi ve yine Cumhurbaşkanı'nın ikinci yardımcısı Muhammed Sarwar Daneş'in arabuluculuğuyla bir anlaşma sağlanması neticesinde serbest bırakıldı. Şubat 2021'de özel kuvvetler Alipur militanları üzerinde yaptığı bir operasyonda, Alipur'un 12 militanının öldürülmesi ve 25 kişinin yaralanması sonrasında gece yarısı Behsut civarında askeri bir üsten havalanan bir Helikopteri lazer güdümlü silahla hedef alarak düşürüldü (TOLLO News, 2021). Böylece hem devletle hem de devlet dışı diğer aktörlerle mücadele veren Alipur, Taliban iktidara gelmeden önce Alipur'da binden fazla silahlı adamı vardı. Taliban iktidara geldikten sonra İran'a kaçtı ve hâlâ İran'da yaşıyor.

4.3.2. Afganistan'da Fatimiyyun Tugaylar

İran, sadece bölgede değil Afganistan'ın iç politikasında da önemli oyuncularından biridir. Afganistan'ın güvenliği için uzun vadeli olarak büyük bir tehdittir. Fatimiyyun silahlı grubu İran desteğiyle 2013/2014'ten beri Suriye'de faaliyet göstermektedir. Bu milis grubu esasen İran'daki Afganistanlı Şii sığınmacıların ikinci neslinden oluyor. 2014 yılında Suriye'de savaşın en yoğun olduğu dönemde 20.000 kişilik bir güç olarak tahmin edilmektedir. Fatimiyyun Tugayları yaklaşık on yıldır faaliyetlerinde yaklaşık 50.000'den fazla militanı hazırlanmıştır. Suriye'deki çatışmalarda Fatimiyyun Tugaylarından ölü ve kayıp olan militanların sayısı bilinmemekte ancak tahminler 5000'den fazla gözükmektedir. Yaralanan militanın sayısı yaklaşık 4000'ne

kadar tahmin edilmektedir. İran Fatimiyyun gibi milis güçlerin sayısında bölgesel çatışmalarda en etkili ülkelerden biri haline gelmektedir. Fatimiyyun ilk lideri Abu Hamid Afgan asıllı İran desteğiyle Fatimiyyun grubu kuruldu. 2015 yılında Suriye’de öldürüldü. İran, Fatimiyyun liderler koltuğunda kendine en sadık olan ünlü olmayan bir komutan seçilmiştir. Çatışma bölgesindeki yetki altı komutanın elindedir ve en üst düzeyde Abdul baki Alawi adındaki kişi bölgedeki tüm milislerin sorumlusudur (TOLO News, 2021).

Afganistan’daki İran’ın nüfuzunu arttırması en çok Şii Hazaralar aracılığıyla genişletilmiştir. Esasen Kültür ve eğitim gibi faktörleri güçlendirilmektedir. İran Afganistan’daki stratejik hedeflerini elde etmesi için Afgan milislerini kullansa bile Fatimiyyun gibi saldırgan milisleri kullanmayacaktır. Çünkü Afganistan’daki İran’ın yumuşak gücü daha etkilidir. Afganistan’daki yönetime karşı içten saldırabilir. Fatimiyyun milislerinin alt yapısı birebir İran’ın ulusal ordusuna benzer. Bu ikinci ordu anlamına gelmektedir. Diğer yanda İran tarih boyunca Afganistan’daki eylemlerini en çok yumuşak gücü vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Fatimiyyun Tugayları finansal açıdan İran’ın ulusal ordusu gibi İran devleti tarafından finansa edilmektedir. Nitekim yukarıda belirttiğim gibi Fatimiyyun Tugayları kısa vadeli Afganistan için bir tehdit değildir ama uzun vade olarak Afganistan için büyük bir tehdiye karşı karşıya kalacaktır. Çünkü eğer İran yumuşak gücü ve milis gücünü bir arada Afganistan’da kullansa bölgede çok büyük bir değişime neden olabilir. Şu ana kadar en büyük engeli İran’ın ekonomik çıkarlarıdır. Çünkü Afganistan İran’ın en büyük pazarıdır. Tüm ürünleri ve ihracatında Afganistan’ı yüklü bir miktarda ticaret yoluyla kazanmaktadır. Bir diğer engel ise Şii eski Muhafızlar artık Afganistan’da mevcuttur. Bunlar her ne kadar İran’la ortak çıkarlara sahip olsalar da Afganistan’ın ulusal çıkarlarını da koruyorlar. Bunlar bu sorumluluğun farkındalar ve Fatimiyyun gibi milis güçleri konusunda çekinceleri vardır. Endişelerinin nedeni, Afganistan’daki, özellikle de Hazara ve Şii toplulukları arasındaki konumlarını tehlikeye atacağını bilmeleridir. Her ne kadar bazıları Fatimiyyun ve milisleri insan göndermekle suçlarsa da stratejik olmaktan çok finansal kazançları daha büyüktür. Bu geleneksel liderler, Fatimiyyun ve İran Devrim Muhafızları ile yakın bağları olan Alipur gibi yeni ortaya çıkan liderlerden hâlâ korkuyor. Bu nedenle Fatimiyyun Tugayları Afganistan’ın geleceği için açık bir tehdittir (Anadolu Ajansı, 2017).

2021’de İran dış işleri Bakanı Muhammed Javad Zarif TOLO News ile yaptığı bir röportajda Afganistanlı sığınmacılar Suriye’de İran’ın milis güçleri olarak IŞİD’e karşı savaştığını ve bu milislerden Fatimiyyun grubundan Afganistan hükümeti IŞİD ve

diğer terörist gruplara karşı mücadelesinde Afganistan'ın ulusal ordusu içerisinde yer vermesini talep etti. Buna bağlı olarak Afganistan hükümetinin Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Zarif cevabında Afganistan anayasasının, ulusal çıkarlarının ve dış politikasının, Afgan vatandaşlarının Afganistan bayrağı dışında başka devletin savaşlarına ve bölgesel çatışmalarına girmesine izin vermediğini söylüyor (BBC Farsça, 2021).

SONUÇ

Söz konusu bu çalışma; Afganistan’da devlet dışı Aktörler her ülkede olduğu gibi dış faktörlerin etkisini kabul ederek bu faktörler arasındaki dengeleri sağlamayı çalışmaktadır. Ancak uzun zamandır istikrarsızlığa mehkûm kalan Afganistan faktörler arasında denge sağlaması konusunda başarılı olmamıştır. İran’ın bir bölgesel güç olarak bölgede özellikle Afganistan’a ilişkin çıkarları doğrultusunda etkisini genişletmesi amacıyla birçok faktörden yararlanmaktadır. Eski bir geçmişe sahip olan Afganistan, tarih boyunca İran ile coğrafya, kültürel, din, dil ve birçok ortak değerleri paylaşmıştır.

İran İslam Devrimi sonrasında Afganistan ile ilişkin kendi çıkarları doğrultusunda ülkenin iç meselesinde söz sahibi olabilmesi için öncelikle etnik ve ideolojik faktörleri kullanarak Afgan kökenli mültecilerden İran-Irak savaşında milis güçleri oluşturmuş. İran’ın Devrim Muhafızlarının Kudüs gücü komutanı Kasım Süleymani önderliğinde, istihbarat toplama, gerilla savaşı ve çeşitli örtülü operasyonlardaki vekil aktörlere mali destek, askeri eğitim ve rehberlik etmiştir.

Sentiz olarak; İran, SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesi sonrası Afganistan’da söz sahibi olabilmesi için örneğin Hizb-i Hareketi İslami ve Vahdet gibi, saldırgan ve iktidar pişinde koşan siyasi partiler kurulmuştur. Ayrıca Milis güçleri yoluyla sıcak çatışmalarda askeri ve mali desteği sağlamıştır. Ve bu yardımların birçoğu İmam Humeyni yardım komitesi yoluyla doğrudan kendine bağlı olan Hazara kökenli olanlara yardım etmekte. Bunun en bariz örneği Afganistan’ın iç savaşında Hizb-i Vahdettin eylemlerini söyleyebiliriz.

İran 9/11 saldırıları sonrası ABD ile aynı rotayı kullanarak Afganistan’da yeni devletin inşası sürecinde önemli rol oynamıştır. Ancak ABD’nin Irak işgaliyle beraber İran’ın dış politikasında değişiklik yaşanmıştır. Afganistan’da ABD’ye karşı Taliban’ı desteklemesi Molla Ömer’den sonraki lideri Molla Muhammed Mensur İran’dan dönüşünde ABD tarafından öldürülmesi, İran ile Taliban ilişkilerinin göstergesidir.

Ayrıca, Suriye’den Fatimiyyun tugaylarının Afganistan’a getirilmesi ve IŞİD’e karşı mücadelesi adı altında milis güçleri Alipur gibi aktif gruplar ortaya çıkması, bir de Hazaraların siyasi partilerinin liderleri ve milis güçlerinin komutanları tamamen İran’da Şii ideoloji ve İran İslam Devrim amaçları uğruna mücadele etmesidir. İran bununla yetinmeden yumuşak gücü yoluyla kültür, din, dil ve eğitim merkezleri kurmuştur. Günümüzde uzun vadeli dış politika izlemektedir, Afganistan’ın geleceği üzerinde bu

merkezlerden Şii ideolojik ve İran'a sempati yaratması için İran kaynaklı ders programları uygulamaktadır. Örneğin Kabil'de olan Hatemi- el Nabyeen İslam Üniversitesi, İslami Azad Üniversitesi ve Herat Vilayetinde Herat Jami Üniversitesini söyleyebiliriz.

Bu yumuşak gücün etkisi Komutan Alipur 2018 yılında devlet tarafından tutuklanmasıyla beraber Cünbiş Roşnayıi adı altında tam üç günlük durmadan Kabil merkezinde Hazaraların protestolar düzenlemesi ve Cumhurbaşkanı'nın ikinci yardımcısı Sarvardanış arabuluculuğuyla serbest bırakılmasıdır. Son olarak İran'ın, Afganistan'daki varlığının, ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyolojik anlamda istikrarsızlığa ve bataklığa sürüklediği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbasian, P. (2022). My enemy's enemy: iran's approach to the re-emergence of the taliban. *Journal of Asian Security and International Affairs*, 9(3), 493-512.
- ABD Büyükelçeliklerini Bonbalanması. (2007, 10 Ocak). Retrieved Form: https://www.radiofarda.com/a/f2_somali_update/371468.html.
- ABD-Taliban Anlaşması Neden Önemli? (2020, 29 Eylül). *ABD-Taliban Anlaşması Neden Önemli?* Erişim Adresi: <https://www.istiklal.com.tr/haber/abd-taliban-anlasmasi-neden-onemli/576435>.
- Abdulbaqi, M. (2009). Higher education in Afghanistan. policy perspectives. *Policy Perspectives*, 6(2), 99-117.
- Acet, G. S., & Doğan, F. (2017). 11 Eylül olayları sonrası ABD Afganistan ilişkileri: istiladan iş birliğine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 59-76.
- Adıbelli, B. (2021). *İran jeopolitiği*, (2. Basım). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Afgan İstihbaratı Doğruladı: Taliban' Lideri Mansur Öldürüldü. (2016, 22 Mayıs). Retrieved form: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160522_taliban_mansur.
- Afganistan: Tarihsel Bir Bakış. (2001, 29 Ekim). Erişim Adresi: <https://marksist.net/dun/afganistan%20tarihsel%20bir%20bakis.htm>.
- Afganistan'da Seçim Bitti, Tartışmalar Bitmedi. (2019, 4 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanda-secim-bitti-tartismalar-bitmedi/1602282>.
- Afganistan'da Seçimin Kazananı ve Kaybedeni. (2020, 17 Mayıs). Retrieved From: <https://tr.euronews.com/2020/05/17/afganistan-da-secimin-kazanani-ve-kaybedeni-yetki-paylasimi>.
- Afganistan'da Yirmi Yıllık Savaşın Maliyeti. (2021, 28 Haziran). Retrieved From: <https://8am.media/fa/the-cost-of-twenty-years-of-war-in-afghanistan>.
- Afganistan-ABD İlişkilerinin Dört Bölümü. (2014, 1 Ekim). Retrieved From: https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation
- Afghanistan News Country. (2018, 21 Şubat). Retrieved Form: <https://www.pajhwok.com/en/country-profile-afghanistan>.

- Akbari, N. Mashhadi, A. & Kazemi, H. (2020). The legal aspects of helmand river utilization. *Public Law Research*, 22(68), 291-324.
- Akkoyunlu, N. (2007, 10-15 Eylül). *Değişen dünya düzeninde İran jeopolitiği. İçinde Z. Dilek, M. Akbulut, Z. C. Arda, Z. B. Özer, R. Gürses, B. K. Taşkın. (Ed.), [Sözlü bildiri]. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara. Erişim Adresi: <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/uluslararası-iliskiler-1.-cilt.pdf>.*
- Alagöz, B., & Demirkıran, Y. (2020). Düzensiz göç, güvenlik ve politika: iran ve türkiye örnekleri. *Ortadoğu Etütleri*, 12(1), 208-228.
- Ali, F. (2015). Afghanistan: the rise of ethnic consciousness through history. *Open Access Repository*, 3(2), 1-12.
- Amid Water Dispute, Afghan Govt. (2023, 21 Mayıs). Retrieved From: <https://www.presstv.ir/detail/2023/05/21/703813/afghan-govt-committed-further-cooperation-iran>
- Andışmend M. E. (2004). *Salhay-i tajavuz va Moqavumat*, (1. Basım). Kabil: Payman Yayınları.
- Andışmend M. E. (2007). *Amerika Afganistan'da*, (1. Basım). Kabil: Bangah Mayvand Yayınları.
- Andışmend M. E. (2007). *Biz ve Pakistan "Ma ve Pakistan"*, (1. Basım). Peşaver: Peyman Yayıncılık.
- Arsava, A. F. (2019). Devlet dışı aktörlere karşı yasal savunma hakkı kullanılması. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1(13), 97-128.
- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya ilişkileri: stratejik ortaklık mı rekabet mi? *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 577-594.
- Ataie, N. (2015). *Afganistan'a müdahale ve yeni devlet düzeni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.

- Aydın, A. (2010). *Afganistan'da Taliban hareketinin ortaya çıkışı ve mezhebi görüşleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Banikamal, A., & Ra'ees, W. (2018). İran's educational diplomacy in the muslim world: *Activities of Al-Mustafa International University in Malaysia and Afghanistan. Insight Turkey*, 20(1), 165-188.
- Barfield, T. (2010). *Afghanistan: A cultural and political*, (1 Baskı) history. Princeton: Princeton University Press.
- Bayar, E, (2022). Afganistan kimliğini arayan ülke. *Orion Akademi Dergisi*. 5(1), 118-77.
- Bendi Kamal khan. (2021, 19 Nisan). Retrieved From: <https://8am.media/fa/kamal-khan-dam-and-its-role-in-the-development-of-nimroz-province>.
- Bilgetürk, İ. (2018). İran'ın suriye politikası bağlamında şiilik ve şiî milisler. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 398-438.
- Bush Works Phones To Build Coalition. (2001, 15 Eylül). Rwtrieved From: <https://edition.cnn.com/2001/us/09/15/bush.terrorism>.
- Büyük Oyundan Bugüne Afganistan. (2010, 21 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/fehmi-koru/buyuk-oyundan-bugune-afganistan-23251>.
- Caferiyan. M. H. (2014). *Der paytaht-i Feramuşi*, (1. Basım). Tahran: Surah Mihr.
- Chira Afghanha Panahinda Mishawand. Diyar. (2023, 4 Nisan). Retrieved from: <https://diaran.ir/11613>.
- Çınarlı, Ö. (2009). *Afganistan'daki iç savaş ve dış müdahale (1989-2001)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan'ın etnik yapısı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 73-84.
- Çınarlı, Ö. (2016). Afganistan ihtilafı ve Hindistan. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 10-16.

- Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistan'daki iç savaşa yönelik dış politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 75-84.
- Darwich, M. (2021). Foreign policy analysis and armed non-state actors in world politics: *lessons from the Middle East. Foreign Policy Analysis*, 17(4), 30.
- Dashti, Z. (2021). ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ile taliban'ın yeniden iktidara gelmesi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 195-212.
- Dawlatyar, A. K. (2021) Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi faktörler ve Afganistan geleceği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 455-433.
- Dehgani, F. S. (2006). Dış politika, bahran'da iran islam cumhuriyeti, Afganistan. *Haklar ve Politika Dergisi*, 8(20), 7-22.
- Derman, G. S., & Babur, H. A. Y. A. (2014). 11 Eylül Sonrası Afganistan Daki Güvenlik Sistemi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(41), 3-6.
- Dietl, G. (2004). War, peace and the warlords: the case of ismail khan of herat in Afghanistan. *Alternatives: Turkish journal of international relations*, 3(2). 3-8.
- Ebul Hasan Şirazi. (2011). El-kaide ve Amerika, savaş tehditleri veya bahaneleri. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Üç Aylık Bülten*, 4(15), 211-234.
- Eğribel, E., & Yıldırım, Y. (2022). Afganistan'ın jeopolitik önemi. *Sosyologca Dergisi*, 3(2), 280-288.
- Erol, M. S., & Emrah, K. A. Y. A. (2021) Afganistan barış süreci, küresel ve bölgesel aktörler. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 407-457.
- Farzam, R., & İsmail, S. A. R. I. (2017). Fatimiyyun: İran'ın Afgan milisleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 269-271.
- Fateminejad, S. A., & Alawi, S. M. (2023). Explaining afghanistan's national security with respect to the us-iran conflict (2001-2021). *The Iranian Research letter of International Politics*, 11(2), 2-5.
- Gökirmak, M. (2011). Afganistan: bölgesel rekabet ve yeni açılımlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(13), 7-42.
- Goşay-i az Tarih Afsaniy-i Band Kemal Han. (2021, 6 Mart). Retrieved From: <https://armanemili.com>

- Habibi, A. A. (1967). *Tarih muhteser afganistan az zeman hayi kadim ta istiklal*, Encümeni tarih (1. Basım). Kabil: De Kitab Çapevelu Musisa.
- Habibi, A. A. (1996). *Tarih mukhater Afganistan, Kültür ve sanat* (2. Basım). Tahran: Bostan Yayıncılık.
- Hâkimi, R (2019). *2001 sonrası Suudi Arabistab ile İran'ın bölgesel rekabetin Afganistan üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri, Enstitüsü, Sakarya.
- Hama Chiz Dar Bara Molla Ömer ve Bin Ladin. (2019, Eylül 23). Retrieved From: <https://www.asriran.com/fa/news/59437>.
- Hamgarai-i Ektisadi İran ve Afganistan. (2018, 11 Kasım). Retrieved form: <https://research.kateb.edu.af/dari/wp-content/uploads/sites/2/2019/09/2.pdf>.
- Hoodbhoy, P. (2013). İran, Saudi Arabia, Pakistan and the ıslamic bomb. confronting the bomb: *Pakistani And Indian Scientists Speak Out*, 1(7)151-167.
- Hutak, Z. & Revneki, Ş. M. & Şirzai, B. (1997). *Tarih sınıf duvazdehum, riyaseti umumi inkişaf nisabi talimi ve talif kutbi dersi*, muyiniyeti inkişaf nisabi talimi ve tarbiyeyi muallim, *Vezaleti Maarif*, Cumhuri İslami Afganistan (2. Baskı). Kabil. Matbaa Devleti.
- Inanch, H. (2022). Afganistan iç savaşında iran ve pakistan'ın rolü. *Turan-Sam Dergisi*, 14(54), 221-225.
- İnterview With Deputy FM Sher Mohammad Abbas Stanikzai. (2023, 28 Ağustos). Retrieved from: <https://tolonews.com/must-see-videos-184779>.
- İntikhabat Dar Afganistan. (2018, 16 Haziran). Retrived From: <https://www.etilaatroz.com/60777>.
- İran and the Taliban Takeover. (2021,25 Ağustos). Retrieved From: <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/aug/25/iran-and-taliban-takeover>.
- İran Araştırmaları Merkezi. (2019, 6 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.iramcenter.org/iran-taliban-iliskileri-1334>
- İran'ın Afganistan'daki Kolu: Şii Hazara Milis Grubu. (2021, 21 Ocak). Retrieved From: <https://www.mepanews.com/iranin-afganistandaki-kolu-sii-hazara-milis-grup-cephe-i-mukavemet-kimdir-42299h.htm>.

- Jalali, A. A. (2003). Afghanistan in 2002: the struggle to win the peace. *Asian Survey*, 43(1), 174-185.
- Jeopolitik Ravabeti Afganistan ve İran. (2023, 18 Ağustos). Retrieved form: <https://dawatmedia24.com/?p=159138>.
- Junaid, A., Mustafa, G., & Ali, M. R. Iran-Afghan relations: A historical analysis. *International Journal of Political Science and Governance*, 3(2), 82-85.
- Karim, U. (2023). The Pakistan–iran relationship and the changing nature of regional and domestic security and strategic interests. *Global Discourse*, 13(1), 20-38.
- Khawarnasab, A., & Mücahit, A. V. C. I. (2023). Afganistan’da etnik gruplar ve siyasal yapı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 131-139.
- Khawarnasab, A., & Mücahit, A. V. C. I. (2023). Afganistan’da etnik gruplar ve siyasal yapı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 131-139.
- Kılıhoğlu, M. E. (2020). Suriye iç savaşındaki Afganlılar: İran hazara fatımiyyun tugayı. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(16), 81-86.
- King, M., & Sturtewagen, B. (2010). Making the most of afghanistan’s river basins. opportunities for regional cooperation. *East West Institute Dergisi*, 2(13), 2-8.
- Konukçu, Y. (2017). İran’ın enerji kaynakları ve küresel rekabet. *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Dergisi*, 5(16), 2-6.
- Lambeth, B. S. (2001). Air power against terror: america's conduct of operation enduring freedom. *National Defense Research İnstitute, Rand Corporation Dergisi*, 2(22), 371-412.
- Lamer, W., & Foster, E. (2011). Afghan ethnic groups: a brief investigation. *Afghanistan Thematic Report CFC Dergisi*, 3(33), 2-6.
- Life Under The Taliban. (2023, 23 Ağustos). Retrieved Form: <https://projects.voanews.com/life-under-the-taliban-tale-of-two-eras>
- Lovayi Fatimiyyun “Taliban khob” Be İran. (2021, 1 Mart). Retrieved from: <https://tolonews.com/fa/opinion-169821>.

- Luvayi Fatimiyyun. (2021, 3 Mart). Retrieved From: <https://tolonews.com/fa/opinion-169821>
- Madarısı Afganistan Bazşudend Ama Bidun Huzur-i Dukhtaran. (2021, 18 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58608405>.
- Maley, W., & Jamal, A. S. (2022). Diplomacy of disaster: the Afghanistan ‘peace process’ and the taliban occupation of kabul. *The Hague Journal Of Diplomacy*, 17(1), 32-63.
- Maley, W., & Maley, W. (2002). The interregnum of Najibullah, 1989–1992. the Afghanistan wars. *Springer Link Dergisi*, 1(3), 168-193.
- Marcela G. (2009). *Masud efsanvi afgan liderin farklı bir portresi*. (Seval Yılmaz Crump, Çev.). İstanbul: Matbuat Yayım Crump Yayıncılık.
- Martin, A. B. M. (2011). Geopolitical analysis of Afghanistan. analysis documents of the 1eee, 11 issue. *Spanish Institute For Strategic ~Studies (ISEEE)*, 12(19), 4-15.
- Mavkiyet Coğrafi Afganistan ve Nakş An Dar Tawsia. (2018, 1 Ocak). Retrieved From: <https://www.khorasanameen.net/php/read.php?id=4122>.
- Milani, M. M. (2006). İran's policy towards Afghanistan. *The Middle East Journal*, 60(2), 235-279.
- Mir G. M. G. (1967). *Afghanistan der masir tarih, Cumhuri* (1. Basım). Kabil: Meywand Yayıncılık
- Mohammadi, A. (2015). Tarihten günümüze hazaralar (tarih, dil, folklor ve etnografya). *Ardahan Üniversitesi Eğitim fakültesi Dergisi*, 1(2), 29-52.
- Mohammadi, A. (2022). Dinî hareketlerin zihinleri (Afganistan talibin hareketi). *Türk tarih kongresi Dergisi*, 4(12), 49-64.
- Mücahitlerin Hükümeti ve Kutsallık Maskelerinin Kaldırılması. (2006, 22 Eylül). Retrieved From: https://www.esalat.org/images/hokomate_mojahedden_va_barkenaari.htm.
- Müjde, V. (2002). *Afganistan ve penc sal satay-i taliban*. Kültür (1. Basım). Kabil: Meywend.
- Müjde, V. (2010). *Ravabet-i siyasi İran ve Afganistan dar karn bist*. (1. Basım). Kabil: Meywend.

- Nabil, S. (2023). Afganistan'ın sınırı aşan sularının yönetilmesinin önündeki fırsatlar ve engeller. *Sde Akademi Dergisi*, 3(3), 388-421.
- Nagheeb, M. (2023). The worst or the best treaty? analysing the equitable and reasonable utilization principle in the legal arrangements of the helmand river. *Asian Journal of International Law*, 1(14), 1-20
- Nagheeb, M., & Warner, J. (2022). The 150-year itch: Afghanistan-İran hydropolitics over the helmand/hirmand river. *Water Alternatives*, 15(3), 551-573.
- Nagiyev, Y. (2021). Suudi Arabistan-İran rekabetinin suriye iç savaşı'na etkisi. *Upa Strategic Affairs*, 2(2), 100-122.
- Naimi, M. N. (2018). *Din ve terör; din ve terör ilişkisinin din psikolojisi açısından değerlendirilmesi-taliban örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Necmettin, A. C. A. R. (2022). İran-Suudi Arabistan rekabeti karşısında Çin dış politikası. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 187-216.
- Oğuz, E. (2001). *Hedef ülke Afganistan*, (1. Basım). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Okalan, E., & İşyar, Ö. G. (2023). İran destekli şii milislerin suriye iç savaşındaki rolü. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 13-35.
- Ömer, A. (2011). *Pakistan'ın doğuşundan günümüze Afganistan-Pakistan ilişkileri* (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Önal, H. (2010). ABD'nin Afganistan politikasının açmazları: bölgesel bir analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(23), 43-71.
- Özdal, B., & ARGALI, M. (2022). Bir modern diplomasi türü olarak göç diplomasisi. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 18-38.
- Öztürk, S. (2015). *11 Eylül saldırıları ve Afganistan müdahalesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Parlak, E. (2023). *Devlet inşasında kalpleri ve zihinleri kazanmak: nato-afganistan örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Ankara.

- Peyda İşe Kabile-İ Peştun. (2018, 22 Mayıs). Retrieved From: <https://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=151254>.
- President Declares “Freedom At War With Fear”. (2001, 20 Eylül). Retrieved From: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>
- Rabita Pichide İran ve Afganistan Dar Dawra A. (2019, Ocak 2019). Retrieved form: <https://pajhwok.com/opinion/رابطه-پیچیده-ایران-و-افغانستان-در-دوره->
- Rasuli, K. (2021). Kültür diplomasisi: İran’ın Afganistan’a yönelik kültürel diplomasi faaliyetleri üzerine bir inceleme. *SDE Akademi Dergisi*, 1(2), 42-73.
- Ravabeti İran ve Afganistan Dar Guzere Tarih. (2022, 21 Ocak). Retrieved from: <https://www.shahrivar.org/1027>
- Ravabiti Siyasi Afganistan ve İran. (2010). Retrieved form: https://www.afghan-german.net/upload/Tahlilha_PDF/w_mojda_rawabet_siasi_afgh_wa_iran_06.pdf
- Reuveny, R., & Prakash, A. (1999). the afghanistan war and the breakdown of the soviet union. *Review of International Studies*, 25(4), 693-708.
- Rodkhana-ı Hirmend; Muhimtarin mavzu-i Munakışa İran ve Afghanistan. (2012, 4 Ocak). Retrieved From: https://www.bbc.com/persian/iran/2012/07/120604_123_lp_neighbours_iran_afghanistan_legal_bahman_diba.
- Roykar Mutaafawiti Merdum İran ve Hükümeti. (2021, 3 Eylül). Retrieved From: <https://www.independentpersian.com/node/174216>.
- Ruasa-i Cumhuri Afganistan Az Dawood Khan Ta Hamid Karzai. (2014, 31. Mayıs). Retrieved From: https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/05/140520_k05_karzai_legacy_afghan_president.
- Rubin, B. R. (2000). The political economy of war and peace in afghanistan. *World development*, 28(10), 1789-1803.
- Runion, M. L. (2017). *The history of Afghanistan*. (1. Basım). Kabil: Publishing USA.
- Saeedi, N. (2022). The silent war “Afghanistan and iran water crisis”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 49-56.
- Samii, B. (2001). Tehran and the taliban. *Middle East Intelligence Bulletin*, 3(9), 2-3.

- Sarem, M. (2021, 31 Mayıs). Taliban sonrası Afganistan'da ulus inşasının zorlukları. *Sde Akademi Dergisi*, 1(2), 92-118.
- Sarnavişt Şaba Nizamiyan Fatimiyyun Pas Az Jank Suriye Çe Khahad Shod?(2017. 30 Aralık). Retrieved From. <https://www.aa.com.tr/fa/-/سرنوشت-شبه-نظامیان-فاطمیون-پس-از-پایان-جنگ-سوریہ-چہ-خواہد-شد-984869/>.
- Şekourzade, M. (1994). *Tacikan der mesir tarih*. (1. Basım). Tahran: El Mihdi Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2004). *11 Eylül sonrası değişen dünya dengelerinde Afganistan*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan günümüze kadar Afganistan'ın jeostratejik önemi. *Avrasya Etüdleri*, 34(2), 22-43.
- Shelala Ii, R. M., & Kasting, N. (2013). US and Iranian strategic competition: the impact of afghanistan, pakistan, india, and central asia. *Center For Strategic And International Studies (Csis)*. 2(3), 3-20.
- Siavoshi, S. (2022). Afghans in Iran: the state and the working of immigration policies. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 3(5), 2-14.
- Simonsen, S. G. (2004). Ethnicising afghanistan? inclusion and exclusion in post-bonn institution building. *Third World Quarterly*, 25(4), 707-729.
- Siyasetguzari Matlub Muhagirat ve Huzur Muhagrin Afghan dar C.İ. (2020, Ekim 18). Retrieved From: <https://priw.ir/article-1-1498-fa.pdf>.
- Sürücüoğlu, O. (2022). Afganistan'da ulus inşa süreci ve çöküşü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(04), 331-348.
- Tabyin Siyaset Khariji İran Dar Kabil Afghanistan. (2021. Eylül 16). Retrieved From: https://cmess.sinaweb.net/article_141176_e9624a983beb9bc259639e53e254a2e.pdf.
- Talash, F. (2016). *Afganistan – Çin ilişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde
- Talib; Almaany. (2022, 12 Kasım). Retrieved From: <https://www.almaany.com/fa/dict/ar-fa/طالب/>.
- Taliban, 11 Eylül ve ABD İşgali: Afganistan Bugüne Nasıl Geldi? (2021, 6 Temmuz). Retrieved From: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57733786>.

- Tarih-i Porfraz'u Neşib. (2021, 13. Eylül). Retrieved From: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2005937>.
- Taştekin, F. (2017). *Karanlık çöktüğünde: ıııı: din adına ıııııı dünü ve bugünü*. (1. Basım). İstanbul: Doğan Kitap.
- TheInterpreter (2020, 14 Ekim). Retrieved From: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/afghanistan-iran-water-treaty-water-dispute>
- Tomsen, P. (2001). Geopolitics of an afghan settlement. perceptions: *Journal Of International Affairs*, 5(4), 3-10.
- Traledi Pay Dar Payı Muhacirin Afgani. (2016, 7 Mart). Retrieved From: <https://8am.media/fa/enduring-tragedy-of-afghan-refugees>.
- Trani, J. F., Kuhlberg, J., Cannings, T., & Chakkal, D. (2016). Multidimensional poverty in Afghanistan: who are the poorest of the poor?. *Oxford Development Studies*, 44(2), 220-245.
- Turanı, A. J. (2016). *Amaullah han dönemi türk-afgan ilişkileri: (1919-1929)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Üç Soruda – İran ve Taliban arasında güç dengeleri. (2023, 2 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-iran-ve-taliban-arasinda-guc-dengeleri/2912609>.
- Vejegi Hayi Kavm-i Peştun. (2018, Mayıs 22). Retrieved From: http://mte.journals.miu.ac.ir/article_2495_7ec50b3a3bea3f1b57e5f0a984ac554f.pdf.
- Who is Alipoor, aka Commander shamshir? (2021, 21 Mart). Retrieved from: <https://tolonews.com/afghanistan-170870>
- Zaeef, M. A. S. (2020) *Taliban from Kandahar to mazar: Kabul*. (1. Basım). Zerghun Basım ve Araştırma Merkezi, Kandahar
- Zarif Migoyed Laşkeri Fatimiyyun Mitawanet Kmaki Berayi Afganistan Başad (2021, 18 Ocak). Retrieved from: <https://www.bbc.com/persian/iran-55409057>

DİZİN

-9-

9/11, v, vi, xi, 1, 12, 20, 22, 23, 24, 26,
28, 29, 30, 36, 37, 38, 40, 42, 44, 52,
66, 71

-A-

ABD, xi, 1, 7, 12, 13, 15, 19, 20, 22, 23,
24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38,
39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 52,
53, 58, 61, 63, 66, 71

Afganistan, v, 1, 2, 5, 6, 9, 11, 12, 13,
15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26,
27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 39,
40, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 52, 57, 59,
62, 63, 64, 65, 66, 69, 71, 74, 77, 78,
79, 82, 83

Ahmad Şah Mesud, 17, 18, 23, 24

Ahmed Şah Abdali, 5, 10

Aktörler, v, 17, 71, 76

Askeri, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 24,
26, 30, 39, 40, 42, 43, 44, 48, 52, 53,
61, 62, 65, 66, 67, 68, 71

-B-

Bölgesel, v, 19, 22, 23, 37, 39, 40, 42,
45, 46, 55, 61, 63, 69, 70, 71, 77

-C-

CIA, xi, 14, 15

Cihad, 64

-D-

Devlet, v, xi, 15, 30, 54, 74, 82

Dil, v, 9, 36, 61, 63, 64, 71

Din, v, 5, 21, 25, 36, 42, 63, 64, 66, 71

Dış politika, 37, 71

Dr. Burhaneddin Rabbani, 16, 17, 21,
25, 30

Dr. Najibullah, 15, 16, 23, 24, 27, 40

-E-

Ekonomik, v, 2, 6, 7, 15, 16, 21, 24, 26,
30, 36, 37, 38, 40, 45, 46, 47, 50, 51,
53, 55, 56, 63, 64, 65, 69, 72

El-Kaide, 12, 20, 22, 26, 28, 29, 42, 76

Emin, 13, 14

Etki, v, 21, 22, 23, 28, 30, 41, 43, 44,
45, 46, 61

-G-

Göç, 49, 53

Güvensizlik, 1, 6, 22, 38, 50, 51, 61, 66,
67, 68

-H-

Hazara, 6, 9, 67, 69, 71, 79, 80

Hikmetyar, 17, 18, 19, 22, 25, 27

Hizb, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 41, 64,
65, 66, 71

-İ-

İç, v, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 30, 35, 40, 41, 42, 51, 61, 65, 66,
68, 71

İran, v, vi, 1, 2, 4, 6, 7, 11, 13, 14, 19,
22, 23, 24, 25, 26, 30, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48,
50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62,
63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84

İşgal, 5, 13, 15, 18, 20, 21, 26, 35, 37,
41, 42, 47, 52, 53, 61

İslam, v, 1, 2, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 15, 16,
17, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 30, 32,
33, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 47, 61, 62,
64, 65, 66, 71, 80

İstikrarsızlık, 1, 6, 22, 50, 51, 55, 61

-J-

Jeopolitik, 4, 39, 46

-K-

Kabil, 5, 4, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 26,
27, 29, 30, 32, 33, 35, 38, 50, 55, 56,
58, 62, 63, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 77,
80, 82

KGB, xi, 14, 15

KHAD, xi, 15

Kültür, v, 9, 11, 35, 36, 37, 52, 61, 62,
64, 66, 71

-M-

Milis, v, 1, 41, 42, 43, 61, 64, 66, 68,
69, 71, 80

-N-

Nur Muhammad Taraki, 13

-O-

Özbekler, 5, 11

-P-

Pakistan, 6, 7, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 50, 52, 53, 54, 56, 63, 65,
66, 74, 77, 78, 83

Peştunlar, 1, 5, 9, 10, 21, 25, 67

-R-

Rekabet, 7, 40, 45, 46, 47, 63, 74

-S-

Şii, v, 1, 9, 11, 12, 23, 24, 37, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 46, 52, 61, 62, 64, 65,
66, 68, 69, 71, 80

Siyasi, v, 1, 2, 6, 13, 16, 17, 18, 19, 21,
22, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 35, 36,
37, 38, 40, 41, 45, 48, 50, 53, 57, 61,
64, 71

Soğuk savaş, 18

Sosyolojik, v, 2, 72

SSCB, 1, 2, 6, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20,
21, 23, 24, 25, 28, 35, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 46, 51, 53, 61, 71

Suudi Arabistan, 20, 23, 24, 25, 26, 39,
40, 41, 42, 44, 45, 52, 63, 64, 78, 81

-T-

Tacik, 9, 11, 25, 33, 35, 42, 45, 61, 77

Tahran, 23, 26, 27, 36, 44, 45, 61, 62,
63, 64, 65, 75, 82

Taliban, v, vi, 12, 17, 20, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 53,
54, 57, 59, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 71,
75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84